

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

УКРАЇНЬСКА
ГЕЛЬСІНЬСКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

О. Козорог, Т. Короткий, І. Костюк, Т. Ремех, Н. Хендель

ВИВЧАЮЧИ МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

УКРАЇНСЬКА ГЕЛЬСІНСЬКА СПІЛКА З ПРАВ ЛЮДИНИ
ТОВАРИСТВО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА УКРАЇНИ

О. Козорог, Т. Короткий, І. Костюк, Т. Ремех, Н. Хендель

ВИВЧАЮЧИ МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

*За загальною редакцією Т. Р. Короткого,
радника президента Товариства Червоного Хреста України
з міжнародного гуманітарного права*

Київ-Одеса
Фенікс
2024

УДК 341.3(075.8)

В 41

Освітня редакторка:

Тетяна Ремех, завідувачка відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, кандидатка педагогічних наук, старша дослідниця

Рецензенти:

Гнатівський М. – суддя Європейського суду з прав людини, перший віцепрезидент Української асоціації міжнародного права, кандидат юридичних наук, доцент;

Заворотько І. – заступниця начальника відділу міжнародного права Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони, підполковник юстиції, докторка філософії з міжнародного права

У посібнику використано матеріали *О. Войтенка, М. Єлігулашвілі, В. Потапової, О. Стокоз*

Дизайн – *Макс Афанасьєв*

В 41

Вивчаючи міжнародне гуманітарне право : навч.-метод. посіб. 3-тє вид., перероб. та доп. / О. Козорог, Т. Короткий, І. Костюк, Т. Ремех, Н. Хендель ; за заг. ред. Т. Короткого ; УГСПЛ ; ТЧХУ. – Київ; Одеса : Фенікс, 2024. – 252 с.

ISBN 978-617-8430-00-9

Посібник містить 10 тематичних модулів з міжнародного гуманітарного права та суміжних тем, які відповідають змісту навчального курсу за вибором «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» для 10–12 класів закладів загальної середньої освіти. Кожен модуль містить методичну і теоретичну частини та рекомендації для викладання.

Призначений для вчителів закладів середньої освіти, методистів, викладачів і тренерів з міжнародного гуманітарного права.

УДК 341.3(075.8)

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНЬКА
ГЕЛЬСІНСЬКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

Ця публікація стала можливою завдяки щедрій підтримці американського народу, наданій через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Програми «Права людини в дії», яка виконується УГСПЛ.

Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID або Уряду США.

Більше про USAID за тел. Відділу зв'язків з громадськістю Місії USAID в Україні (+38 044) 521-57-53, на вебсайті: <http://www.usaid.gov/ukraine>, або ФБ-сторінці: <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

Українська Гельсінська спілка з прав людини та Товариство Червоного Хреста України не несуть відповідальність за інформацію, яка викладена в цьому посібнику.

Відповідальність за вміст публікації несуть виключно автори.

© О. Козорог, Т. Короткий, І. Костюк, Т. Ремех, Н. Хендель, 2024

© Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2024

ЗМІСТ

Передмова	4
Вступ	6
Як працювати з посібником	8
Список аббревіатур	10
Тема 1. Історія міжнародного гуманітарного права	11
Тема 2. Сутність міжнародного гуманітарного права	33
Тема 3. Основні категорії міжнародного гуманітарного права	49
Тема 4. Принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій	69
Тема 5. Захист цивільних осіб під час збройного конфлікту	85
Тема 6. Гуманітарні організації, що надають допомогу під час збройного конфлікту	117
Тема 7. Відмітні емблеми та розпізнавальні знаки, встановлені міжнародним гуманітарним правом	142
Тема 8. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права	165
Тема 9. Правосуддя перехідного періоду	199
Тема 10. Основи безпеки та правила поведінки в період збройного конфлікту	221
Навчальна програма для 10–12 класів закладів загальної середньої освіти «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» курс за вибором учнів	234

ПЕРЕДМОВА

Міжнародний збройний конфлікт, спричинений агресією російської федерації проти України, призвів до кардинальних змін в українському суспільстві, переосмисленні та перегляді багатьох світоглядних речей та ставлень до подій та явищ життя.

Таким явищем є також і міжнародне гуманітарне право. Небезпеки та страхіття війни сформували значний запит на цю галузь міжнародного права, яка має на меті забезпечити захист жертв війни, обмежити застосування методів та засобів ведення війни. Його знання можуть убезпечити від небезпек війни, захистити її жертв, стати підставою для притягнення до відповідальності винуватих осіб за вчинення воєнних злочинів. На жаль, воно спрацьовує не завжди, як будь-яка правова норма, і це також аргумент для його вивчення.

Відтак держави-учасниці Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року не тільки взяли на себе зобов'язання дотримуватись цих норм за всіх обставин під час збройних конфліктів, а й поширювати знання про міжнародне гуманітарне право, що є частиною цих зобов'язань. Такі знання, зважаючи на агресію росії проти України та загальну динаміку збройних конфліктів у світі, поступово стають невіддільною частиною базової освіти XXI століття.

Усвідомлюючи важливість поширення знань з міжнародного гуманітарного права для українського суспільства, важливість забезпечення міжнародних зобов'язань нашої держави, розуміючи пріоритетність питань, пов'язаних з деокупацією та реінтеграцію тимчасово окупованих росією територій України, важливість реалізації плану заходів щодо забезпечення дотримання Декларації про безпеку шкіл, з метою розвитку громадянської освіти, експертами Української Гельсінської спілки з прав людини та Товариства Червоного Хреста України розроблений курс «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» для закладів загальної середньої освіти.

Курс складається з семи традиційних тем з міжнародного гуманітарного права, та трьох тем, які дотичні до МГП – з питань гуманітарного доступу та діяльності гуманітарних організацій, правосуддя перехідного періоду та основ безпечної поведінки під час збройних конфліктів.

Навчально-методичне забезпечення курсу включає навчальну програму курсу за вибором учнів «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» для 10-12 класів закладів загальної середньої освіти (обсяг – 17 навчальних годин), навчально-методичний посібник «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» та онлайн курс з викладання МГП в освітніх закладах.

Поширення знань з міжнародного гуманітарного права та формування на їх основі громадянських компетентностей учнівства та освітянської спільноти є надважливим кроком для формування суспільного та особистісного розуміння необхідності застосування норм МГП в умовах міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією російської федерації проти України. Формування системи поведінки для особистої безпеки дітей, умов для сумлінного дотримання норм міжнародного гуманітарного права державою та населенням, усвідомлення важливості забезпечити невідворотність покарання за воєнні злочини та злочини проти людяності, створення умов для реінтеграції тимчасово окупованих російською федерацією територій України, застосування принципів перехідного правосуддя для українського суспільства є завданнями шкільної громадянської освіти.

Маємо надію, що навчально-методичний посібник зацікавить вас та стане орієнтиром в організації й проведенні змістовних та актуальних навчальних занять з міжнародного гуманітарного права.

ВСТУП

Перед вами навчально-методичний посібник для викладачів з міжнародного гуманітарного права. Авторський колектив розробляв ці матеріали, усвідомлюючи важливість поширення знань про міжнародне гуманітарне право в Україні в умовах агресії росії та необхідність практичного використання його норм.

Адже попри процеси гуманізації у другій половині ХХ століття, війни та їх наслідки залишаються жахливою реальністю людства, а наявність з 2014 р. міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією проти України та його новий етап у вигляді повномасштабного вторгнення росії в Україну значно актуалізували ці знання для кожного громадянина й кожної громадянки нашої держави.

Тому з 2014 року Україна є державою, для якої норми міжнародного гуманітарного права з теоретичних постулатів перетворилися на життєво необхідні правила. Суто абстрактні в мирний час, вони перетворюються на механізм виживання та забезпечення життєдіяльності в період збройного конфлікту. Тому поширення знань з міжнародного гуманітарного права – це не лише обов'язок держави, а й об'єктивна необхідність та сфера відповідальності всього суспільства, кожного представника держави та її органів, включаючи Міністерство освіти та науки України.

Усвідомлюючи важливість знань з міжнародного гуманітарного права для українського суспільства в період міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією росії проти України, група експертів-практиків – юристів-міжнародників з більш як двадцятирічним досвідом у викладанні та застосуванні міжнародного гуманітарного права, спеціалістів з трансформації конфліктів, розробки освітніх продуктів у сфері соціальної згуртованості та прав людини, з досвідом викладання права прав людини, спираючись на наявний практичний досвід і запит освітніх закладів та громад, розташованих як в зоні бойових дій, на деокупованих територіях, так і тих, що знаходяться у відносно безпечних регіонах, розробила практичний і доступний освітній ресурс.

Посібник покликаний сприяти досягненню однієї з головних цілей міжнародного гуманітарного права – просуванню ідеї та запиту людства щодо обмеження насильства під час війни. Це важливий місток між загальними принципами гуманності та їхнім нормативним змістом у міжнародному гуманітарному праві. Без розуміння гуманітарної суті міжнародного гуманітарного права усвідомити його значущість на будь-якому рівні неможливо. Це пов'язано з жахливими умовами збройного конфлікту, в яких зазначене право застосовується.

Крім традиційних тем з міжнародного гуманітарного права та методики роботи з ними, посібник містить дилеми, наприклад, як співвідносяться гуманність і військова необхідність, відповідальність та покарання, мир і справедливість, пам'ять і забуття.

Навчально-методичний посібник є не лише збіркою певних міжнародно-правових норм та їх тлумачення, це інноваційна спроба разом з учнями/ученицями розібратися, що таке міжнародне гуманітарне право, як воно впливає на безпосереднє життя та безпеку людей, які живуть поруч або безпосередньо в зоні тимчасової окупації та/або бойових дій.

Діяльність учнів/учениць з опанування запропонованих у посібнику тем передбачає їхні самостійні дослідження, групову взаємодію та аналіз кейсів, постановку запитань і пошук відповідей на складні виклики, пов'язані з ситуаціями, на які поширюються норми міжнародного гуманітарного права.

Авторський колектив посібника прагнув втілити підхід «навчання через відкриття», вибудовуючи увесь процес вивчення міжнародного гуманітарного права відповідно до принципу проблемності, який є підґрунтям курсу і поетапно розкривається у кожному з його елементів.

Вивчення та викладання курсу не вимагає від учнів/учениць та відповідно від учителів бездоганного знання міжнародного гуманітарного права, ґрунтовних дискусій щодо його дефініцій і підходів. Посібник – це збірка методичних інструментів та матеріалів, покликаних надати загальне уявлення про міжнародне гуманітарне право в процесі здобуття учнями/ученицями знань та формування вмінь і навичок під час роботи з міжнародними договорами, зображеннями, відео та в процесі їх обговорення.

Важливо, щоб вчителі, які користуватимуться посібником, та учні/учениці, які вивчатимуть курс, усвідомили значущість ключових принципів міжнародного гуманітарного права як-от гуманність, розрізнення, пропорційність (сумірність), вжиття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань.

ЯК ПРАЦЮВАТИ З ПОСІБНИКОМ

Представлені у посібнику навчально-методичні матеріали спрямовані на опанування базовими знаннями з міжнародного гуманітарного права, розвиток правової предметної та громадянської ключової компетентностей, комунікативної культури учнів/учениць, розвиток їхньої допитливості, відповідального ставлення до власного вибору, комплексного погляду на події, пов'язані з міжнародним збройним конфліктом, спровокованим агресією росії проти України.

У посібнику представлено десять тем відповідно до навчальної програми курсу, що розкривають основні концепти міжнародного гуманітарного права та деякі питання, пов'язані з правосуддям перехідного періоду. Кожна тема має дві частини: матеріали для вчителя та матеріали для учнів/учениць.

Матеріали для вчителя містять обґрунтування та особливості заняття за кожною темою, теоретичну частину для набуття вчителем необхідного змістового контексту, покроковий хід уроку з описом вправ і запитань для обговорення, орієнтовний хронометраж кожного його етапу. Частина занять розрахована на один урок у 45 хвилин, частина – потребує спарених уроків в 90 хвилин або проведення заняття у два етапи.

Матеріали для учнів/учениць містять підібрані відповідно до теми текстові джерела (витяги з міжнародно-правових джерел, повідомлення мас медіа щодо тих чи інших ситуацій, пов'язаних із подіями міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією росії проти України, ілюстрації, відео тощо).

На початку кожної теми зазначені її основне питання (сформульоване питальним реченням, воно окреслює навчальну проблему, на розв'язання якої спрямовуватиметься діяльність учнів/учениць на уроці); ключові поняття та ідеї, що відтворюють основний програмовий зміст теми; очікувані освітні результати для учнів/учениць, суголосні з визначеними навчальною програмою результатами до теми); необхідні ресурси для підготовки вчителя до уроку; час для вивчення теми в класі.

Усі теми курсу орієнтовані на постановку певної проблеми й, відповідно, на пошук фактів та правових норм, які мають її розтлумачити, допомогти знайти шляхи її розв'язання, зрозуміти моральні та ціннісні виклики, дилеми при вирішенні тих чи інших питань, пов'язаних із застосуванням норм міжнародного гуманітарного права. Тому важливо на заняттях за матеріалами посібника організувати відкритий діалоговий простір, де учні/учениці зможуть динамічно й ефективно опрацьовувати досить складні й неоднозначні питання та ситуації, з урахуванням небезпеки пов-

торної травматизації, забезпечуючи при цьому демократичну комфортну атмосферу в класі.

Кожна тема посібника містить додатки та перелік рекомендованих матеріалів, що стануть у пригоді вчителю, якщо є бажання оновити, додати чи адаптувати представлений матеріал до потреб та інтересів учнів/учениць, з якими вчитель планує працювати. Слід звернути увагу й на перелік додаткових джерел для поглиблення знань за певною тематикою. Оскільки частина джерел є англomовною, за необхідності варто забезпечити їх переклад.

Учитель може вносити зміни в зміст заняття/занять в межах програми, дотримуючись визначеної нею послідовності вивчення тем та дбаючи про досягнення учнями/ученицями програмових освітніх результатів з кожної теми. Учитель може добирати інші від запропонованих у посібнику види навчальної діяльності учнів/учениць (в тому числі й з навчальної програми) за умови, що вони передбачають активну включеність в освітній процес учнів/учениць та забезпечують результативність опанування ними всіма питаннями теми. Учитель самостійно планує зміст і організацію проведення вступного і підсумкового уроків з курсу, виходячи зі специфіки регіону, вікових властивостей учнів/учениць та особливостей класного колективу й освітнього закладу. Загальний навчальний час на вивчення теми та час для кожного етапу заняття є орієнтовним. З огляду на особливості учнівського колективу, інтерес та пізнавальні можливості учнів/учениць, учитель самостійно визначає обсяг необхідного навчального часу для того чи іншого етапу заняття.

Усі теми в посібнику (як і в навчальній програмі) вибудовані в певній логіці викладу тематики міжнародного гуманітарного права. Вони можуть складати: 1) окремий курс за вибором учнів (в 10/11/12 класі); 2) обов'язково-вибірковий курс для учнів 10/11/12 класів суспільно-гуманітарного профілю; 3) зміст роботи правничого гуртка в освітньому закладі. Водночас окремі теми курсу можуть бути включені в уроки предмета «Захист України», курсів всесвітньої історії та історії України ХХ століття, інтегрованого курсу «Громадянська освіта», предмета «Правознавство» (профільний рівень), у виховні години, тематичні позаурочні заходи тощо.

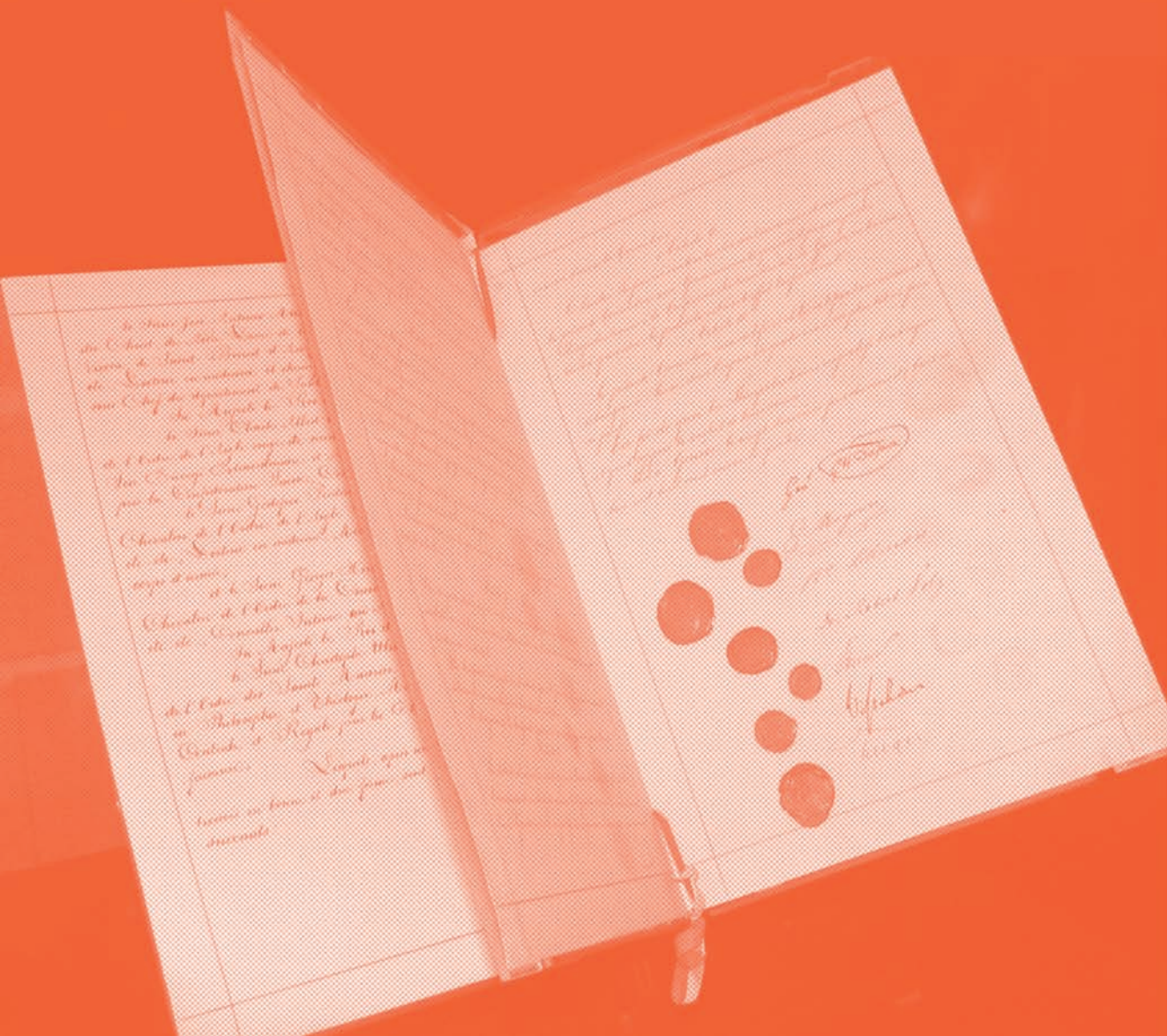
Учитель, який виявить бажання викладати курс «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» та працюватиме за цим навчально-методичним посібником, має визнавати потребу в самоосвіті та власній підготовці через проходження додаткового навчання з викладання міжнародного гуманітарного права (наприклад, в закладі післядипломної педагогічної освіти), тренінгового навчання із залученням експертів та тренерів з МГП Товариства Червоного Хреста України та Української Гельсінської спілки з прав людини. Перед початком викладання вчителю слід ретельно опрацювати пояснювальну записку навчальної програми курсу за вибором учнів «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» – там він знайде відповіді на низку питань щодо особливостей змісту та методики викладання курсу.

СПИСОК АБРЕВІАТУР

- ДП** – Додаткові протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року
- ДП I** – Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року
- ДП II** – Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II), від 8 червня 1977 року
- ДП III** – Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 8 грудня 2005 року
- ЖК** – Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року/Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року
- ЖК I** – Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у чинних арміях від 12 серпня 1949 року
- ЖК II** – Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року
- ЖК III** – Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року
- ЖК IV** – Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року
- ЗМГП** – звичаєві норми міжнародного гуманітарного права
- КК України** – Кримінальний Кодекс України;
- МГП** – міжнародне гуманітарне право
- МЗК** – міжнародний збройний конфлікт
- МКТР** – Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди
- МКТЮ** – Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії
- МКЧХ** – Міжнародний комітет Червоного Хреста
- МКС** – Міжнародний кримінальний суд
- НМЗК** – неміжнародний збройний конфлікт
- ОБСЕ** – Організація з безпеки і співробітництва в Європі
- ООН** – Організація Об'єднаних Націй
- ТЧХУ** – Товариство Червоного Хреста України
- УГСПЛ** – Українська Гельсінська спілка з прав людини

ТЕМА 1

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Основне питання:

Як, коли і чому виникло міжнародне гуманітарне право?

Ключові поняття та ідеї

Передумови, причини та обставини виникнення міжнародного гуманітарного права. Анрі Дюнан. Міжнародний комітет Червоного Хреста. Розвиток міжнародного гуманітарного права в XX ст.

Очікувані освітні результати

Учень/учениця зможе:

Називати основні етапи становлення міжнародного гуманітарного права.

Пояснювати історичні передумови виникнення міжнародного гуманітарного права; роль Анрі Дюнана і Міжнародного комітету Червоного Хреста у виникненні міжнародного гуманітарного права; вплив війн на становлення і розвиток міжнародного гуманітарного права.

Аналізувати роль окремих осіб, організацій і держав у розвитку міжнародного гуманітарного права.

Висловлювати власне ставлення до діяльності Анрі Дюнана, міжнародних зусиль в обмеженні насильства в період збройних конфліктів.

Орієнтовний час

90 хв. (2 уроки по 45 хв.)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Війни, на жаль, є однією з найбільш заповнених сторінок історії людської цивілізації. Людські страждання, які супроводжували війни в усі історичні періоди, стали нестерпними з винайденням і застосуванням потужної зброї.

З появою регулярних армій, поширенням ідей гуманізму як результату розвитку суспільної думки епохи Просвітництва в європейському суспільстві зростало розуміння потреби дієвих механізмів, спеціальних організацій та інституцій, спроможних зменшити страждання, спричинені війною. Ідеал миру і гуманності, який сповідувало багато людей протягом історії людства, в XIX столітті стає суспільною ідеєю, підґрунтям виникнення міжнародного руху Червоного Хреста та міжнародного гуманітарного права.

Метою заняття є показати обставини та етапи становлення міжнародного гуманітарного права як інструменту обмеження насильства під час війни та визначити його особливості. Ця тема є логічним початком курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право» та суттєвим змістовим доповненням уроків всесвітньої історії в 10–12 класах, громадянської освіти тощо. Оповідь про діяльність Анрі Дюнану сприятиме поглибленню учнями/ученицями розуміння ролі особистості в історії, оцінюванню важливості зусиль кожної людини, зокрема, й у зростанні справедливості та гуманності у світі. Пропоноване заняття висвітлює також роль Міжнародного комітету Червоного Хреста у створенні та розвитку МГП.

Учитель має організувати навчальну діяльність на уроці таким чином, щоб учні/учениці досягали зазначених освітніх результатів, сприяти розвитку історико-хронологічної компетенції, уміння аналізувати та встановлювати причиново-наслідкові зв'язки, виробити ціннісні орієнтири щодо зусиль суспільства та окремих людей і організацій зі зменшення та запобігання насильству у збройних конфліктах. Як фактологічна сторона матеріалу теми, так і ціннісний її складник, сприяють розвитку громадянської компетентності учнівства.

Учителю варто самостійно опрацювати доступні ресурси для опанування термінологією та орієнтування в змісті міжнародно-правових та історичних джерел з теми. Учителю на уроці слід використовувати ілюстрації/зображення з історії МГП (відповідно до теми уроку), наприклад, запропоновані в посібнику в додатку до цього уроку. Варто розуміти, що сучасні фото/відео матеріали не відображають історію розвитку МГП.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ПЕРЕДУМОВИ ПОЯВИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Війни будь-коли, особливо у давнину, не відрізнялися гуманністю. Винищення населення захоплених міст, поневолення в рабство тих, хто залишився живим, було звичним явищем. Вислів *Vae victis* (горе переможеним) найкраще розкриває суть війни. Але вже з давніх часів відомі окремі обмеження жорстокості під час ведення воєн. Вони втілені в релігійних і правових джерелах стародавніх Індії, Греції, Риму, Китаю. Низка норм забороняла використання отруєної зброї, вбивство парламентарів, полонених тощо. Наприклад, в Індії закони Ману, датовані вченими II ст. до н. е. – II ст. н. е., передбачали, що переможець повинен щадити переможених, залишати живими поранених і тих, хто здався, а також поважати закони підкорених націй. Закони Ману також забороняли використовувати стріли із зазубреними наконечниками, отруєнні або запалені. Схожі приписи є в багатьох інших стародавніх релігійних текстах. Сунь-цзи, китайський воєнний теоретик, який жив приблизно в той же період, закликав добре поводитися з полоненими. У Стародавній Греції існували заборони щодо вбивства тих, хто здався, щодо порядку обміну полонених та передання супротивнику його вбитих воїнів. У період рабовласництва (Вавилон, Древній Карфаген, Персія, Давній Рим) практика ведення війн не стала більш гуманною. Жорстокістю характеризувалися війни й в Середньовіччі (Візантія, Арабський халіфат, Західна Європа).

Основним джерелом обмеження насильства у той період були **релігійні норми**. Так, історія християнства знає не лише сумні й жорстокі сторінки хрестових походів, а й *значний вплив релігійно-моральних норм на обмеження насильства під час воєн, на становлення міжнародного права взагалі*. Спостерігався певний прогрес розвитку гуманістичних ідей, перш за все в працях богословів. Блаженний Августин писав: «Якщо бореться ворог і повинен загинути, нехай це станеться в разі потреби, а не за твоєю волею... переможений або полонений мають право на співчуття» («Про Град Божий»).

У період Середньовіччя християнство відіграло важливу роль в обмеженні жорстокості війни. Церковні Собори в Шарру 989 р., Нарбонні 990 р., Ансі 994 р. і Ліможі 997 р. проголосили недоторканність та імунітет церков, монастирів, будинків, духовних осіб, торговців, паломників і хліборобів, їхнього майна. «Божий мир», впроваджений церковним собором 1027 року у м. Єльну (сучасна Франція), забороняв військові дії під час християнських свят та з суботи до ранку понеділка.

Важливу роль в обмеженні насильства у цей період відіграли також лицарські правила, які певним чином визначали закони та звичаї війни (попереднє оголошення війни, звільнення полонених за викуп, недоторканність парламентарів). Ці правила мали обмежене коло застосування – не поширювались на осіб нешляхетного походження, не застосовувались до нехристиянських народів, часто порушувались (наприклад, пограбування Константинополя в 1204 році хрестоносцями). Однак вони створили передумови встановлення обов'язкових правил регулювання воєн, відступ від яких вважали недозволеним і неправомірним.

У більш пізній період обмеження жорстокості під час воєн знайшло відображення в актах світської влади. Вже з XVI ст. між сторонами, що воюють, укладалися договори (картелі) про полегшення долі поранених воїнів (з 1551 по 1864 рр. нараховують 291 договір). Складається обов'язок надавати медичну допомогу хворим і пораненим, відпускати полонених за викуп або обмінювати. У XVIII ст. було укладено перші договори, які гарантували недоторканність мирного (цивільного) населення. Значний вплив на обмеження насильства під час війни справили праці юристів і гуманістів епохи Просвітництва – Гуго Гроція, Жан Жака Руссо та ін.

Слід підкреслити *непослідовність розвитку правового регулювання обмежень насильства під час війни, значення усталених релігійних поглядів, розвиток гуманістичних ідей, виникнення звичаїв, застосовуваних у період війни, а також укладення численних договорів (картелів) між сторонами, що воювали, в XVIII – першій половині XIX ст. як передумов створення міжнародного гуманітарного права. Однак лише в XIX ст. було укладено перший універсальний договір про захист жертв війни, присвячений допомозі пораненим. Основна роль у його створенні належить швейцарцю Анрі Дюнану.*

Отже, окремі норми права війни сягають своїм корінням си-
вої давнини, хоча як системне явище та галузь міжнародного пра-
ва міжнародне гуманітарне право бере початок у XIX ст. – із роз-
витком норм права нейтралітету та виникненням руху Червоного
Хреста.

ВИНИКНЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Історію сучасного МГП зазвичай починають з 24 червня 1859 р., коли під селищем **Сольферино** в Північній Італії відбулася найбільша в Другій війні за незалежність Італії битва між військами франко-сардинського альянсу та австрійською армією. Гуманітарні наслідки битви були жахливими: на полі бою, а також у розташованих поблизу населених пунктах, лишилися кілька десятків тисяч поранених і загиблих солдатів з обох сторін.

Свідком цих подій був женевський комерсант **Жан Анрі Дюнан** (*Jean Henri Dunant*). Він побачив десятки тисяч поранених,

загиблих та тих, хто помирав, – вони лежали на полі бою без допомоги, заспокоєння, поваги та поховання. Дюнан організував місцевих жителів, щоб перев'язати, нагодувати й заспокоїти поранених солдатів, поховати тих, хто загинув. На ґрунті своїх вражень Дюнан у 1862 р. опублікував невелику книжку **«Спогади про Сольфєріно»**, в якій сформулював дві основні пропозиції: *необхідність укладення юридично обов'язкової міжнародної конвенції із захисту поранених у діючих арміях, та створення у державах національних товариств, які в мирний час підготують персонал і матеріальні ресурси для надання допомоги пораненим і хворим під час війни, підтримуючи зусилля військових санітарних служб.*

Для поширення ідей А. Дюнана в Женеві у 1863 р. було створено «Міжнародний комітет з надання допомоги пораненим» (**«Комітет п'яти»**) у складі генерала Гійом-Анрі Дюфура, Гюстава Муаньє, Анрі Дюнана, доктора Луї Аппія, доктора Теодора Монуарта. З 1875 р. Комітет п'яти став Міжнародним комітетом Червоного Хреста.

26 жовтня 1863 р. почалася Міжнародна конференція. Представники 16 країн підтримали ідею Дюнана про створення товариств для допомоги санітарним службам армії. Членів цих товариств позначали пов'язками із зображенням червоного хреста. День підписання рекомендацій Конференції – 29 жовтня 1863 р. – вважають днем народження Міжнародного комітету Червоного Хреста. Однак, це були тільки рекомендації, а не міжнародний договір. Тому Комітет п'яти виступив з ініціативою про укладення міжнародного договору, в якому ідеї Дюнана були б закріплені як юридично обов'язкові. Цю ініціативу підтримав уряд Швейцарії, який скликав міжнародну конференцію в 1864 році. 22 серпня 1864 року у Женеві було укладено *Конвенцію про поліпшення долі поранених на полі бою*, яка передбачала надання допомоги пораненим і визначала нейтралітет медичних служб. Ця Конвенція складалась із 10 статей. Ось декілька з них:

- «Ст. 1. Похідні лазарети та військові шпиталі будуть визнаватися нейтральними і на цій підставі вважатися недоторканими, користуватися захистом сторін, що воюють, весь період, поки в них будуть знаходитися хворі або поранені.
- Ст. 7. Для шпиталів і похідних лазаретів та при переміщенні таких буде ухвалений спеціальний, для всіх однаковий прапор. Він буде завжди знаходитись поряд з прапором національним. Так само для осіб, які перебувають під захистом нейтралітету, буде допущено вживання особливого знаку на рукаві, але видача його буде надана військовому керівництву. Прапор та знак на рукаві будуть білими із зображенням червоного хреста».

Конвенція впровадила червоний хрест як захисну емблему. З цієї Конвенції почалася історія *сучасного міжнародного гуманітарного права*, основним «янголом-охоронцем» якого є МКЧХ. Тому Женева є столицею гуманності та штаб-квартирою Міжнародного комітету Червоного Хреста.

Так одна людина та одна книга стали поштовхом до виникнення міжнародного гуманітарного права – права, завдяки якому протягом більше ніж 150 років зберігаються людські життя та зменшуються страждання жертв війни.

РОЗВИТОК ПРАВА ЖЕНЕВИ

Подальший розвиток МГП відбувався за двома напрямками. У Женеві ухвалювали конвенції переважно щодо захисту жертв війни (осіб, які не беруть або припинили брати участь у збройному конфлікті). Цей напрям отримав назву «**право Женеві**». Другий напрям, і відповідно підгалузь МГП, – «**право Гааги**», що забороняло/обмежувало застосування конкретних методів і засобів ведення війни. Розмежування між «правом Женеві» та «правом Гааги» втратило значення після прийняття у 1977 р. двох **Додаткових протоколів** до Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 січня 1949 р., які стосуються обох цих складників МГП.

З 1864 р. право Женеві розвивалося з урахуванням реальних подій збройних конфліктів. Норми про захист поранених, що містяться в Женевській конвенції 1864 року, змінювалися і доповнювалися в конвенціях 1899, 1906, 1907, 1929, 1949 та 1977 років; в них *розширювався перелік категорій жертв війни*, які підпадали під захист МГП: спочатку це були лише поранені та хворі комбатанти¹ (1864 р.), потім – особи, які зазнали корабельної трощі (1899 р.), військовополонені (1907 р., 1929 р., 1949 р.) та цивільні особи на окупованих територіях (1907 р.) та, нарешті, все цивільне населення (1949 р.).

Значний вплив на право Женеві справила Перша світова війна, яка, крім масового застосування хімічної зброї, увійшла в історію великою кількістю військовополонених. Після цієї війни була укладена Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1929 року та Женевська конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях 1929 року.

Друга світова війна призвела до величезних жертв серед цивільного населення. Тому, крім *I Женевської конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 року*, *II Женевської конвенції про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі 1949 року* та *III Женевської конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року*, було розроблено та прийнято *IV Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час війни 1949 року*.

Отже, основу сучасного МГП складають **чотири** Женевські конвенції про захист жертв війни, укладені 12 серпня 1949 року (I Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях; II Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу

¹ Законні учасники війни, до яких належить особовий склад збройних сил.

збройних сил на морі; III Женевська конвенція про поводження з військовополоненими; IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни) з трьома Додатковими протоколами до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (*Додатковий протокол, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) 1977 року; Додатковий протокол, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II) 1977 року; Додатковий протокол, що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) 2005 року*).

РОЗВИТОК ПРАВА ГААГИ

Розвиток **права Гааги** розпочався переважно з Першої конференції миру 1899 року, де було укладено Конвенцію (II) про закони та звичаї сухопутної війни. Подальший розвиток права Гааги відбувався шляхом деталізації загальних правил ведення війни:

- Гаазька конвенція (IV) про закони й звичаї війни на суходолі з додатком у вигляді Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року;
- декілька Гаазьких конвенцій з регламентації морської війни 1907 року;
- Женевський протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів 1925 року;
- Лондонський протокол про підводну війну 1936 року;
- Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1972 року;
- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають не вибіркову дію 1980 року;
- Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування запасів хімічної зброї та про її знищення 1993 року;
- Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення 1997 року.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Дюнан А. Спогади про битву при Сольферіно. МКЧХ, URL: <https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/publications/icrc-002-0361.pdf>
2. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. МКЧХ. 2020. 398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf
3. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого ; Укр. Гельсінська Спілка з прав людини. Київ – Одеса. Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/МНП-final.pdf>
4. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права / гол. ред. Т. Р. Короткий, Київ. 2022. 135 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>

Відео матеріали:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Історія ідеї. МКЧХ відео. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oWhqntYjWfs&t=4s>
3. Міжнародне гуманітарне право у професійній діяльності публічних службовців. [Електронний ресурс] // Курс Prometheus: IHLPS101+2023_T3. – URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+IHLPS101+2023_T3
4. Що таке Женевські конвенції? МКЧХ. URL: <https://youtu.be/gf9R7M13lvQ>
5. Що таке правила ведення війни? МКЧХ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=GjOCV_4D0vc
6. Як одна людина та одна книга змінили правила війни? УГСПЛ. URL: <https://youtu.be/RZc4oiyuZYQ>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I (45 хв)

Варіант 1.

Крок 1 (25–28 хв)

Оголосіть тему заняття. Запитайте учнів/учениць:

- *Що вам уже відомо про міжнародне гуманітарне право?*

Продемонструйте учням/ученицям відео Міжнародного комітету Червоного Хреста «Історія ідеї»¹ (7.57 хв). Запропонуйте учням/ученицям під час перегляду записувати ключові слова, за допомогою яких можна відтворити розповідь.

Після перегляду запропонуйте учням/ученицям методом «два-чотири-всі разом» зафіксувати узгоджений перелік ключових слів: спочатку в парах, потім – у четвірках, далі – у вісімках (якщо кількість учнів у класі це дає змогу зробити) або перейдіть до колективного обговорення.

Запишіть запропонований перелік на дошці/великому аркуші паперу.

Продемонструйте відео фрагмент удруге. Попросіть учнів/учениць скорегувати сформований перелік ключових слів – він має відображати етапи становлення міжнародного гуманітарного права.

Проведіть загальне обговорення за такими запитаннями:

- *Які історичні обставини виникнення міжнародного гуманітарного права вам відомі?*
- *Чому перша міжнародна організація для полегшення страждань людей у часи війни має таку назву і символіку?*
- *Як ви розумієте такі слова: він, Анрі Дюнан, проявив людяність там, де їй, здавалося б, не було місця?*
- *Що регулюють норми «права Гааги» ?*
- *Що, на вашу думку, допомогло Анрі Дюнану змінити ставлення суспільства та держав до «правил війни»? Якими якостями має бути наділена людина для здійснення такої місії?*

¹ Історія ідеї. Відеоролик Міжнародного комітету Червоного Хреста URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oWhqntYjWfs&t=4s>

Крок 2 (7–10 хв)

Проведіть мінілекцію про еволюцію розуміння страждань під час війни та потреби гуманності за матеріалами теоретичної частини заняття. За технічних можливостей видрукуйте текст і роздайте учням/ученицям для читання. Попросіть їх визначити в тексті найнесподіванішу інформацію та пояснити, чому без цих передумов діяльність Анрі Дюнана була б безрезультатною.

Крок 3 (5–7 хв)

Підбийте підсумок заняття.

Запропонуйте учням/ученицям укласти п'ять-шість речень як аргументи на користь найменування вулиці іменем Анрі Дюнана в їх селищі/містечку/місті.

Варіант 2.

Крок 1 (7–10 хв)

Проведіть мінілекцію про еволюцію розуміння страждань під час війни та потреби гуманності за матеріалами теоретичної частини заняття «Передумови виникнення міжнародного гуманітарного права».

Оголосіть тему і очікувані результати заняття.

Крок 2 (18–20 хв)

Продемонструйте учням/ученицям відео Міжнародного комітету Червоного Хреста «Історія ідеї»¹ (перші 3.29. хв). Попросіть їх зробити передбачення щодо того, як далі мали б розвиватися події, беручи до уваги, що міжнародне гуманітарне право існує як галузь міжнародного права понад 150 років.

Вислухайте учнів/учениць, застосовуючи «мозковий штурм». Утримуйтесь від власних коментарів.

Запропонуйте учням/ученицям переглянути другу частину відео. Попросіть їх фіксувати події, які, на їхню думку, мали значний вплив на становлення міжнародного гуманітарного права.

Порівняйте в ході фронтальної бесіди їхні передбачення та матеріал відео.

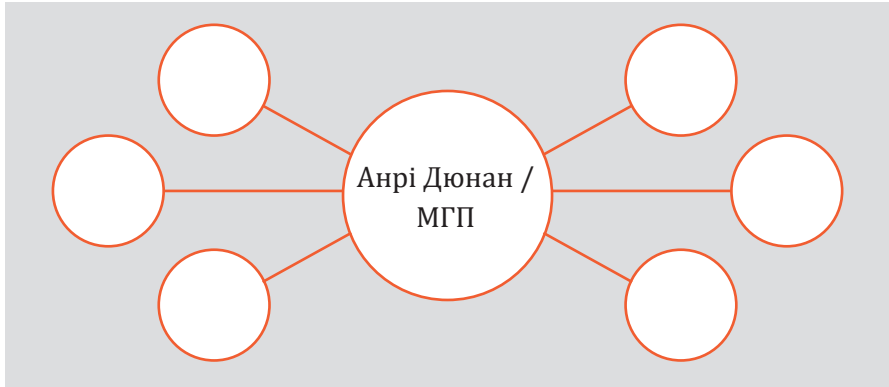
За потреби доповніть інформацію на основі теоретичної частини заняття.

Попросіть їх визначити в тексті найнесподіванішу/вражаючу інформацію та пояснити, чому без цих передумов діяльність Анрі Дюнана була б безрезультатною.

¹ Історія ідеї. Відеоролик Міжнародного комітету Червоного Хреста URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oWhqntYjWfs&t=4s>

Крок 3 (10 –12 хв)

Проведіть мінілекцію про етапи становлення міжнародного гуманітарного права. Запропонуйте учням/ученицям по ходу лекції укласти кластер.

Крок 4 (5–7 хв)

Підбийте підсумки заняття.

Запитайте учнівство як відгукується їм, або що вони думають про наступний вислів Анрі Дюнана «Моральне усвідомлення важливості людського життя, бажання хоч скільки-небудь полегшити страждання цих нещасних і підбадьорити їх, напружена і невпинна діяльність, викликана такими подіями, породжують особливу, невідому енергію і прагнення допомогти якомога більшій кількості людей; уже не зупиняєшся перед нескінченними картинами цієї моторошної і величної трагедії...» (А. Дюнан «Спогади про Сольферіно»)?

Частина II (45 хв)

Крок 1 (3–5 хв)

Озвучте очікувані результати вивчення теми. Запитайте учнів/учениць:

- *Які з цих результатів, на вашу думку, вже досягнуті вами?*
- *Якої інформації ви потребуєте для виконання завдань, передбачених темою?*

Крок 2 (20–25 хв)

Об'єднайте учнів/учениць у малі групи (5–6 осіб). Роздайте кожній групі зображення (Додаток 1) (наведені у посібнику зображення можна завантажити і роздрукувати (відповідного розміру).

<https://cutt.ly/TQhAvBE>

Військова операція міжнародної коаліції в Сирії проти «Ісламської держави» (ІДІЛ). 2015 р.

<https://cutt.ly/KQhARam>

Елемент конструкції з дитячого майданчику з отворами від куль та осколків снарядів. Донбас. Україна. 2018 р.

<http://surl.li/ueeh1>

Загибель німецького есмінця Z16 «Фрідріх Еккольдт». Бій у Баренцевому морі біля Нордкапа між військовими кораблями німецького флоту та британськими кораблями 31 грудня 1942 року у часи Другої світової війни.

<https://cutt.ly/EQhA95w>

Американські морські піхотинці з оперативної групи «Тарава» несуть пораненого морського піхотинця під час перестрілки. Південь Іраку, м. Насірія. 2003 р.

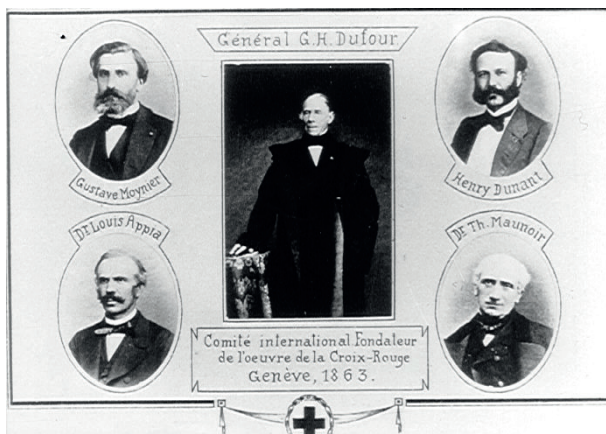
Ув'язнені солдати СРСР у німецькому таборі для військовополонених, Друга світова війна. 1942 р.

<https://cutt.ly/rQhSvj0>

«Комітет п'яти», заснований Анрі Дюнаном в Женеві, який поклав початок Міжнародного Комітету Червоного Хреста. 1863 р.

На фото: Гюстав Муаньє, Анрі Дюфур, Анрі Дюнан, Луї Аппія, Теодор Монуар.

<https://cutt.ly/yQhSD4Q>

<https://cutt.ly/hQhSC8o>

■ Анрі Дюнан. 1863 р.

UN SOUVENIR
 " "
SOLFERINO

PAR
 J. HENRY DUNANT

Ne se vend pas

GENÈVE
 IMPRIMERIE JULES-COLLINIERE FRUK
 1862

Seus droits de reproduction et de traduction réservés

■ Обкладинка книги Анрі Дюнана «Спогади про битву під Сольферіно», 1862 рік

<http://surl.li/ujgxz>

1,8 млн.
людей
отримало
допомогу

835000
людей
отримали
допомогу,
у тому числі
послуги
з фізичної та
психологічної
реабілітації

950000
людей отримали доступ до чистої води та поліпшеної інфраструктури

40000
родинних
в'язнів
організовано
для
палестинців
у ізраїльських
в'язницях

Інформація зі звіту про діяльність Міжнародного Комітету Червоного Хреста. 2019 р.

<https://cutt.ly/6QhDg0r>

Сан-Франциська конференція – установча конференція Об'єднаних Націй 1945 р.

<https://cutt.ly/UQhDHWY>

Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року.

<https://cutt.ly/ZQhDBel>

Підписання Женевської конвенції про поліпшення долі поранених на полі бою на Міжнародній конференції, скликаній Федеральною радою Швейцарії. 1864 р.

Польова лікарня
Червоного Хреста
поблизу Дюппеля під
час війни за Шлезвіг-
Гольштейн. 1864 р.

<https://cutt.ly/mQhD3Zm>

Наслідки війни. Сирія.
2012 р.

<https://cutt.ly/PQhFq6j>

Карло Боссолі, «Битва
під Сольферіно».
1859 р.

<https://cutt.ly/QQhFo6M>

Діти Другої світової
війни. 1943 р.

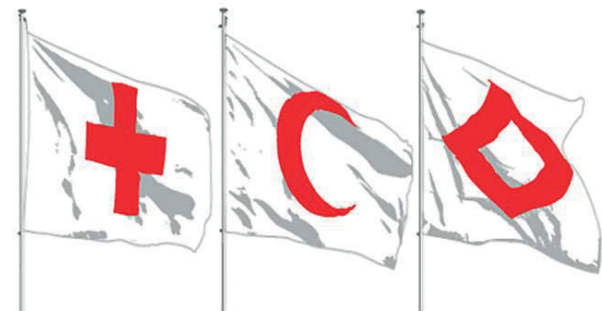
<https://cutt.ly/sQhFdBO>

<https://cutt.ly/3QhFOj5>

Польова лікарня в роки Другої світової війни. 1944 р.

<https://cutt.ly/HQhF1x>

Символіка Міжнародного товариства Червоного Хреста – Червоний Хрест, Червоний Півмісяць, Червоний Кристал.

<https://cutt.ly/SQhGtFp>

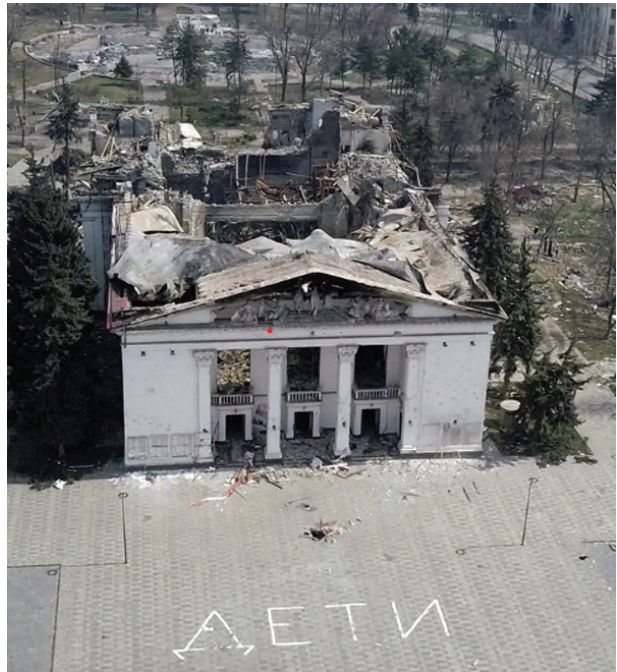
Знаки на лінії розмежування з тимчасово окупованими територіями у Донецькій та Луганській області. 2018 р.

<http://surl.li/ujhcf>

Підри्व російськими військами Каховської ГЕС 6 червня 2023 року (кадр із відео, опублікованого Президентом України В. Зеленським).

Знищення драматичного театру у Маріуполі 16 березня 2022 року російською 500-кілограмовою авіабомбою під час облоги міста військами РФ, в результаті чого загинуло близько 600 мирних жителів, серед яких більшість – жінки та діти.

<http://sur.li/ujhek>

Завдання для груп:

Із запропонованих джерел скласти експозицію для музейної зали, в якій представлена історія міжнародного гуманітарного права.

Поясніть, що деякі зображення є символічними, тому в групі учасники/учасниці мають домовитися про те, який зміст у них вкласти. Важливо вчителю знати назви цих джерел, аби в разі потреби розшифрувати зміст зображень.

Після виконання завдання запросіть до слова по черзі представника/представницю кожної групи для презентації результатів роботи, пояснюючи логіку і зміст створеної експозиції.

Крок 3 (6–7 хв)

Обговоріть результати роботи груп за такими запитаннями:

- Які думки і почуття викликало у вас це завдання?
- Наскільки легко/складно вам було виконувати завдання?
- Як розтлумачили візуальні джерела?
- Що допомагало/заважало, чого бракувало для виконання завдання зі створення експозиції?
- Чи є отриманий досвід новим і корисним для вас? Чому?

Крок 4 (7–8 хв)

Нагадайте учням/ученицям очікувані результати, озвучені на першому уроці. Ще раз зверніть увагу на Анрі Дюнану.

Запропонуйте учням/ученицям заповнити «бортовий журнал»:

<i>Що нового я дізнався/дізналася з цієї теми</i>	<i>Чому це важливо знати і вміти пояснювати?</i>

У якості **домашнього завдання** запропонуйте учням/ученицям написати твір-роздум (обсягом до 100 слів) на тему: «Від діяльності однієї людини щось залежить/нічого не залежить». Зверніть увагу, що слід обрати й аргументувати свою позицію.

<https://cutt.ly/KQhARam>

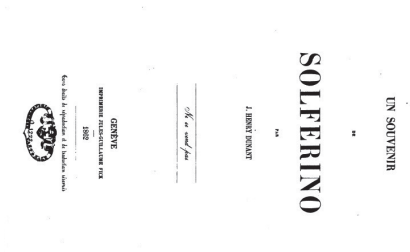
<https://cutt.ly/TQhAvBE>

<https://cutt.ly/EQhA95w>

<http://surl.li/ueeh1>

<http://surl.li/uijgz>

<https://cutt.ly/rQhSvj0>

<https://cutt.ly/6QhDg0r>

<https://cutt.ly/yQhSD4Q>

<https://cutt.ly/SQhGTFp>

<https://cutt.ly/QQhFo6M>

1,8 млн. людей отримало допомогу

835000 людей отримали допомогу, у тому числі послуги з фізичної та психологічної реабілітації

950000 людей отримали доступ до чистої води та поліпшеної інфраструктури

40000 родинних відвідувань організовано для палестинців в'язницях

<https://cutt.ly/hQhSC8o>

ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ЖЕРТ ВІЙНИ від 12 серпня 1949 р.

<p>ДЕКЛАРАЦІЙНИЙ ПРОГНОЗ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ</p> <p>на 12 серпня 1949 р. ПРОСТАВЛЯЄ ЗАДАЧУ ЖЕРТ ПОДАРУВАТИ ЗЕРНИЦЬКО-БОЯВІКІТКАМ на 12 серпня 1949 р.</p>	<p>ДЕКЛАРАЦІЙНИЙ ПРОГНОЗ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ</p> <p>на 12 серпня 1949 р. ПРОСТАВЛЯЄ ЗАДАЧУ ЖЕРТ ЗАРЯДЖУ ВІЙНИСТИМ ПЕДАГОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ на 12 серпня 1949 р.</p>	<p>ДЕКЛАРАЦІЙНИЙ ПРОГНОЗ ДО ЖЕНЕВСЬКИХ КОНВЕНЦІЙ</p> <p>на 12 серпня 1949 р. ПРОСТАВЛЯЄ ЗАДАЧУ ЖЕРТ ПЕРИОДИЧНО ВИДАВАТИ КМІЛЬКІВНИ на 12 серпня 1949 р.</p>
---	--	---

<https://cutt.ly/UQhDHWY>

<https://cutt.ly/ZQhDBel>

<https://cutt.ly/mQhD3Zm>

<https://cutt.ly/sQhFdBo>

<https://cutt.ly/PQhFq6j>

<https://cutt.ly/3QhF0js>

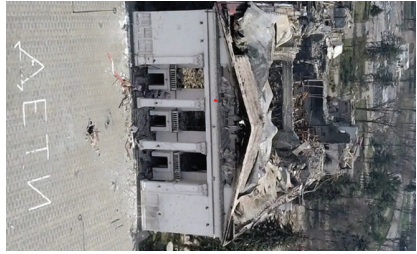

<https://cutt.ly/HQhF1x>

<http://surl.li/ujhcf>

<http://surl.li/ujhek>

ТЕМА 2

СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Основне питання:

Що таке міжнародне гуманітарне право?

Ключові поняття та ідеї

Важливість захисту жертв війни під час збройного конфлікту. Принцип гуманності. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини

Очікувані освітні результати

Учень/учениця зможе:

Застосовувати поняття та терміни: «збройний конфлікт», «принцип гуманності», «агресія».

Характеризувати сутність та мету застосування норм міжнародного гуманітарного права, роль держав у створенні та застосуванні міжнародного гуманітарного права; співвідношення гуманності та військової необхідності, заборону агресії в міжнародному праві.

Пояснювати важливість захисту жертв війни під час збройних конфліктів; місце міжнародного гуманітарного права у системі міжнародного права.

Розрізняти спільне і відмінне в застосуванні положень міжнародного гуманітарного права та права прав людини; сфери застосування права прав людини й міжнародного гуманітарного права.

Оцінювати відсутність взаємності у міжнародному гуманітарному праві; важливість і необхідність міжнародного гуманітарного права як юридичного механізму обмеження насильства під час збройного конфлікту.

Висловлювати власні судження щодо дієвості міжнародного гуманітарного права, значення міжнародного гуманітарного права для кваліфікації воєнних злочинів.

Орієнтовний час

90 хв. (2 уроки по 45 хв.)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Війни супроводжували людство протягом усієї його історії. У ХХ столітті відбулися дві найбільш руйнівні світові війни й безліч локальних збройних конфліктів у різних частинах світу. ХХІ століття не є винятком, й агресія російської федерації проти України у 2014 році, яка переросла у повномасштабне вторгнення у 2022 році, є жахливим підтвердженням цього.

Протягом ХІХ–ХХ столітті у міжнародному праві виникли й розвинулися основоположні принципи та норми, спрямовані на запобігання виникнення воєн, заборону агресії. Серед них – *заборона у міжнародному праві застосовувати силу або загрозу застосування сили*¹, *заборона агресії*², *кваліфікація агресії як міжнародного злочину*³. Міжнародне право визначає **агресію** як застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, або в будь-який інший спосіб, несумісний зі Статутом Організації Об'єднаних Націй⁴.

Тоді, коли всупереч міжнародному праву збройні конфлікти відбуваються, на захист жертв війни стає **міжнародне гуманітарне право**. Його призначення – не заборонити війну, а *обмежити насильство у війнах, які вже фактично тривають*. Заборона війни, як і питання відповідальності за акт агресії, – це завдання інших норм міжнародного права, а міжнародне гуманітарне право застосовують, коли не спрацьовують норми права міжнародної безпеки.

Учителю слід відповідально й уважно поставитися до цих складних питань в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. Важливим є донесення гуманістичної сутності міжнародного гуманітарного права, демонстрація його юридичного характеру та умов застосування під час збройного конфлікту, попри жахливі порушення міжнародного гуманітарного права зі сторони держави-агресора.

Завдання вчителя/вчительки – пояснити учням/ученицям, що захист жертв війни та запобігання агресії є важливою метою зу-

¹ Перш за все це приписи Статуту ООН, наприклад ст. 1, 2.

² Резолюція ГА ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року «Визначення агресії».

³ «**Злочин агресії**» означає планування, підготовку, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим порушенням Статуту Організації Об'єднаних Націй (ст. 8bis Римського Статуту Міжнародного кримінального суду).

⁴ Ст. 1 Резолюції ГА ООН 3314 (XXIX) від 14 грудня 1974 року «Визначення агресії».

силь сучасного світу – юристів-міжнародників, дипломатів, відповідальних медіа, політиків та суспільства в цілому. Тому Україна має підтримку демократичного світу: політичну, економічну, військову, юридичну в протистоянні повномасштабному вторгненню держави-агресора та вчиненню російською військовою і політичною машиною жажливих та численних міжнародних злочинів – злочину агресії, злочинів проти людяності, воєнних злочинів, і навіть злочину геноциду. Адже міжнародне гуманітарне право не лише захищає жертв війни, а й слугує основою для кваліфікації воєнних злочинів, які є серйозними порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Тому важливим є набуття учнями/ученицями таких навичок як: *аргументація ролі міжнародного гуманітарного права в обмеженні насильства під час збройних конфліктів; пошук та використання фактів застосування міжнародного гуманітарного права в сучасних збройних конфліктах, зокрема щодо міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією російської федерації проти України; кваліфікації серйозних порушень міжнародного гуманітарного права як воєнних злочинів.*

При опрацюванні теми слід підкреслити, що в умовах збройного конфлікту потрібні **спеціальні норми та механізми обмеження насильства, а міжнародне гуманітарне право і є таким механізмом, призначеним для застосування між сторонами збройного конфлікту під час війни.**

Означена тема – визначальна в курсі «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право», оскільки направлена на розуміння учнями/ученицями аксіологічного характеру міжнародного гуманітарного права, його спрямованості на запровадження гуманності в жорстоких умовах війни, формування їхнього відповідного ставлення до дотримання міжнародного гуманітарного права.

Одне із завдань теми – це показати зв'язок між МГП і правами людини, які захищають загальнолюдські цінності як у мирний час, так і під час збройного конфлікту. Важливо акцентувати увагу на тому, що МГП не виключає інших механізмів захисту – воно є **спеціальним** механізмом захисту лише під час збройного конфлікту. Адже право прав людини діє у будь-який час. Але наявність **збройного конфлікту** потребує таких юридичних норм і механізмів, які відображають саме таку реальність, є більш ефективними й прийнятними, тому за цих обставин вони матимуть перевагу над нормами права прав людини. Також важливо звернути увагу учнів/учениць на поняття «**принцип гуманності**», яке є засадничим для дії МГП.

Учителю варто самостійно опрацювати доступні ресурси, щоб володіти термінологією та зорієнтуватися у змісті міжнародно-правових джерел з теми.

Дотримання логіки викладу, відповідні пояснення вчителя, покрокове виконання завдань учнями/ученицями, пошук ними відповідей на запропоновані запитання дозволять досягти запланованих освітніх результатів теми.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ЗМІСТ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Протягом історії держави встановлювали окремі правила, які обмежували насильство між сторонами, що воюють, та втілювали гуманне ставлення до жертв війни. Але тільки з другої половини XIX століття такі правила склали окрему галузь міжнародного права – **міжнародне гуманітарне право**. Його норми зобов'язують держави, що воюють, дотримуватися елементарних правил гуманності під час війни.

Основою МГП є загальнолюдські моральні норми, усталені в процесі розвитку цивілізації, коли війни, на жаль, посідали неабияке місце. Застосування цих моральних правил під час війн та їх подальше закріплення в нормах міжнародного права – складний процес, результатом якого було створення *міжнародного гуманітарного права як зводу юридичних правил поведінки, обов'язкових для держав*.

Загалом, МГП можна визначити як *сукупність юридичних норм, які обмежують насильство під час збройних конфліктів*. Але й поза межами МГП ці правила існують як моральні та релігійні приписи, котрі, попри антигуманну сутність війни, забезпечують можливою мірою захист жертв війни від насильства.

Статус певних категорій осіб як **жертв війни** (поранених і хворих комбатантів, військовополонених, цивільного населення, дітей, жінок) дає **право на захист**. Це право має не лише юридичний, а й моральний характер, властивий усім цивілізованим суспільствам. Але нормам МГП властиві також всі якості **норм міжнародного права** які, відповідно, *зобов'язують держави забезпечити їх дотримання під час збройного конфлікту*.

Важливо розуміти, що ці обмеження **встановлюють держави**, надаючи їм характеру *юридично-обов'язкових приписів шляхом ухвалення міжнародних договорів з МГП та встановлення міжнародно-правових звичаїв*; ці обмеження поширюються на **держави** – вони повинні *дотримуватися їх та забезпечити дотримання цих норм*, за порушення яких вони несуть *міжнародно-правову відповідальність*.

Обов'язок забезпечити дотримання норм МГП (як норм міжнародних договорів, так і норм міжнародного звичаєвого права) покладається на **державу**. Держави зобов'язані забезпечити *дотримання МГП всіма суб'єктами, які перебувають під їхньою владою, і насамперед власними збройними силами*.

Дотримуватися МГП зобов'язані всі сторони та учасники збройного конфлікту – *збройні сили держави, і різноманітні неурядові збройні групи*. У разі порушення МГП супротивником інша

сторона не має права відмовитись від дотримання обов'язкових для неї норм МГП.

СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

За своєю сутністю МГП у цілому і кожна його норма зокрема є компромісом між двома протилежностями – **гуманністю і військовою необхідністю**. МГП є можливим тою мірою, якою досягнуто балансу між ними.

Принцип військової необхідності припускає застосування сили в межах, необхідних для досягнення законної мети збройного конфлікту. **Принцип гуманності** забороняє заподіяння страждань і ушкоджень, заподіяння шкоди, які не є необхідними для досягнення законної мети збройного конфлікту.

Законна мета збройного конфлікту – підпорядкування противника власній волі, якомога швидке повне або часткове підпорядкування ворога з мінімальним витрачанням людських та інших ресурсів.

Тому тотальна війна є протиправною з погляду МГП і всього міжнародного права. Протиправними є й дії, які виходять за рамки мети збройного конфлікту, а *юридичним відображенням цієї протиправності є заборона цих дій МГП*.

Принцип військової необхідності допускає застосування сили лише тою мірою і такого характеру, які необхідні для досягнення законної мети конфлікту. Все, що виходить за рамки законної мети конфлікту, є протиправним і заборонено МГП.

Лише в результаті **компромісу** між гуманністю та військовою необхідністю стає можливим існування МГП як правил поведінки, обов'язкових для сторін збройного конфлікту. Ці два принципи лежать в основі МГП, яке по суті є результатом єдності й боротьби цих принципів, що регулюють ведення збройного конфлікту. *Баланс цих двох принципів є підґрунтям усіх норм МГП*.

Загалом, МГП стоїть на варті людяності, є відображенням принципу гуманності в кожній своїй нормі, обмежуючи військову необхідність рамками, встановленими державами. Будь-який дисбаланс між цими двома принципами або робить неможливою війну, або веде до тотальної війни, забороненої міжнародним правом.

Можливість правового регулювання збройних конфліктів є результатом еволюції розуміння гуманності й визначається гуманістичними цінностями, спільними для всього людства. Це відображається також в тому, що:

- усі держави світу є учасниками Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року;
- усі держави світу і будь-які сторони та учасники збройного конфлікту повинні дотримуватися звичаєвих норм МГП, які носять універсальний та імперативний характер;

- усі держави світу повинні дотримуватися і забезпечувати дотримання застосовних норм МГП за всіх обставин.

Останнє також означає, що в МГП **немає взаємності**. Сторона збройного конфлікту повинна дотримуватися міжнародного договору з МГП, *попри неучасть або його порушення іншою стороною збройного конфлікту*. У звичаєвому МГП вказано: «Обов'язок додержуватися та забезпечувати додержання міжнародного гуманітарного права не залежить від взаємності» (Норма 140).

Таким чином, міжнародне гуманітарне право – це галузь міжнародного права, головна мета якої полягає в обмеженні насильства у період збройного конфлікту на користь гуманності.

ВИЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Міжнародне гуманітарне право – це система принципів і норм міжнародного права, які регулюють відносини між державами щодо захисту жертв війни та обмеження засобів і методів ведення війни під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів. Головна мета МГП – обмеження насильства у період збройного конфлікту та полегшення страждань жертв війни.

МГП зобов'язує:

- а) щадити тих, хто не бере або припинив брати безпосередню участь у військових діях;
- б) обмежувати насильство обсягом, необхідним для досягнення мети збройного конфлікту¹.

Можна говорити як про простоту, так і складність МГП. Його можна звужити до кількох простих і зрозумілих принципів, заснованих на гуманності та людяності. Складне воно тому, що вимагає фахової підготовки для застосування значної кількості спеціальних норм, які містяться в правових джерелах (конвенціях, звичаєвому міжнародному праві), розрахованих на різні умови застосування.

Для застосування МГП на загальному рівні здебільшого достатньо засвоїти прості правила: не нападати на цивільних осіб, на цивільні об'єкти та некомбатантів; не нападати на комбатантів з використанням будь-яких заборонених засобів і методів; гуманно поводитися з особами, які перебувають під владою супротивної сторони, з пораненими та хворими; захищати жертв збройного конфлікту. Ці правила у поєднанні зі здоровим глуздом і людяністю забезпечать виконання основних приписів МГП.

¹ Обмеження мети збройного конфлікту має нормативне закріплення у Декларації про відмову від використання під час війни розривних снарядів вагою менш як 400 грамів, 1868 р.: Враховуючи «Що прогрес цивілізації має сприяти максимальному пом'якшенню лих війни; Що єдина законна мета, якої держави мають прагнути під час війни, – це послабити збройні сили противника; Що для цього достатньо вивести з ладу якомога більше людей; Що ця мета буде перевищена застосуванням зброї, яка марно посилює страждання інвалідів або робить їхню смерть неминучою; Отже, застосування такої зброї суперечило б законам людства»

Обов'язок знати положення МГП і вміти їх застосовувати в умовах військових дій належить до професійних навичок особового складу збройних сил. З іншого боку, МГП – складне юридичне утворення, застосування його в умовах військових дій потребує спеціальних знань і передбачає тлумачення його положень у контексті конкретної ситуації.

СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА ПРАВ ЛЮДИНИ І МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

У період збройного конфлікту права людини перебувають під загрозою суттєвого та системного порушення через природу війни. Механізми захисту прав людини, які розраховані переважно на умови мирного часу, не є достатньо ефективними в період збройного конфлікту. Тому під час війни є застосовними спеціальні норми, які захищають жертв війни.

Але МГП не витісняє і не замінює міжнародне право прав людини, ці галузі міжнародного права – два прояви однієї сутності. *Під час збройного конфлікту одночасно діє і право прав людини, і МГП.* Але як норми спеціальні, положення МГП мають пріоритет над загальними нормами права прав людини в період збройного конфлікту.

Також, МГП діє лише в період збройного конфлікту, на відміну від міжнародного права прав людини, яке діє як у мирний час, так і в період збройного конфлікту. МГП забезпечує захист жертв війни переважно іншої сторони збройного конфлікту – поранених та хворих комбатантів супротивника, військовополонених, цивільного населення окупованих територій. Міжнародне право прав людини переважно зобов'язує державу щодо власного населення і щодо всіх, хто знаходиться під її юрисдикцією.

Але, щодо цивільного населення окупованих територій у держави-окупанта виникають зобов'язання як відповідно до МГП, так і міжнародного права прав людини. А от у ситуаціях, безпосередньо пов'язаних зі збройним конфліктом (наприклад, заборона мобілізації населення окупованих територій, заборона депортації населення окупованих територій, режим інтернування) застосовними будуть норми МГП. Щодо поводження з військовополоненими, то діятимуть переважно норми МГП.

Таким чином, серед відмінностей у підходах і механізмах – *міжнародне гуманітарне право спрямоване, перш за все, на недопущення, заборону окремих дій щодо певних категорій жертв війни, воно носить переважно превентивний характер, а міжнародне право прав людини направлене здебільшого на відновлення порушених прав, переважно має компенсаторний характер і захищає переважно індивідуальні права.*

Однак в основі міжнародного гуманітарного права лежать ті ж безумовні вимоги, що закріплені у міжнародному праві прав лю-

дини, які є більш загальними, фундаментальними та поширеними. Також важливо усвідомлювати їхній взаємний вплив на розвиток та правозастосування.

ПРИНЦИП ГУМАННОСТІ

Усі норми МГП переважно є похідними від основних принципів, заснованих на загальних засадах моралі й моральності – **гуманності, людяності, милосерді та співчутті**, що інтерпретуються з урахуванням умов збройного конфлікту. Ці якості властиві людській особистості, їх втрата тягне втрату мети та сенсу будь-якої діяльності, включно перемогу над противником.

Провідним принципом МГП є **принцип гуманності**, відображений у будь-якій нормі МГП. Тобто під час збройних конфліктів сторонам, які воюють, для забезпечення принципу гуманності необхідно дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права. *Війна без обмежень – це свавілля, і МГП обмежує це свавілля на користь гуманності.* Загалом, сутність МГП – обмежити насильство під час збройного конфлікту та забезпечити захист жертв війни (осіб, які не воюють або припинили воювати через захоплення в полон, хворобу чи поранення).

До **жертв війни** відносять цивільних осіб, поранених і хворих комбатантів які припинили опір, військовополонених. Ці категорії перебувають під захистом відповідних Женевських конвенцій про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року. Тому будь-яка норма МГП – це результат конкретизації загального **принципу гуманності** та його похідних, адаптованих до умов збройного конфлікту принципів МГП, – принципів розрізнення, пропорційності (сумірності), вжиття запобіжних заходів під час нападу, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань, захисту, гуманного поводження, недискримінації.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткого, Є. В. Лук'яненко; вступ. стаття М. М. Гнатовського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqarr>
2. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / перекл. підготовле. делегацією МКЧХ в Україні. Київ, 2020. 398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf
3. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич,

В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого ; Укр. Гельсінська Спілка з прав людини. Київ – Одеса : Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/МНП-final.pdf>

4. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права / гол. ред. Т. Р. Короткий, Київ, 2022. 135 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>

Відео матеріали:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Короткий Т. Що таке МГП (відео). *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=z3L1FQJTwBc>
3. МГП: роль та зміст. ТЧХУ. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=210773984139179>
4. Міжнародне гуманітарне право у професійній діяльності публічних службовців. [Електронний ресурс] // Курс Prometheus: IHLPS101+2023_T3. – URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+IHLPS101+2023_T3
5. Основи міжнародного гуманітарного права. УГСПЛ, Короткий Т. Р., Хендель Н. В. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1027016170820420>
6. Чи є у війни правила? УГСПЛ. URL: <https://youtu.be/df6FPkf8mus>
7. Що таке правила ведення війни? МКЧХ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=GjOCV_4D0vc

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I (45 хв)

Крок 1 (5–7 хв)

Запропонуйте учням/ученицям індивідуально написати на наліпках по 2 слова-асоціації, які найкраще, на їхню думку, розкривають сутність міжнародного гуманітарного права (1 наліпка – 1 асоціація).

Об'єднайте учнів/учениць у 2 групи. Запропонуйте в групах зачитати по черзі слова-асоціації та наклеїти їх на аркуші паперу А1, групуючи подібні.

Надайте слово представникам/представницям груп. Запросіть їх визначити поняття «міжнародне гуманітарне право», спираючись на запропоновані групою слова-асоціації. Обговоріть їх на загал.

Оголосіть тему заняття та ключове питання теми (бажано записати його на дошці чи аркуші паперу, аби повернутися до нього наприкінці заняття).

Крок 2 (10–12 хв)

Зазначте, що ця частина заняття буде присвячена розумінню сутності міжнародного гуманітарного права та його відмінності від міжнародного права прав людини. Запросіть учнів передбачити, у чому полягають ці відмінності. Складіть короткий перелік висловлених учнями/ученицями ідей (на дошці/фліпчарті).

Запросіть учнів/учениць переглянути фрагмент відео лекції¹ (з 2 хв. 35 сек. по 9 хв. 25 сек.) і відповісти на такі запитання (запитання запишіть на дошці/фліпчарті перед переглядом):

- *Про які основні поняття йдеться у фрагменті відео лекції?*
- *У чому різниця між міжнародним гуманітарним правом і міжнародним правом прав людини?*
- *Яку ідею, на вашу думку, можна визначити як наскрізну в фрагменті?*
- *На яку протилежність звертає увагу лекторка?*
- *Що вас вразило в змісті відео лекції? Чому?*
- *Чи поглибили ви знання щодо сутності МГП? У чому саме?*

¹ https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course

Крок 3 (12-15 хв)

Об'єднайте учнів/учениць у 3–4 групи (залежно від кількості дітей у класі). Зазначте, що завдання груп – розрізнити міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини. Для цього:

- 1) надайте кожній групі набір однакових карток (Додаток 1);
- 2) запросіть у групах обговорити кожну ознаку й віднести її відповідно до МГП чи МППЛ (учні/учениці можуть на аркуші паперу створити порівняльну таблицю з наданих карток).

Організуйте обговорення результатів групової роботи методом «коло ідей»: нехай представники/представниці кожної групи по черзі називають ознаку та поняття, якому вона властива. У разі виникнення розбіжностей корегуйте відповіді учнів/учениць та надавайте короткі коментарі.

Узагальніть опановану учнями/ученицями інформацію шляхом обговорення в загальному колі таких запитань:

- Чи суперечить міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право одне одному в ситуаціях збройного конфлікту? Чому?
- Положення якого права діють передусім в період збройного конфлікту? Чому?

Крок 4 (5-7 хв)

Запросіть учнів/учениць до перегляду відеоролика «Що таке правила ведення війни»¹ за такими запитаннями (запишіть їх на дошці/фліпчарті):

- Про що йдеться у відеоролику?
- Яка ідея, на вашу думку, є наскрізною?
- Кого захищають норми МГП?
- Чи поглибили ви знання щодо сутності МГП? У чому саме?

Крок 5 (4-5 хв)

Підсумуйте цю частину заняття обговоренням у загальному колі таких запитань:

- Чому війна потребує правил?
- Як пов'язані, на вашу думку, моральні та релігійні норми з нормами МГП?

¹ https://www.youtube.com/watch?v=GjOCV_4D0vc

Частина II (45 хв)

Крок 1 (7-10 хв)

Доберіть заздалегідь з інтернет-джерел кілька невеликих за обсягом новин стосовно теми уроку – сутності й змісту МГП. На початку уроку запропонуйте учням/ученицям у групах переглянути/прочитати підібрані вами новини й відповісти на такі запитання:

- *Як пов'язані новинні події з темою уроку?*
- *Чи стосуються норми МГП ситуацій, викладених у наданих джерелах? Якщо так, то як саме?*

Далі зверніть увагу учнів/учениць на тому, що таке міжнародне гуманітарне право. Зазначте таке:

Міжнародне гуманітарне право можна визначити як сукупність юридичних норм, що обмежують насильство під час збройних конфліктів. Але й поза межами МГП ці правила існують як моральні та релігійні норми, які, попри антигуманну сутність війни, забезпечують можливою мірою захист жертв війни від насильства. Саме статус жертв війни – поранених і хворих комбатантів, військовополонених, цивільного населення, зокрема дітей, жінок, дає право на захист. Це право на захист має не лише юридичний, а й моральний характер, властивий всім цивілізованим суспільствам.

Крок 2 (12-15 хв)

Запропонуйте учням/ученицям разом «мозковим штурмом» створити «асоціативний куш» до поняття «гуманність». Зауважте, що асоціації – це образи, які ми пов'язуємо з цим словом. Зберіть і запишіть їхні ідеї на дошці/фліпчарті. За наявності схожих ідей об'єднайте їх у відповідні групи.

Напишіть на дошці/фліпчарті словосполучку «принцип гуманності». Зауважте, що це ключовий принцип у міжнародному гуманітарному праві.

Об'єднайте учнів/учениць у пари. Запропонуйте їм опрацювати витяг із Конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (Додаток 2). Попросіть учнів/учениць ознайомитися з нормами Конвенції та відповісти на такі запитання:

- *Яким є мінімальний рівень захисту жертв збройного конфлікту?*
- *Що означає принцип гуманності?*
- *У чому полягає роль принципу гуманності у МГП?*

Проведіть на загал коротке обговорення запропонованих до Конвенції запитань. Стимулюйте чіткі відповіді учнів/учениць на

підставі тексту Конвенції. Ще раз зауважте, що принцип гуманності є ключовим у міжнародному гуманітарному праві.

Крок 3 (5-7 хв)

Проведіть мінілекцію (або виведіть на екран слайд), в якій зазначте таке:

В основі права Женеви лежить принцип гуманності, який вимагає гуманного ставлення до осіб, котрі не беруть участі або припинили брати участь у збройному конфлікті. Цей принцип має три складники:

- 1) *обов'язок* ставитися з повагою до осіб, які не беруть участі в збройному конфлікті, тобто *обов'язок* утримуватися від поведінки, яка може завдати шкоди, погроз, принижень таким особам тощо;
- 2) *обов'язок* захищати цих осіб, тобто *обов'язок* активної поведінки, що полягає в захисті цих осіб від лих і страждань, що супроводжують збройний конфлікт, а також обороняти їх від небезпек (наприклад, евакуювати військовополонених із зони активних бойових дій);
- 3) *обов'язок* ставитися до захищених осіб без дискримінації за критеріями, забороненими міжнародним правом (національність, релігійні або політичні переконання, раса, стать, соціальний статус тощо).

Напишіть на дошці/фліпчарті слово «обов'язок» та запропонуйте учням/ученицям пригадати, в чому суть кожного складника принципу гуманності в МГП. Спонукайте їх починати свою відповідь із записаного слова – *обов'язок*.

Зазначте, що більш конкретно про захищених осіб говоритимемо в наступній темі.

Крок 4 (8-10 хв)

Проведіть підсумкове обговорення за таким запитанням:

- *Які права та цінності захищає міжнародне гуманітарне право?*

Запропонуйте учням/ученицям оцінити результати опанування теми, продовживши такі речення (їх можна записати на дошці/фліпчарті):

1) *Для мене в цій темі було:*

Новим ...

Корисним...

Несподіваним ...

2) *Я хочу дізнатися більше про ...*

Надайте слово охочим учням/ученицям.

Міжнародне гуманітарне право	Міжнародне право прав людини
Діє лише під час збройного конфлікту	Діє в мирний час та під час збройного конфлікту
Переважно захищає категорії осіб	Переважно захищає індивідуума, особу
Забезпечує захист та гуманне поводження	Забезпечує реалізацію та захист особистих, громадянських, політичних, соціальних прав та свобод
Не передбачає обмежень	Може бути обмежено під час війни та інших надзвичайних ситуацій, за винятком окремих норм
Забороняє катування та жорстоке поводження	Забороняє катування та жорстоке поводження
Є спеціальним	Є загальним
Виникло як право у другій половині XIX ст.	Виникло як право в середині XX ст.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ПІД ЧАС ВІЙНИ

від 12 серпня 1949 року

Витяг

Стаття 3

У разі збройного конфлікту, який не має міжнародного характеру й виникає на території однієї з Високих Договірних Сторін, кожна сторона конфлікту зобов'язана застосовувати як мінімум такі положення:

1. З особами, які не беруть активної участі в бойових діях, у тому числі з особами зі складу збройних сил, що склали зброю, а також із тими, хто hors de combat¹ унаслідок хвороби, поранення, затримання чи з будь-якої іншої причини, поведуться гуманно, без будь-якої ворожої дискримінації, причиною якої слугують раса, колір шкіри, релігія чи вірування, стать, походження чи майновий стан, чи будь-які інші подібні критерії.

З цією метою є забороненими й залишатимуться забороненими будь-коли та будь-де такі діяння стосовно зазначених вище осіб:

- a) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури;
  - b) захоплення заручників;
  - c) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження;
  - d) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні.
2. Підбирати поранених і хворих та надавати їм допомогу.

¹ Hors de combat – той, що вийшов з ладу (фр.). – Прим. ред.

ТЕМА 3

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Основне питання:

Якими є зміст та умови застосування міжнародного гуманітарного права?

Ключові поняття та ідеї

Сутність та основні категорії міжнародного гуманітарного права. Види збройних конфліктів. Учасники та жертви збройних конфліктів. «Право Гааги» та «право Женеви». Джерела міжнародного гуманітарного права. Імплементация в Україні міжнародного гуманітарного права.

Очікувані освітні результати

Учень/учениця зможе:

Називати основні категорії міжнародного гуманітарного права, види збройних конфліктів; основні факти щодо імплементации в Україні міжнародного гуманітарного права.

Пояснювати сферу дії та умови застосування міжнародного гуманітарного права; умови, сутність та особливості застосування міжнародного гуманітарного права; сутність «права Гааги» та «права Женеви», кваліфікацію міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією російської федерації проти України.

Застосовувати поняття та терміни: «принципи міжнародного гуманітарного права»; «мінімальний гуманітарний стандарт»; «комбатанти», «військовополонені», «некомбатанти», «найманці», «цивільні особи», «жертви війни».

Наводити приклади джерел, інститутів і норм міжнародного гуманітарного права щодо застосування/порушення міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією російської федерації проти України.

Аналізувати окремі статті Женевських конвенцій щодо захисту жертв війни.

Висловлювати власні судження щодо ролі міжнародного гуманітарного права в обмеженні насильства в період збройних конфліктів у новітній час, порушення російською федерацією приписів міжнародного гуманітарного права.

Орієнтовний час

1 урок (45 хв)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

МГП як юридичне явище має конкретні джерела свого існування та визначені умови своєї дії. Воно застосовується тільки під час збройних конфліктів, міжнародних і неміжнародних, на певній території та відносно конкретних категорій осіб.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року є окремим етапом міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією російської федерації проти України, починаючи з 2014 року. У межах означеного міжнародного збройного конфлікту підлягають застосуванню принципи та норми міжнародного гуманітарного права. Ця обставина актуалізує поширення знань про міжнародне гуманітарне право в Україні, яке забезпечує захист жертв під час міжнародного збройного конфлікту.

Учні/учениці мають зрозуміти: як і коли застосовують поняття «збройний конфлікт», «учасники збройного конфлікту», «жертви збройного конфлікту» та інші категорії МГП; якими є можливості МГП як механізму захисту жертв війни та нормативне підґрунтя цього захисту, який застосовується під час міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією росії проти України, а також як ці норми імplementовані в законодавство України. Вчителю необхідно відповідально поставитися до тих аспектів заняття, де стверджується обов'язковість приписів МГП попри його системні порушення з боку росії.

Слід зосередитися на досягненні таких освітніх результатів теми, як набуття учнями/ученицями навичок пошуку джерел МГП та їх використання до міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією росії проти України, знання умов застосування МГП. Окремі матеріали теми можуть бути вразливими для учнів/учениць, наприклад, оповідь про учасників і жертв збройного конфлікту або згадка про комбатантів як про військову ціль для супротивника.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

В основі МГП лежить **принцип гуманності**, який уособлює існування МГП. Він відображається в кожній його нормі як *баланс між гуманністю та військовою необхідністю*.

Важливим є й **принцип відсутності взаємності** – забезпечення дотримання МГП за будь-яких обставин, попри дотримання чи порушення МГП іншою стороною конфлікту.

Основним принципом права Гааги є **принцип обмеження**, відповідно до якого право сторін збройного конфлікту обирати методи чи засоби ведення війни не є необмеженим (ст. 35(1) ДП I). Тобто норми права Гааги обмежують методи та засоби ведення війни як-от щодо заборони невибіркових засобів і методів ведення військових дій, тероризування цивільного населення, віроломства. Вони містяться в гаазьких конвенціях, ДП I та ЗМГП.

Важливими є такі принципи ведення бойових дій як розрізнення, пропорційності та застосування запобіжних засобів, які виступають підґрунтям права Гааги, про які мова піде в темі 4.

Основний принцип права Женеви – це **принцип гуманності**, який вимагає гуманного ставлення до осіб, які не беруть участі / припинили брати участь у збройному конфлікті. З особами, які не беруть активної участі у військових діях, зокрема з тими особами зі складу збройних сил, які склали зброю, а також тими, хто припинив участь у військових діях у зв'язку з хворобою, пораненням чи з будь-якої іншої причини, мають поводитися за будь-яких обставин гуманно, без будь-якої дискримінації за ознаками раси, кольору шкіри, релігії чи вірування, статі, походження чи майнового становища, чи за будь-якими іншими аналогічними критеріями.

Принцип гуманності має три складники: 1) вимога гуманного поводження, обов'язок ставитися з повагою до осіб, які не беруть участі в збройному конфлікті, тобто утримуватися від поведінки, яка може завдати шкоди таким особам, погроз, принижень тощо; 2) обов'язок захищати цих осіб, тобто обов'язок активної поведінки, що полягає в захисті цих осіб від лих і страждань, що супроводжують збройний конфлікт, а також обороняти їх від небезпек (наприклад, евакуювати військовополонених із зони активних бойових дій); 3) обов'язок ставитися до захищених осіб без дискримінації за критеріями, забороненими міжнародним правом (національність, релігійні або політичні переконання, раса, стать, соціальний статус тощо).

Ці принципи відображено й конкретизовано у відповідних нормах Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року,

та загалом МГП, і в найбільш концентрованій формі вони відображені у ст. 3, спільній для Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, яка застосовується до будь-яких збройних конфліктів і вважається мінімальним гуманітарним стандартом.

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Як юридичне явище, МГП міститься в конкретних правових джерелах – *міжнародних договорах і міжнародно-правових звичаях*.

До найважливіших **міжнародних договорів із МГП** належать *чотири Женевські конвенції про захист жертв війни від 12 серпня 1949 року*:

- Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року (ЖК I);
- Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року (ЖК II);
- Конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК III);
- Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року (ЖК IV).

У **1977 та 2005 рр.** було ухвалено **три Додаткових протоколи до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року**:

- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (ДП I);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол II), від 8 червня 1977 року (ДП II);
- Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р., що стосується прийняття додаткової відмітної емблеми (Протокол III) від 8 грудня 2005 року (ДП III).

Ці конвенції, укладені в Женеві, утворюють **право Женеви**, спрямоване на захист жертв війни. Особливістю Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року є участь усіх держав світу, але в Додаткових протоколах до них беруть участь не всі держави. Україна є державою-учасницею всіх чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року і трьох Додаткових протоколів до них.

Історично від права Женеви відокремлюють **право Гааги**, яке здебільшого стосується *обмеження засобів і методів ведення війни*. Ці конвенції переважно були ухвалені у Гаазі. До них належать:

- IV Конвенція про закони та звичаї війни на суходолі з додатком у вигляді Положення про закони та звичаї війни на суходолі 1907 року;

- Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року з двома Протоколами 1954 та 1999 років;
- Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення 1972 року;
- Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 року;
- Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію 1980 року з протоколами;
- Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 року;
- Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року;
- Конвенція про касетні боєприпаси 2008 року.

Усі ці конвенції є чинними, ступінь участі держав у них різна¹. Україна є учасницею всіх цих міжнародних договорів, окрім Конвенції про касетні боєприпаси 2008 року.

Норми міжнародно-правових звичаїв, на відміну від норм міжнародних договорів, створюються усталеною практикою держав, та визнаються останніми юридично обов'язковими правилами поведінки. Міжнародно-правові звичаї з МГП містять більш загальні, менш деталізовані норми щодо захисту жертв війни. Вони мають загальнообов'язковий характер, не потребують формального приєднання й поширюються на будь-яку сторону збройного конфлікту, в тому числі неміжнародного. Звичайні норми міжнародного гуманітарного права систематизовані Міжнародним комітетом Червоного Хреста у документі з відповідною назвою.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Дію, реалізацію норм МГП, забезпечення їх дотримання позначає термін «**імплементация**». Особливістю будь-яких норм міжнародного права, включаючи МГП, є те, що їх імплементация здійснюється на двох рівнях – **міжнародному та внутрішньодержавному**.

Важливими є конкретні механізми, передбачені міжнародними договорами з МГП, які забезпечують його реалізацію. На-

¹ росія не є учасницею Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передання протипіхотних мін та про їхнє знищення 1997 року та Конвенції про касетні боєприпаси 2008 року.

приклад, інститут **держав-покровительок** та його субститут¹ у вигляді безсторонньої та нейтральної організації. Такою організацією може бути МКЧХ.

Окреме місце посідає *міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за серйозні порушення МГП*. Створення та розвиток органів міжнародного кримінального правосуддя, зокрема Міжнародного кримінального суду, розвиток інституту воєнних злочинів у міжнародному кримінальному праві, міжнародні слідчі процедури, які нині діють в Україні для розслідування воєнних злочинів, вчинених представниками росії, є також прикладами *міжнародного механізму імплементації МГП*.

Імплементація МГП на міжнародному рівні забезпечується з-поміж іншого, загальними механізмами міжнародної відповідальності до держави, яка порушує МГП. Зокрема, застосуванням санкцій, виключенням із міжнародних організацій, припиненням дипломатичних відносин із державою-порушницею, матеріальною та політичною відповідальністю держави (зокрема росії) за порушення зобов'язань за МГП.

Зобов'язання з імплементації МГП покладені перш за все на державу, тому основна частина норм МГП реалізується на **національному рівні**. Переважну більшість норм МГП застосовують з початком збройного конфлікту. Виняток становлять положення, які зобов'язують держави вжити низки заходів ще в мирний час, як-от: створення відповідного **законодавства**, яке б забезпечувало імплементацію норм міжнародного права, та відповідних **органів** з імплементації МГП, **поширення знань** з МГП, **розслідування та притягнення** до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, та, звісно, **безпосереднє дотримання норм МГП**.

В Україні діють спеціальне законодавство та органи, які забезпечують імплементацію МГП. Серед них: ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», Закони України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», «Про Товариство Червоного Хреста України», Постанова Кабінету Міністрів України 2017 р. «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні», Розпорядження КМ України 2022 р. «Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро», Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України у 2017 р., система нормативно-правових актів щодо поводження з військовополоненими. До спеціальних органів, створених в Україні з метою імплементації МГП, належать Міжвідомча Комісія з питань застосування і реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні та Національне інформаційне бюро.

¹ Замінник, заступник.

УМОВИ ЗАСТОСУВАННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Виключною умовою застосування МГП є наявність збройного конфлікту. Поза збройним конфліктом, тобто в мирний час, норми міжнародного гуманітарного права не діють. В інших ситуаціях насильства, які не сягають порогу збройного конфлікту (ситуацій внутрішньої напруженості та внутрішніх заворушень), МГП не застосовується.

Розрізняють *два види збройного конфлікту* – **міжнародний** (МЗК) і **неміжнародний** (НМЗК). Міжнародний збройний конфлікт відбувається між двома або більшою кількістю держав. До міжнародного збройного конфлікту належить і окупація, незалежно від того, чи зустріла вона збройний спротив.

Визначення МЗК міститься у статті 2, спільній для всіх Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року. Відповідно до цієї статті, до МЗК належать: (1) оголошена війна; (2) будь-який інший збройний конфлікт, що може виникнути між двома чи більше *державами*, навіть якщо одна з них не визнає стану війни; (3) часткова або цілковита окупація держави, навіть якщо ця окупація не зустрічає жодного збройного спротиву.

До **НМЗК** відносяться будь-які інші збройні конфлікти, які відбуваються на території однієї держави, зокрема між збройними силами держави та антиурядовими силами або між окремими збройними групами.

До різних видів збройних конфліктів застосовується і різний обсяг норм МГП. Тому значення класифікації певного збройного конфлікту полягає у визначенні обсягу норм МГП, що застосовуються до нього.

До міжнародного збройного конфлікту застосовуються всі *чотири Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року та I Додатковий протокол до них, та застосовні конвенції, які обмежують методи та засоби ведення війни.*

До неміжнародних збройних конфліктів застосовується значно менший обсяг договірних норм – *спільна стаття 3 Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та II Додатковий протокол до них, та застосовні конвенції, які обмежують методи та засоби ведення війни.* Стаття 3 є спільною для всіх ЖК, містить перелік основних правил, які повинні застосовуватись у будь-якому збройному конфлікті. Її ще називають «*мінімальним гуманітарним стандартом*».

Більшість норм *Звичаєвого міжнародного гуманітарного права* застосовується до двох видів збройних конфліктів.

Збройний конфлікт між росією та Україною відповідно до спільної статті 2 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року кваліфікують як міжнародний збройний конфлікт, починаючи з окупації Криму у 2014 році, як окупації, яка не зустріла збройного спроти-

ву. Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року є новим етапом цього міжнародного збройного конфлікту.

МЗК поширюється на будь-яку територію сторін збройного конфлікту. Визначення сфери дії МГП у просторі має два аспекти: по-перше, визначення театру війни, тобто простору, де можуть відбуватися військові дії; по-друге – сфера дії джерел МГП та можлива кваліфікація порушень МГП та воєнних злочинів. Тобто, МГП повністю поширюється на території України та росії як сторін МЗК, а також, міжнародні морські та повітряні простори, де відбуваються військові дії.

УЧАСНИКИ ТА ЖЕРТВИ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

МГП поділяє всіх осіб на дві основні категорії: цивільні особи та комбатанти. Цей поділ відображає застосування **принципу розрізнення**, який є основоположним в МГП.

До **комбатантів** належить особовий склад збройних сил. Комбатанти – це законні учасники війни. Вони мають право застосувати насильство в межах, дозволених МГП, і не несуть за це персональної відповідальності (так званий привілей комбатанта). При цьому вони є законною військовою ціллю. Термін «комбатант» використовується лише у МЗК.

Для визначення комбатанта важливим є поняття «збройні сили». Збройні сили сторони конфлікту складають усі організовані збройні сили, групи і формування, які перебувають під командуванням особи/осіб, відповідальних перед цією стороною за поведінку своїх підлеглих.

В Україні до комбатантів належить особовий склад сил оборони. Відповідно МГП, особи зі складу організованого руху опору теж мають право на статус комбатантів відповідно до статті 4 ЖК III.

Комбатант, який вийшов зі строю та припинив спротив внаслідок поранення чи захоплення в полон, перестає бути військовою ціллю та підпадає під захист МГП (ЖК I, ЖК II, ЖК III).

Комбатант, який порушив МГП, несе персональну відповідальність за свої дії. Серйозні порушення МГП кваліфікують як воєнні злочини. Також привілей комбатанта не поширюється на інші міжнародні злочини (злочин геноциду, злочини проти людяності), які вони можуть вчинити у період збройного конфлікту.

Як окрему підкатегорію виокремлюють **некомбатантів** – осіб, які входять до складу збройних сил, але які не беруть безпосередньої участі у військових діях. Це військовий медичний та духовний персонал, деякі інші категорії, наприклад юридичні радники. Вони також не можуть бути об'єктом нападу, стосовно них діють спеціальні норми МГП щодо захисту та поводження.

Військовополонені є підкатегорією, *похідною* від комбатантів. Здебільшого тільки комбатант противника, який потрапив у

полон, може мати статус військовополоненого і мати захист, який надається військовополоненому (ЖК III). Військовополонені перебувають під захистом Конвенції про поводження з військовополоненими 1949 року.

Не є комбатантами **шпигуни** (ст. 46 ДП I) та **найманці** (ст. 47 ДП I). Ці особи не мають привілеї комбатанта, у випадку захоплення не мають права на статус військовополоненого та можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за факт участі у збройному конфлікті.

Цивільні особи – це всі особи, які не належать до комбатантів. Вони *не мають права брати участь у збройному конфлікті й забезпечені імунітетом від нападу*, доки не беруть безпосередньої участі у військових діях. Серед цивільних осіб як окремі підкатегорії, які мають спеціальний захист, вирізняють жінок, дітей, осіб похилого віку, осіб з інвалідністю, поранених, хворих та деякі інші категорії.

У випадку безпосередньої участі у військових діях цивільні особи втрачають імунітет від нападу, але не набувають привілеїв комбатанта щодо імунітету від відповідальності за участь у збройному конфлікті.

Отже, до жертв війни належать окремі цивільні особи й цивільне населення в цілому, а також комбатанти, які припинили брати безпосередню участь у військових діях. *Жертви війни знаходяться під захистом МГП*. Напад на них є воєнним злочином.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткого, Є. В. Лук'янченко; вступ. стаття М. М. Гнатовського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqar>
2. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / перекл. підготовле. делегацією МКЧХ в Україні. Київ, 2020. 398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf
3. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого ; Укр. Гельсінська Співка з прав людини. Київ; Одеса : Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/МНП-final.pdf>
4. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права / гол. ред.

Т. Р. Короткий, Київ, 2022. 135 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>

Відео матеріали:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Женевські та Гаазькі конвенції: про що вони? УГСПЛ. URL: <https://youtu.be/iseYnfZcz60>
3. Що таке Женевські конвенції? МКЧХ. URL: <https://youtu.be/gf9R7M13lvQ>
4. Що таке правила ведення війни? МКЧХ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=GjOCV_4D0vc
5. МГП: роль та зміст. ТЧХУ. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=210773984139179>
6. Основи міжнародного гуманітарного права. УГСПЛ, Короткий Т. Р., Хендель Н. В. URL: <https://www.facebook.com/watch/?v=1027016170820420>
7. Короткий Т. Як, де і коли діє МГП. *Українська Гельсінська Спілка з прав людини. 2022.* URL: <https://www.youtube.com/watch?v=M-O-vydIA18>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (5–6 хв)

Варіант 1.

Попросіть учнів/учениць пригадати, що їм уже відомо про МГП з попередніх занять. Запропонуйте їм індивідуально написати на наліпці по 2 тези, що розкривають сутність і зміст МГП (1 наліпка – 1 теза).

Напишіть по центру аркуша паперу/частини дошки словосполучу «міжнародне гуманітарне право» та зберіть/запишіть навколо слова, записані учнями/ученицями на наліпках, зверніть їхню увагу на повторюваність слів (якщо такі будуть).

Оголосіть тему та її ключове питання (бажано записати його на дошці/ аркуші паперу, аби повернутися до нього наприкінці заняття).

Крок 2 (8–10 хв)

Зазначте, що юридичний термін «збройний конфлікт» – це по факту те, що ми називаємо війною. Вважається, що міжнародний збройний конфлікт виникає тільки-но одна держава застосує свої збройні сили проти іншої. При цьому не мають значення ані інтенсивність, тривалість протистояння, ані оголошення (або не оголошення) війни, її визнання або невизнання¹.

Запросіть учнів/учениць переглянути фрагмент лекції «Як, де і коли діє МГП»² (з 54 сек. по 4 хв. 18 сек.) та відповісти на такі запитання:

- *Про які основні поняття МГП йдеться у фрагменті?*
- *У чому відмінність між цими поняттями?*
- *Яке із цих понять можна застосувати до подій в Україні 2014–2024 років? Чому?*

Або зазначте таке:

Норми міжнародного гуманітарного права діють лише в ситуації збройного конфлікту. Про це вам уже відомо з двох уроків курсу. Поняття «збройний конфлікт» застосовують як до міжна-

¹ Цит. за: Війна та збройний конфлікт – одне й те ж? Товариство Червоного Хреста України: <https://www.google.com/url?q=https://redcross.org.ua/news/2023/02/45317/&sa=D&source=docs&ust=1713URL: 183336303206&usg=AOvVaw3BzmVpQOF61VKmEPXT9Jq9>

² Як, де і коли діє МГП. Українська Гельсінська Спілка з прав людини. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=M-O-vydIA18>

родного (за участі двох або більше держав, незалежно від факту оголошення/не оголошення війни), так і до неміжнародного конфлікту із застосуванням військових дій різної інтенсивності всередині однієї держави.

Збройний конфлікт між росією та Україною відповідно до спільної статті 2 Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року кваліфікують як міжнародний збройний конфлікт, починаючи з окупації Криму у 2014 році, як окупації, яка не зустріла збройного спротиву. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року є новим етапом цього міжнародного збройного конфлікту.

Тож стосовно всіх тимчасово окупованих росією територій України, норми міжнародного гуманітарного права діють повною мірою.

Головним результатом цього етапу має бути усвідомлення учнями *збройного конфлікту в Україні як міжнародного* з усіма правовими наслідками для сторін та учасників.

Крок 3 (4–5 хв)

Запропонуйте учням/ученицям мінілекцію «Імплементация в Україні міжнародного гуманітарного права» (з теоретичної частини заняття). Запропонуйте їм по ходу вашої розповіді записувати важливі дати, назви тощо. По закінченню мінілекції запросіть учнів/учениць відтворити найважливішу, на їхню думку, інформацію. В разі виникнення труднощів ставте учням уточнювальні запитання.

*Зобов'язання з імплементации МГП покладені перш за все на державу, тому основна частина норм МГП реалізується на **національному рівні**. Переважну більшість норм МГП застосовують з початком збройного конфлікту. Виняток становлять положення, які зобов'язують держави вжити низки заходів ще в мирний час, якот: створення відповідного **законодавства**, яке б забезпечувало імплементацию норм міжнародного права, та відповідних **органів** з імплементации МГП, **поширення знань** з МГП, **розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності за воєнні злочини, та, звісно, безпосереднє дотримання норм МГП.***

В Україні діють спеціальне законодавство та органи, які забезпечують імплементацию МГП. Серед них: ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», Закони України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», «Про Товариство Червоного Хреста України», Постанова Кабінету Міністрів України 2017 р. «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань застосування та реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні», Розпорядження КМ України 2022 р. «Про визначення державного підприємства, яке виконує функції Національного інформаційного бюро», Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Си-

лах України, затверджена наказом Міністерства оборони України у 2017 р., система нормативно-правових актів щодо поводження з військовополоненими. До спеціальних органів, створених в Україні з метою імплементації МГП, належать Міжвідомча Комісія з питань застосування і реалізації норм міжнародного гуманітарного права в Україні та Національне інформаційне бюро.

Крок 4 (10 хв)

Проведіть вправу з опанування учнями/ученицями основних понять МГП:

- надайте кожному учню/кожній учениці одну картку з приналежністю особи до певної групи (Додаток 1);
- запросіть їх зайняти місце біля відповідної таблички – «Особа під захистом», «Комбатант», «Цивільна особа, яка бере безпосередню участь у збройному конфлікті», або ж «Важко визначитися»;
- запропонуйте кожному/кожній по черзі пояснити свій вибір.

Обговоріть позиції, що посіли учні/учениці. У разі невизначеності когось із них, попросіть інших учнів/учениць їм допомогти, аргументуючи свої пропозиції. Проведіть загальне обговорення:

- Яку нову інформацію ви отримали під час вправи?
- Чи важливими, на вашу думку, є знання про різні категорії учасників збройного конфлікту? Чому?

За потреби роз'ясніть поняття «цивільні особи», «комбатанти», «некомбатанти», «жертви війни» та їх тлумачення в МГП. За можливості заздалегідь підготуйте тлумачення цих понять на аркушах і розмістіть їх на дошці або на стінах класу.

Крок 5 (5–7 хв)

Об'єднайте учнів/учениць у пари. Запропонуйте їм ознайомитися з витягом із Пам'ятки військовослужбовця (Додаток 2). Зазначте, що Пам'ятка є додатком до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України».

Поставте завдання парам відповісти на такі запитання:

- Чиї інтереси представлені у цьому документі?
- Чим зумовлено включення цих правил у картку військовослужбовця?
- Про що свідчить поява такої пам'ятки в Збройних силах України?

Коротко зберіть відповіді учнів/учениць на загальне коло.

Крок 6 (5–7 хв)

Організуйте вправу з узагальнення: зачитуйте вголос по черзі твердження (Додаток 3), Після кожного твердження пропонуйте учням/ученицям за допомогою піднятих рук/карток відповісти: Це твердження *правильне* чи *хибне*?

Коригуйте та доповнюйте відповіді учнів (правильні твердження – 4, 5, 8, 10, 11; хибні – 1, 2, 3, 6, 7, 9).

Як альтернативний варіант запропонуйте учням/ученицям заповнити таблицю (Додаток 4) та обговорити результати в парах/трійках.

Як домашнє завдання можна запропонувати учням/ученицям знайти у мас-медіа приклади застосування чи порушення міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту, викликаного агресією росії проти України.

Додаток 1

Лікарка	Військова журналістка
Військовий капелан	Юридичний радник командира
Начальник штабу	Командувач
Артилеристка	Танкіст
Зв'язківець	Працівниця електростанції
Вчителька	Поліціантка
Морський піхотинець	Учень/учениця
Пілот-випробувач	Радистка
Снайперка	Оператор БПЛА

КАРТКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ЗС УКРАЇНИ¹

Витяг

ЗАХИЩЕНІ ОСОБИ:

- Щоразу, коли дозволяє ситуація, підбирай всіх поранених і хворих (у тому числі представників ворожої сторони) та піклуйся про них.
- Заборонено брати заручників або використовувати «живі щити».
- Заборонено застосовувати катування, тілесні покарання, каліцтво, глум над людською гідністю, колективні покарання та покарання без належного судового рішення.

ЗАХИЩЕНІ ОБ'ЄКТИ:

- Заборонено знищувати, виводити або доводити до непридатності об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення.
- Заборонено грабувати майно цивільного населення.
- Заборонено завдавати масштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу.

ЗАХИСТ МЕДИЧНИХ МІСІЙ:

- Розпізнавальні емблеми Червоного Хреста повинні користуватися повагою за будь-яких обставин. Заборонено вчиняти будь-які дії, направлені на применшення поваги та захисту щодо них.
- Медичні установи, персонал, обладнання та санітарно-транспортні засоби повинні користуватися повагою та захистом за будь-яких обставин.

ВЕДЕННЯ ВОЄННИХ ДІЙ:

- Цивільні об'єкти та цивільні особи не повинні бути об'єктами нападу.
- Необхідно вжити всіх можливих запобіжних заходів при визначенні того, чи є особа або об'єкт цивільними. У разі сум-

¹ Картка військовослужбовця, підготовлена Міністерством оборони України за сприяння Міжнародного Комітету Червоного Хреста // [https:// cutt.ly/zWLDH9Y](https://cutt.ly/zWLDH9Y)

нівів слід вважати, що особа або об'єкт захищені від безпосереднього нападу.

НЕВИБІРКОВІ НАПАДИ ЗАБОРОНЕНІ.

- Атаки, які ймовірно можуть спричинити випадкові втрати серед цивільного населення або шкоду цивільним об'єктам, не повинні бути надмірними щодо очікуваної конкретної та безпосередньої воєнної переваги.
- Заборонено вбивати чи ранити комбатанта (особа зі складу збройних сил, яка бере участь у збройному конфлікті), який знаходиться під твоїм контролем, нездатний захистити себе або чітко висловив намір здатися.
- Необхідно вжити всіх можливих запобіжних заходів для захисту підконтрольного цивільного населення та цивільних об'єктів від наслідків нападів.

1	Міжнародне гуманітарне право забороняє війни та забезпечує мир
2	Женевські конвенції про захист жертв війни укладені в 1945 році
3	Міжнародне гуманітарне право розділяє осіб на комбатантів та некомбатантів
4	Міжнародне гуманітарне право обмежує насильство в період збройних конфліктів
5	Кожна з чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року захищає окрему категорію жертв війни
6	Основним суб'єктом, що несуть зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом є юридичні та фізичні особи
7	Міжнародне гуманітарне право може порушуватися жертвою агресії
8	Міжнародне гуманітарне право обмежує сторони конфлікту щодо засобів та методів ведення війни, захищає жертв війни
9	Міжнародне гуманітарне право застосовується тільки у війні між державами
10	До комбатантів належить особовий склад збройних сил держави
11	Міжнародним збройним конфліктом є окупація, яка не зустріла збройного опору

Заповніть таблицю, відповівши на запитання так або ні

№	Запитання	Так	Ні
1	Міжнародне гуманітарне право забороняє війни та забезпечує мир		
2	Женевські конвенції про захист жертв війни укладені в 1945 році		
3	Міжнародне гуманітарне право розділяє осіб на комбатантів та некомбатантів		
4	Міжнародне гуманітарне право обмежує насильство в період збройних конфліктів		
5	Кожна з чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. захищає окрему категорію жертв війни		
6	Основним суб'єктом, що несуть зобов'язання за міжнародним гуманітарним правом є юридичні та фізичні особи		
7	Міжнародне гуманітарне право може порушуватися жертвою агресії		
8	Міжнародне гуманітарне право обмежує сторони конфлікту щодо засобів та методів ведення війни, захищає жертв війни		
9	Міжнародне гуманітарне право застосовується тільки у війні між державами		
10	До комбатантів належить особовий склад збройних сил держави		
11	Міжнародним збройним конфліктом є окупація, яка не зустріла збройного опору		

ТЕМА 4

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Основне питання:

Який зміст принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій та якими є особливості їх застосування?

Ключові поняття та ідеї

Принципи розрізнення, пропорційності, застосування запобіжних заходів. Особливості застосування принципів МГП щодо ведення бойових дій. Обмеження методів та засобів ведення війни.

Очікувані освітні результати

Учень/учениця зможе:

Називати принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій; умови застосування принципу розрізнення щодо комбатантів та цивільних осіб, цивільних об'єктів та військових цілей; критерії заборони методів та засобів ведення війни.

Пояснювати умови втрати захисту цивільними особами у випадку безпосередньої участі у бойових діях; критерії визначення військової цілі; заборонені методи та засоби ведення війни; зміст та особливості застосування принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій для захисту цивільних осіб і цивільних об'єктів.

Наводити приклади порушення російською федерацією принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій та застосування заборонених методів та засобів ведення війни.

Аналізувати норми міжнародного гуманітарного права з точки зору застосування його принципів.

Висловлювати власне ставлення до принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій та їх ролі у захисті цивільних осіб і цивільних об'єктів.

Орієнтовний час

90 хв. (2 уроки по 45 хв.)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій є основоположними для **права Гааги**. Вони є найбільш загальним та зрозумілим відображенням нормативного змісту МГП та безпосереднім втіленням загального принципу гуманності через розрізнення між комбатантами та цивільними особами, цивільними об'єктами та військовими цілями, щодо заборони нападів на цивільних осіб і комбатантів, які вибули зі строю, а також на цивільні об'єкти. Також слід мати на увазі, що їх застосування пов'язано з урахуванням загальних принципів МГП: гуманності та військової необхідності.

Слід ознайомити учнів/учениць зі змістом та особливостями застосування принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій; звернути їхню увагу на нинішній нормативний зміст цих принципів у ДП I та у звичаєвому міжнародному гуманітарному праві, а також на те, що вони відображені й в інших джерелах МГП.

Робота учнів/учениць на заняттях має бути спрямована на усвідомлення ними того, що метою застосування норм міжнародного гуманітарного права є обмеження насильства під час збройного конфлікту, а от принципи МГП щодо ведення бойових дій у найбільш загальній формі забезпечують реалізацію цієї мети. Інші норми права Гааги деталізують, конкретизують та відображають зміст означених принципів, включаючи безпосереднє посилання на військову необхідність.

Основним завданням опанування учнями/ученицями теми є розуміння ними умов застосування того чи іншого принципу МГП щодо ведення бойових дій та їх практичного використання для особистої безпеки. Важливий аспект занять – це демонстрація конкретних прикладів системного порушення росією принципів розрізнення та пропорційності як-от: напади на цивільне населення та цивільні об'єкти, зокрема об'єкти енергетичної інфраструктури України, невивіркові та непропорційні напади, які є серйозними порушеннями МГП і можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини. При цьому ефективним і доречним на цих уроках буде наведення прикладів дотримання цих принципів при веденні бойових дій силами оборони України, зокрема щодо

розрізнення, пропорційності та прийняття запобіжних заходів при нападі.

Ці заняття, як й інші за програмою курсу, передбачають роботу учнів/учениць із міжнародно-правовими нормами, які потребують осмисленого читання та розуміння використаної в них лексики. Важливою є допомога вчителя учням/ученицям при індивідуальній/груповій роботі, фронтальному обговоренні для чіткості розуміння та коректності вживання ними тих чи інших понять.

У другій частині заняття за цією темою пропонуємо роботу з повідомленнями мас-медіа щодо міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією росії проти України. При цьому важливо не травмувати учнів/учениць надто драматичними ситуаціями та зважати на їхній емоційний стан під час уроку. Вчителю слід бути особливо чутливим у класі, де присутні учні/учениці, які у той чи інший спосіб пережили травматизацію через збройний конфлікт – із сімей, де є поранені/загиблі родичі, зниклі безвісти, перебувають у полоні у російської федерації, належать до сімей внутрішньо переміщених осіб тощо.

При роз'ясненні принципів МГП щодо ведення бойових дій доцільно використовувати ретельно відібрані приклади та епізоди документальних і художніх відео, але обережно, щоб не травмувати учнів/учениць.

Крім трьох основних принципів, частина уроку має бути присвячена розгляду питання щодо заборонених методів та засобів ведення військових дій.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ

Існують три основні принципи МГП, які регламентують ведення бойових дій стороною збройного конфлікту: **принцип розрізнення; принцип пропорційності/сумірності; принцип вжиття запобіжних заходів**. Їх призначення – це захист цивільних осіб і цивільних об'єктів.

Крім цих принципів, існує **заборона заподіяння зайвих ушкоджень або страждань**, яка захищає комбатантів та інші законні цілі нападу, а також **обмежує методи й засоби ведення війни**.

Означені положення містяться у джерелах МГП, які регулюють ведення бойових дій. До прикладу, першою нормою звичаєвого міжнародного гуманітарного права є «Розрізнення між цивільними особами та комбатантами», яка входить до розділу «Принцип розрізнення». У ДП I принцип міститься ст. 48 «Основна норма», де йдеться: *«Для забезпечення поваги й захисту цивільного населення та цивільних об'єктів сторони, що перебувають у конфлікті, повинні завжди розрізняти цивільне населення й комбатантів, а також цивільні й військові об'єкти, та відповідно спрямовувати свої дії тільки проти військових об'єктів»*.

Ці принципи безпосередньо пов'язані із загальними принципами гуманності й військової необхідності, є їхнім втіленням та реалізацією в загальному сенсі. Також положення щодо гуманності й військової необхідності можуть бути використані при застосуванні принципів МГП щодо ведення бойових дій. Наприклад, ст. 54(5) ДП I проголошує: *«Виходячи із визнання життєво важливих для будь-якої сторони, що перебуває в конфлікті, потреб в обороні своєї національної території від вторгнення, допускається відступ від заборон, передбачених у пункті 2, стороною, що перебуває в конфлікті, на такій контрольованій нею території, де цього вимагає постійна військова необхідність»*.

Важливо зрозуміти також, що принципи МГП щодо ведення бойових дій застосовують разом при пріоритеті принципу розрізнення. Якщо об'єкт нападу не є військовою ціллю, вимоги щодо розрізнення не дотримано, то напад заборонений. Навмисний напад з порушенням принципу розрізнення може свідчити про воєнний злочин.

Ці принципи в першу чергу застосовуються військовими при ухваленні рішення про напад та юристами при оцінці правомірності нападу, дотримання МГП при нападі. Умови застосування цих принципів під час військових дій та після значно різняться (наявність інформації, час на ухвалення рішення, оцінка наслідків нападу).

Рф систематично порушує всі вказані принципи щодо ведення бойових дій. Прикладами є напади на міста України (Маріуполь,

Харків, Херсон, Миколаїв, Чернігів, Київ, Одесу, Львів, Вінницю та ін.), на цивільних осіб та цивільну інфраструктуру.

ПРИНЦИП РОЗРІЗНЕННЯ

Цей принцип передбачає, що *сторони збройного конфлікту завжди повинні проводити розрізнення між цивільними особами та цивільними об'єктами – з одного боку, і комбатантами та військовими цілями – з іншого*. Тобто принцип розрізнення застосовують щодо осіб та щодо об'єктів.

Цивільне населення, окремі цивільні особи не мають бути об'єктом нападів; напади не повинні спрямовуватися на цивільні об'єкти. Сторона збройного конфлікту може здійснювати напад лише на комбатантів або на військові цілі. Принцип розрізнення закріплений статтею 48 ДП I та Нормою 1 ЗМП.

Цивільні особи можуть втратити імунітет від нападу у випадку **безпосередньої участі у військових діях**. При цьому вони не набувають статусу комбатанта. Втрата захисту відбувається тільки під час та на період безпосередньої участі у військових діях. Після припинення такої участі цивільній особі імунітет від нападу повертається.

Безпосередня участь у військових діях стосується дій цивільної особи, які спрямовані на отримання військової переваги стороною конфлікту та мають відповідний поріг шкоди; мають прямий причинно-наслідковий зв'язок між діями та очікуваною шкодою; мають на меті підтримку однієї зі сторін збройного конфлікту. Тобто, це не будь-які дії на підтримку сторони конфлікту, а дії, які відповідають вказаним критеріям.

При безпосередній участі у військових діях цивільні особи не змінюють свій статус, вони залишаються цивільними особами, але втрачають імунітет від нападу. Також, на відміну від комбатантів вони не мають привілеї комбатанта, тому можуть бути притягнені до відповідальності за безпосередню участь у збройному конфлікті відповідно до національного законодавства сторони конфлікту.

Принцип розрізнення застосовується також щодо об'єктів, для визначення законних **військових цілей**. Відповідно принципу розрізнення щодо об'єктів, *напади повинні строго обмежуватися військовими цілями й не можуть спрямовуватися на цивільні об'єкти*. МПП відносить до цивільних об'єктів всі об'єкти, які не є військовими цілями.

Щодо окремих цивільних об'єктів застосовуються спеціальні, підвищені режими захисту. Це цивільні лікарні, медичні установи та санітарні транспортні засоби, позначені відповідно до МПП відмітними емблемами; культурні цінності, об'єкти, що містять небезпечні сили.

Під категорію військових цілей підпадають об'єкти: (1) які в силу свого характеру, розташування, призначення або використання здійснюють ефективний внесок у військові дії, та (2) повне або част-

кове руйнування, захоплення або нейтралізація яких за наявних на певний момент обставин дає явну військову перевагу. Тобто для ідентифікації об'єкта як військової цілі він повинен відповідати одночасно обом критеріям. Ці критерії мають важливе значення для визначення правомірності нападу на об'єкти подвійного використання.

Похідною від принципу розрізнення є **заборона нападів не-вибіркового характеру**, а саме нападів, (1) які не спрямовані на конкретні військові цілі; (2) за яких застосовуються методи або засоби ведення військових дій, які не можуть бути спрямовані на конкретні військові цілі; (3) за яких застосовуються методи або засоби ведення військових дій, наслідки яких не можуть бути обмежені.

ПРИНЦИП ВЖИТТЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАСОБІВ

Згідно з **принципом вжиття запобіжних засобів** при проведенні військових операцій має виявлятися турбота про те, щоб оберігати цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти від шкоди при веденні бойових дій. Перш за все, сторона, яка здійснює напад, має зробити все можливе, щоб упевнитися в тому, що об'єкти нападу є військовими цілями. Таким чином, через вжиття запобіжних засобів забезпечується реалізація принципу розрізнення.

Сторона, яка здійснює напад, повинна обрати такі засоби й методи нападу, які дають можливість уникнути випадкових втрат серед цивільного населення і випадкової шкоди цивільним об'єктам або мінімізувати їх. При цьому повинен враховуватися принцип пропорційності щодо співмірності випадкових втрат серед цивільних осіб і випадкової шкоди цивільним об'єктам щодо можливої військової переваги, яка може бути отримана внаслідок нападу. Якщо є очевидним, що викликані нападом втрати серед цивільних осіб або шкода цивільним об'єктам будуть надмірними щодо можливої військової переваги, сторона повинна утримуватися від нападу. Мають бути вжиті запобіжні заходи для захисту населення від наслідків нападів, шляхом вибору зброї, зокрема високоточної, вибір часу нападу та інше.

Також, якщо дозволяють обставини, повинно бути зроблено ефективно попередження про напади, від яких може постраждати цивільне населення. Винятком є випадки, коли обставини цього не дозволяють у разі необхідності раптового нападу.

Запобіжні заходи повинні вживатися для захисту цивільного населення та цивільних об'єктів від наслідків нападів при обороні – уникати розміщення військових цілей у межах або поблизу густонаселених районів; проводити евакуацію цивільних осіб з районів, де ведуться бойові дії. Евакуація Україною цивільного населення із зони бойових дій – це приклад дотримання МГП та вжиття запобіжних заходів.

Приписи щодо вжиття запобіжних заходів при здійсненні нападу містяться в ст. 57 ДП І та Нормах 15-21 ЗМГП, запобіжні заходи щодо наслідків нападу – у ст. 58 ДП І та Нормах 22-24 ЗМГП.

ПРИНЦИП ПРОПОРЦІЙНОСТІ/СУМІРНОСТІ

При нападі на законну військову ціль, з дотриманням принципу розрізнення, не завжди можна уникнути шкоди цивільним особам і цивільним об'єктам. Тому існує **принцип пропорційності (сумірності)**, який вказує на межу допустимої шкоди, забезпечуючи баланс між гуманністю та військовою необхідністю.

Принцип пропорційності означає, що *конкретна і безпосередня військова перевага, здобута в результаті військової операції, має переважати шкоду, заподіяну в її ході цивільним особам і цивільним об'єктам*. Цей принцип міститься у ДП I (ст. 51(5b)) та Нормі 14 ЗМП. Якщо шкода, що може бути заподіяна цивільному населенню або цивільним об'єктам, є надмірною порівняно з очікуваною конкретно та безпосередньою військовою перевагою, напад заборонено.

Таким чином, забороняється напад, який, як очікується, спричинить втрату життя цивільного населення, поранення цивільних осіб і шкоду цивільним об'єктам, які були б надмірними щодо передбачуваної конкретної та безпосередньої військової переваги. Тобто йдеться не про цілеспрямований напад на цивільних осіб чи цивільні об'єкти, що заборонено згідно з принципом розрізнення, а про ризик від нападу випадкової шкоди, заподіяної цивільним особам та/або об'єктам.

ЗАБОРОНА ЗАПОДІЯННЯ НАДМІРНИХ УШКОДЖЕНЬ І ЗАЙВИХ СТРАЖДАНЬ

МП забороняє застосовувати зброю, снаряди, а також методи ведення війни, які можуть завдати *надмірних ушкоджень або спричинити зайві страждання*. Ця заборона спрямована передусім на захист комбатантів – у ній йдеться про заборону певних видів зброї, оскільки вони завдають комбатантам надмірних ушкоджень або спричиняють зайві страждання, що виходить за межі мети війни та порушує принцип гуманності.

Історично, однією із перших заборон, що містилася у міжнародному договорі, була заборона використання окремих видів розривних снарядів. Вона містилася у Декларації про відмову від використання під час війни розривних снарядів вагою менше ніж 400 грамів (1868 р.). Документ містить посилання на мету війни та обґрунтування обмеження: що єдина законна мета, якої держави мають прагнути під час війни, – це послабити збройні сили противника; що для цього достатньо вивести з ладу якомога більше комбатантів; що ця мета буде перевищена застосуванням зброї, яка посилює страждання комбатантів або робить їхню смерть неминучою. Заборона її використання обґрунтована тим, що застосування такої зброї суперечить законам людства. Також, з кінця ХІХ століття заборонено використання так званих експансивних куль, що легко розгортаються або сплющуються.

На основі цього припису підпадають під заборону окремі види засобів ведення війни, серед яких ядерна зброя, хімічна зброя, деякі конкретні види звичайної зброї. Заборона поширюється на конкретні види звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію. Ця заборона міститься у Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію 1980 р.

ЗАБОРОНЕНІ МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ ВЕДЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

МГП містить обмеження окремих методів і засобів ведення військових дій. Загальною нормативною основою такого обмеження є те, що *«Сторони, що воюють, не користуються необмеженим правом у виборі засобів завдання шкоди супротивнику»*, яка міститься у ст. 22 Положення до Гаазької Конвенції про закони та звичаї війни на суходолі 1907 р. та наступних джерелах МГП, наприклад ст. 35 ДП I. Вони є уособленням **принципу обмеження** в МГП.

Критеріями заборони засобів ведення війни є: (1) **невивірковість**, тобто заборонено невивіркові засоби та методи ведення військових дій; (2) заборонено засоби та методи ведення військових дій, що **спричиняють надмірні ушкодження і призводять до надмірних страждань**; (3) заборонено застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на меті **завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу**.

Під засобами розуміють зброю та інші засоби, які застосовують збройні сили для ураження супротивника та спричинення шкоди, під методами – способи та порядок використання зброї чи тактика під час військових дій.

До **заборонених методів ведення війни** належать насамперед невивіркові напади, тероризування цивільного населення, створення голоду серед цивільного населення, використання живих щитів, віроломство, віддання наказу не залишати нікого в живих та деякі інші.

Заборони щодо засобів ведення війни (тобто зброї) встановлюються як загальними положеннями (ст. 35-36 ДП I), так і конкретними міжнародними договорами (право Гааги).

Під заборону підпадає зброя масового знищення (ядерна, хімічна, біологічна); конкретні види звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію (боеприпаси, що містять осколки, які не піддаються виявленню, міни пастки та інші). Ця заборона захищає комбатантів від засобів і методів ведення війни, які спричиняють їм надмірні страждання або роблять їх загибель неминучою.

Забороняється напад на природне середовище та використання природного середовища як засобу ведення війни.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткого, Є. В. Лук'янченко; вступ. стаття М. М. Гнатовського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqar>
2. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / перекл. підготовле. делегацією МКЧХ в Україні. Київ, 2020. 398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf
3. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого ; Укр. Гельсінська Спілка з прав людини. Київ – Одеса : Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/МНП-final.pdf>
4. Короткий Т., Заवортюк І. Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які росія використовує у війні проти України. Центр прав людини *Zmina*. 13 червня 2022 р. URL: <https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennya-bojovyh-dij-yaki-rosiya-vykorystovuye-u-vijni-proty-ukrayiny/>

Відео матеріали:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL : https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Зброя вибухової дії в населених районах: наслідки для цивільних МКЧХ. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=W-33ghOKZTI>
3. Короткий Т. Принципи МГП (відео). *Українська Гельсінська Спілка з прав людини. 2022*. URL: <https://cutt.ly/KLIIsIDQ>
4. Короткий Т. Заборонені методи та засоби ведення воєнних дій (відео). *Українська Гельсінська Спілка з прав людини. 2022*. URL: <https://www.facebook.com/Ugspl/videos/552277889925319>
5. Про комбатантів, військові цілі та принцип розрізнення. УГСПЛ. URL: <https://youtu.be/Jpl382otnlk>
6. Що таке правила ведення війни? МКЧХ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=GjOCV_4D0vc

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I (45 хв)

Крок 1 (5–7 хв)

Запросіть учнів/учениць переглянути фоторяд (підібрані заздалегідь світлини пошкоджень/руйнувань цивільних об'єктів, зокрема об'єктів енергетичної інфраструктури в різних регіонах України під час збройного конфлікту російської федерації проти нашої держав). За потреби поясніть учням/ученицям ці поняття.

Організуйте бесіду на загал за такими запитаннями:

- *Які враження на вас справив цей фоторяд?*
- *Що, на вашу думку, об'єднує ці світлини?*
- *Про що, на вашу думку, йтиметься на уроці?*

Оголосіть тему та її ключове питання (бажано записати його на дошці/ аркуші паперу, аби повернутися до нього наприкінці заняття).

Візьміть до уваги склад учнівства вашого класу. Якщо в класі є діти, для яких такий фоторяд буде емоційно вразливим, розпочніть урок так:

Оголосіть тему або запишіть її на дошці й зверніть на неї увагу учнів/учениць. Попросіть їх передбачити:

- *Які основні ідеї обговорюватимуться на двох уроках із цієї теми?*

Поверніться до цього наприкінці уроків і запитайте учнів/учениць:

- *Чи збіглися ваші передбачення? Що було неочікуваним? Що було в темі корисним для вас?*

Крок 2 (15–18 хв)

Запропонуйте учням/ученицям переглянути відеолекцію «Принципи міжнародного гуманітарного права»¹ та скласти по ходу її перегляду простий/тезовий план. Пропонуйте учням/уче-

¹ https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course

ниціям назви пунктів формулювати у формі питальних речень (це структурує обговорення за результатами роботи).

У разі виникнення в учнів/учениць труднощів, зупиняйте відео і в загальному колі складайте план з пунктів відповідно до фрагментів відео. До прикладу, план може бути таким:

Принципи гуманітарного права

1. У чому призначення принципів МГП (1 хв. 34 сек. – 2 хв. 28 сек.)
2. У чому сутність принципу розрізнення (2 хв. 28 сек. – 3 хв. 54 сек.)
3. Якими є наслідки участі/неучасті цивільних осіб у військових діях (3 хв. 55 сек. – 4 хв. 38 сек.)
4. Як у МГП ідентифікують військові об'єкти (4 хв. 38 сек. – 6 хв. 00 сек.)
5. У чому сутність принципу пропорційності/сумірності (6 хв. 01 сек. – 7 хв. 27 сек.)
6. Що означає принцип вжиття запобіжних заходів в МГП (7 хв. 28 сек. – 9 хв. 14 сек.)
7. Якими є заборонені засоби й методи ведення військових дій (9 хв. 15 сек. – 13 хв. 25 сек.)

За наявності часу та за умови, що учні/учениці склали план самостійно, можна обговорити з ними окремі тези в загальному колі або (в разі потреби) надати стислі коментарі.

Крок 3 (10–12 хв)

Об'єднайте учнів/учениць у кілька малих груп по 3-5 осіб (залежно від кількості дітей у класі). Роздайте групам картки (Додаток 1).

Завдання для груп:

- 1) розгляньте зображення та визначте, що з цього, на вашу думку, є/може бути військовими цілями або не є такими взагалі;
- 2) обґрунтуйте ваші відповіді щодо кожного зображення;
- 3) підготуйте доповідача/доповідачку для представлення результатів роботи групи.

По завершенню групової роботи організуйте обговорення на загальні результати роботи. Допомогайте учням/ученицям під час обговорення, надаючи відповідні пояснення/коментарі.

Нагадайте учням/ученицям, що гуманність є основою МГП. Коротко згадайте та/або пригадайте разом із ними Звичайні норми МГП.

Крок 4 (5–7 хв)

Поверніть учнів/учениць до відеоряду, що демонструвався на початку уроку. Запропонуйте кожному/кожній обрати одну світлину. Запросіть їх підготувати відповіді на такі запитання:

- Чи порушені, на вашу думку, принципи МГП щодо ведення військових дій?
- Якщо так, то який/які саме?
- Кого захищають норми МГП у кожному випадку?

Запросіть охочих учнів/учениць озвучити свої відповіді. Залучайте інших учнів/учениць до активного обговорення.

Частина II (45 хв)

Крок 1

Запросіть учнів/учениць ознайомитися з принципами МГП щодо ведення бойових дій методом «Ажурна пилка»/«Джигсо»¹ (35–37 хв)

Етап 1 (15 хв)

Підготуйте двосторонні картки колір/цифра (4 кольори; цифри на кожному кольорі від 1 до 4, залежно від кількості учнів/учениць).

Об'єднайте учнів у 4 групи за кольорами карток.

Роздайте кожній групі картку зі змістом одного з принципів МГП (Додаток 2). Попросіть ознайомитися зі змістом принципу МГП щодо ведення бойових дій та створити постер, який може включати малюнки, символи, ключові слова/ заклики тощо. Зауважте, що постер має відображати сутність та основні ідеї відповідного принципу МГП щодо ведення бойових дій.

Візьміть до уваги, що для проведення цього етапу уроку слід підготувати великі аркуші паперу (для фліпчарту), фломастери/маркери, олівці.

Етап 2 (10 хв)

Об'єднайте учнів/учениць у групи за номерами карток. Роздайте кожній групі по одному постеру, створеному в «кольоровій» групі. Попросіть тих, хто був дотичний до його створення, розкрити за допомогою постеру зміст принципу МГП щодо ведення бойових дій. Встановіть час на пояснення – до 3 хв).

¹ Метод Ажурна пилка // <https://cutt.ly/zQTu5Ty>

Етап 3 (10–12 хв)

Попросіть групи передати постери по колу за годинниковою стрілкою. Запропонуйте учням/ученицям роздивитися отриманий постер і протягом 2 хв додати до нього ключові поняття-символи, які, на думку групи, доповнюють зміст.

Продовжуйте роботу доти, доки всі групи не опрацюють усі 4 постери.

Етап 4 (5–7 хв)

Розмістіть чотири постери на видноті та запропонуйте представникам різних груп пояснити на загальний зміст принципу МГП щодо ведення бойових дій, який зображувала не їхня група на першому етапі, не використовуючи картки з текстом. Слідкуйте за коректністю вживання понять норм МГП.

Під час презентації за наявності часу прокоментуйте принципи та доповніть прикладами. Надпишіть на кожному постері назву принципу, якому він присвячений, або на дошці/аркуші паперу напишіть назви принципів:

- *принцип розрізнення*
- *принцип пропорційності (сумірності)*
- *принцип вжиття запобіжних заходів*
- *заборона заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань*

Крок 2 (5–8 хв)

Проведіть підсумкове обговорення за такими запитаннями:

- *Яку роль у захисті цивільних осіб і цивільних об'єктів відіграють принципи МГП щодо ведення бойових дій?*
- *Якими можуть бути наслідки порушення цих принципів?*
- *Від чого та від кого, на вашу думку, залежить дотримання норм МГП?*
- *Чому знання принципів МГП щодо ведення бойових дій важливе для громадян України, для вас особисто?*

<https://cutt.ly/kQTixgB>

<https://cutt.ly/jQTifoQ>

<https://cutt.ly/eQTIOG8>

<https://cutt.ly/XQTif1Q>

<https://cutt.ly/RQTijpY>

<https://cutt.ly/EQTiYPE>

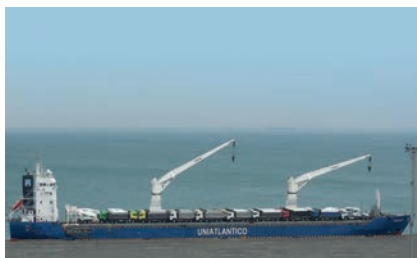
<https://cutt.ly/sQTilyq>

<https://cutt.ly/PQTiS1I>

<https://cutt.ly/AQTif10>

<https://cutt.ly/IQTixTm>

Принцип розрізнення

Сторони у збройному конфлікті завжди повинні проводити розрізнення між цивільними особами й цивільними об'єктами, з одного боку, та комбатантами й військовими об'єктами – з іншого. Сторона в збройному конфлікті може здійснювати напад тільки на комбатантів або військові об'єкти. Ні цивільне населення, ні окремі цивільні особи не можуть зазнавати нападів, якщо і поки вони не беруть безпосередньої участі у воєнних діях.

Принцип пропорційності (сумірності)

Забороняються напади, від яких можна очікувати спричинення випадкової загибелі цивільного населення, поранення цивільних осіб чи пошкодження цивільних об'єктів, або поєднання таких наслідків, які були б надмірними порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою військовою перевагою, що мали б одержати.

Принцип вжиття запобіжних заходів

Сторона, що здійснює напад, повинна зробити все можливе, щоб упевнитися, що об'єкти нападу є військовими цілями. Вона повинна обрати такі засоби та методи нападу, які дозволять уникнути випадкових втрат серед цивільного населення і випадкової шкоди цивільним об'єктам або хоча б звести їх до мінімуму. Вона повинна утримуватися від нападу, якщо здається очевидним, що викликані ним втрати або шкода будуть надмірними щодо конкретної й безпосередньої військової переваги, яку передбачається отримати.

Заборона заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань

Заборонено застосовувати засоби та методи ведення воєнних дій, які можуть заподіяти надмірну шкоду або завдати надмірних страждань.

ТЕМА 5

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Основне питання:

Як міжнародне гуманітарне право захищає цивільних осіб під час збройного конфлікту?

**Ключові
поняття
та ідеї**

Механізми захисту цивільних осіб у МГП. Режим окупації в МГП. Зобов'язання держави-окупанта. Заборона депортації та примусового переміщення цивільного населення.

**Очікувані
освітні
результати**

Учень/учениця зможе:

Називати категорії цивільних осіб, на які розповсюджується спеціальний захист, основні обов'язки держави-окупанта.

Застосовувати поняття та терміни: «цивільне населення», «цивільна особа», «держава-окупант», «режим окупації».

Пояснювати механізми захисту цивільних осіб під час збройного конфлікту.

Моделювати/аналізувати ситуації, пов'язані з застосуванням приписів міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення.

Наводити приклади порушення російською федерацією обов'язків держави-окупанта відповідно міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованих росією територіях України.

Висловлювати власні судження щодо важливості норм міжнародного гуманітарного права, які захищають цивільних осіб під час війни.

**Орієнтовний
час**

90 хв. (2 уроки по 45 хв.)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Це заняття фокусується на двох ключових блоках. Мета першого блоку – сформувати розуміння учнями/ученицями основних приписів МГП щодо **захисту цивільних осіб під час ведення бойових дій**, ознайомити з їх змістом і можливими обмеженнями, визначити умови, за яких цей захист може бути втрачений. Мета другого блоку – визначити особливості дії режиму **військової окупації**, його відмінності від ведення бойових дій та особливості **захисту цивільного населення під час окупації**.

Ці блоки слід розглянути на двох уроках по 45 хв, оскільки актуальність теми в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну та тимчасової окупації українських територій агресором потребує детального аналізу щодо того, як може бути захищено цивільне населення під час міжнародного збройного конфлікту. Вчителю варто підготуватися теоретично, аби бути готовим під час уроку відповідати на запитання учнів, підтримувати їхній пізнавальний інтерес та коректність використання ними понять.

Міжнародний збройний конфлікт, спровокований агресією російської федерації проти України, триває з 2014 року. Його окремим етапом є повномасштабне вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року.

Базовим чинником, який об'єднує всі етапи міжнародного збройного конфлікту, є обов'язкова чинність норм міжнародного гуманітарного права як у зоні бойових дій, так і під час тимчасової окупації російською федерацією територій України. Однак у кожній із ситуацій особливості захисту цивільного населення мають свою специфіку.

Порівнюючи ці дві ситуації під час дискусій, важливо допомогти учням/ученицям віднайти базові норми МГП, які обмежують насильство щодо цивільних осіб. Цивільне населення та окремі цивільні особи підпадають під загальний захист від наслідків військових дій незалежно від виду чи складника збройного конфлікту. МГП покладає на сторони в міжнародному збройному конфлікті обов'язок розрізняти цивільне населення і комбатантів та вести операції лише проти військових цілей.

Необхідно нагадати учням/ученицям умови втрати права на захист цивільними особами у разі їхньої безпосередньої участі в

збройному конфлікту, а також наслідки такої втрати. Адже за безпосередньої участі у бойових діях цивільна особа може стати об'єктом нападу без отримання статусу комбатанта, і внаслідок такої участі втрачає захист. При цьому вона не набуває привілеїв комбатанта.

Ще однією особливістю цієї теми є детальне опрацювання різниці між фазою активних бойових дій та фазою окупації. Тому важливо ознайомити учнів/учениць з основними положеннями МГП щодо обов'язків держави-окупанта, а також із зобов'язаннями, заборонами та відповідальністю держави-окупанта.

Під час цих двох уроків важливо не лише надати учням знання, а й застосовувати запропоновані активності. Адже учні/учениці мають бути готовими самостійно моделювати й прораховувати моделі поведінки, адекватні викликам, які можуть виникнути під час збройного конфлікту, викликаного агресією росії проти України; бути спроможними вибудовувати власні міркування щодо ефективних кроків, оцінювати важливість/доцільність дотримання норм МГП для захисту цивільних осіб під час збройного конфлікту.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ОСНОВИ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ

Розвиток МГП у ХХ столітті спрямовувався, серед іншого, й на підвищення захисту цивільного населення. Причиною цього стала негативна тенденція, яка виникла у ХХ ст. щодо суттєвого зростання жертв серед цивільного населення у збройних конфліктах, у першу чергу під час Другої світової війни. Результатом було прийняття окремої конвенції, яка захищає цивільних осіб – IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року.

Надалі відбувався розвиток механізмів захисту цивільних осіб під час збройних конфліктів. Нині джерелами, що містять норми, які забезпечують захист цивільного населення, є положення IV Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни 1949 року, відповідні норми Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1977 року, відповідні норми Звичаєвого міжнародного гуманітарного права. Також досі застосовують Положення про закони та звичаї війни на суходолі Гаазької конвенції про та звичаї війни на суходолі 1907 р.

Основною метою МГП є захист цивільних осіб і цивільного населення, що базується на принципі розрізнення. Його відображають загальні приписи Звичаєвого міжнародного гуманітарного права:

Норма 1. Сторони збройного конфлікту завжди повинні розрізняти цивільних осіб та комбатантів. Напади можуть бути спрямовані лише проти комбатантів. Напади не повинні спрямовуватися проти цивільних осіб.

Норма 2. Забороняються акти насилля або погрози насиллям, основною метою яких є тероризування цивільного населення.

Ці приписи є проявом загального принципу гуманності, їх конкретизовано у відповідних нормах договірному та звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Принципи міжнародного гуманітарного права як-от принципи розрізнення, пропорційності/сумірності та прийняття запобіжних заходів спрямовані на захист цивільних осіб і цивільного населення. Умисне порушення цих норм та принципів є серйозним порушенням міжнародного гуманітарного права та воєнним злочином.

Важливе значення для визначення жертв війни, які підпадають під захист міжнародного гуманітарного права, є поняття «цивільні особи», «цивільне населення». До цивільних належать усі особи, які не є комбатантами, тобто ті, які не входять до особового

складу збройних сил сторони конфлікту. В разі сумніву щодо статусу, особу все одно слід розглядати як цивільну.

Усі цивільні особи складають цивільне населення. Наявність серед цивільного населення окремих комбатантів не змінює його цивільного статусу.

Серед цивільного населення виокремлюють спеціальні категорії, які потребують **особливого захисту**. Це *поранені, хворі, особи з інвалідністю, літні люди, діти, породіллі*. Якщо йдеться про міжнародний збройний конфлікт, то застосованою категорією є «особи, які не беруть безпосередньої участі або припинили брати участь у військових діях».

Захист цивільного населення має відбуватися як у період бойових дій, так і в умовах окупації. Отже, цивільні особи під час збройного конфлікту потребують захисту міжнародного гуманітарного права у двох ситуаціях:

- *під час активної фази збройного конфлікту – від перетворення на об'єкт нападу та внаслідок застосування сили проти військових цілей і комбатантів супротивника;*
- *при потраплянні під владу супротивника. Зокрема, коли територію, на якій вони мешкають, окуповано, або вони опиняються на території супротивної держави.*

І в першому, й у другому випадку вони перебувають під захистом міжнародного гуманітарного права як цивільні особи.

У першому випадку йдеться про застосування згадуваних уже принципів ведення бойових дій – розрізнення, пропорційності та прийняття запобіжних заходів. При цьому основним застосованим джерелом є ДП I.

У другому випадку, коли захищені цивільні особи підпадають під владу іншої сторони міжнародного збройного конфлікту, основним застосованим джерелом є IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р., яка захищає цивільних осіб у будь-який момент та за будь-яких обставин, коли вони опиняються під контролем сторони збройного конфлікту, громадянами якої вони не є, під владою держави-окупанта у разі окупації.

Усі ці принципи та норми набувають особливого значення нині, в період міжнародного збройного конфлікту, викликаного агресією російською федерацією проти України – як під час нападів росії, які відбуваються з порушенням вказаних принципів розрізнення, пропорційності/сумірності та вжиття запобіжних заходів, так і щодо зобов'язань росії як держави-окупанта, які зухвало порушуються нею й містять склади воєнних злочинів.

ЗАГАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОГО НАСЕЛЕННЯ ВІД НЕБЕЗПЕК, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ У ЗВ'ЯЗКУ З ВІЙСЬКОВИМИ ОПЕРАЦІЯМИ

Відповідно до норм МГП, цивільне населення та окремі цивільні особи підпадають під загальний захист від наслідків військових дій.

МГП покладає на сторони збройного конфлікту обов'язок постійно розрізняти цивільне населення і комбатантів та проводити військові операції лише проти військових цілей. Цивільні особи в жодному разі не можуть бути перетворені на об'єкт навмисного нападу.

ЖК IV і ДП I містять загальні положення та механізми, що застосовуються до всіх осіб, які підпадають під захист МГП. До таких механізмів належать: *створення санітарних і безпекових зон та місцевостей, евакуація цивільного населення, забезпечення його медичною допомогою.*

Щодо цивільних осіб, які опинилися під владою супротивної сторони, МГП вимагає дотримання гарантій гуманного поводження. Ця загальна норма конкретизована у багатьох положеннях ЖК IV і ДП I, у відповідних нормах Звичаєвого міжнародного гуманітарного права.

Стосовно цивільного населення та цивільних осіб заборонено:

- прямі напади;
- тероризування;
- напади невибіркового характеру¹;
- напади на все населення або на окремих осіб у порядку репресалій²;
- використання «живих щитів».

Виключенням є безпосередня участь цивільних осіб у військових діях, коли цивільна особа втрачає захист від нападу на той час та на такий період, доки вона бере безпосередню участь у військових діях. У таких випадках особа втрачає лише імунітет/захист від нападу, але не втрачає статусу цивільної особи.

МГП не оцінює правомірність/неправомірність безпосередньої участі цивільної особи у військових діях – це питання національного законодавства. Але така участь не перетворює цивільну особу на комбатанта, а лише позбавляє її захисту на період безпосередньої участі. Тому така цивільна особа не набуває привілеїв комбатанта, на неї не поширюється статус військовополоненого.

¹ Наприклад, напади, не спрямовані на конкретну військову ціль, або під час яких застосовуються методи чи засоби ведення військових дій, які не можуть бути спрямовані на конкретну військову ціль. Також методи чи засоби ведення військових дій, наслідки яких не можуть бути обмежені, як того вимагає міжнародне гуманітарне право.

² Односторонні примусові заходи, що застосовуються однією державою у відповідь на неправомірні дії іншої сторони.

Пряма участь	Непряма участь
Конкретні ворожі дії, здійснені під час ведення військових дій між сторонами збройного конфлікту, розцінюються як безпосередня участь у бойових діях.	Сприяння загальним військовим зусиллям, але без безпосереднього заподіяння шкоди супротивнику, не тягне за собою втрати захисту від прямих нападів.
<p>Наприклад (не обмежений перелік):</p> <ul style="list-style-type: none"> • взяття в полон, поранення або вбивство комбатантів супротивника, знищення, пошкодження військових цілей, обмеження або перешкоджання схемам розгортання бойових підрозділів, логістичних операцій або систем комунікацій супротивника; • зведення барикад на дорогах або порушення енергопостачання радіарних станцій; • кібервтручання в роботу військових комп'ютерів; • проведення розвідки тактичного націлювання на здійснення тих чи інших нападів; • використання зброї відстроченої дії, такої як міни і пастки, а також зброї дистанційного керування, такого як безпілотні літаки. 	<p>Наприклад (не обмежений перелік):</p> <ul style="list-style-type: none"> • виробництво і постачання озброєння; • будівництво доріг та інших об'єктів інфраструктури; • надання фінансової, адміністративної та політичної підтримки.

Втрата захисту від нападу відбувається лише у разі безпосередньої участі цивільної особи у військових діях. Непряма участь цивільної особи у збройному конфлікті не тягне втрату захисту від нападу, тобто цивільна особа в цьому разі не перетворюється на об'єкт нападу.

У випадку захоплення у зв'язку зі збройним конфліктом, незалежно від причин та обставин захоплення, цивільна особа не втрачає свій статус – на таку особу поширюються основні гарантії МГП щодо захисту цивільних осіб та гуманного поводження, про що йтиметься далі.

ЗАГАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ ПІД ВЛАДОЮ СУПРОТИВНИКА

МГП вимагає, щоб до цивільних осіб, які опиняються під владою супротивної сторони, ставилися гуманно за будь-яких обставин.

Особи, які перебувають під владою супротивної сторони, мають право:	Щодо осіб, які перебувають під владою супротивної сторони, заборонено:
<ul style="list-style-type: none"> • на повагу до своєї особи, гідності, сімейних прав, релігійних переконань та обрядів, до своїх звичаїв; • на захист від будь-яких дій чи загроз насильства, образ; • на зв'язок з державою-покровителькою, МКЧХ, або нейтральною безсторонньою організацією, котра може надати їм допомогу; • на поновлення родинних зв'язків. 	<ul style="list-style-type: none"> • насильство, що становить загрозу життю та здоров'ю, зокрема вбивства, тілесні покарання, фізичне або психічне насильство, катування та каліцтво; • пограбування та посягання на людську гідність; • жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поведження; • будь-яка форма сексуального насильства; • репресалії, захоплення заручників, колективне покарання, залякування чи тероризування; • дискримінація на підставі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи переконань, політичних чи інших поглядів, національного або соціального походження чи іншого статусу або будь-яких інших подібних ознак.

СПЕЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ

МГП виділяє окремі категорії цивільних осіб, які потребують особливого захисту: жінки, діти, особи з інвалідністю та інші категорії, а також за фахом: журналісти, медичний персонал, персонал гуманітарних організацій.

МГП зобов'язує забезпечити жінкам особливий захист і зважати на потреби жінок, яких торкнувся збройний конфлікт, зокрема потреби в медичній та іншій допомозі. Жінки потребують особливого захисту від будь-якого посягання на їхню гідність, зокрема захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність. З вагітними жінками й матерями малолітніх дітей слід поводитися особливо обережно. Породіллі та вагітні жінки мають право на медичну допомогу та першочергове лікування за медичними показниками.

Сторони конфлікту повинні забезпечити, аби діти до 15 років, які осиротіли або були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок збройного конфлікту, не лишалися напризволяще. Важливо забезпечити за будь-яких обставин догляд за ними, включаючи ви-

конання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням. Їхню освіту слід доручати особам з такими ж культурними традиціями.

Міжнародне гуманітарне право забороняє набір або вербування дітей віком до п'ятнадцяти років до складу національних збройних сил або використання їх для активної участі в бойових діях. Більші обмеження щодо залучення дітей у збройний конфлікт містяться у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р., яка вимагає від держав-учасниць вживати всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, як не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях.

Якщо діти потрапляють під владу супротивної сторони після безпосередньої участі у бойових діях, на них продовжує поширюватися особливий захист, що надається дітям, незалежно від того, чи є вони військовополоненими. Діти, чия свобода обмежена, повинні утримуватися в приміщеннях, відокремлених від приміщень дорослих, крім випадків, коли сім'ї розміщуються разом.

Окремі норми МГП забезпечують спеціальний захист журналістам. Журналісти та фахівці в галузі інформації мають розглядатися як цивільні особи та знаходяться під захистом як цивільні особи відповідно до норм МГП. Вони мають право на однаковий захист незалежно від свого професійного статусу (позаштатні чи штатні журналісти певних ЗМІ), чи національності.

МГП забезпечує спеціальний захист іншим категоріям – біженцям, особам без громадянства та внутрішньо переміщеним особам, особам з інвалідністю.

РЕЖИМ ВІЙСЬКОВОЇ ОКУПАЦІЇ ТА ОBOB'ЯЗКИ ДЕРЖАВИ-ОКУПАНТА

Складником МГП є право **військової окупації**, основні джерела якого – Гаазька конвенція про закони та звичаї війни на суходолі 1907 р., IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р., звичаєві норми міжнародного гуманітарного права.

Відповідно до загального міжнародного права, *військова окупація є тимчасовим явищем, а держава-окупант не набуває суверенітету над окупованою територією*. Але оскільки вона фактично здійснює ефективний контроль, то й несе обов'язок забезпечувати громадський порядок і безпеку відповідно до чинних на цій території законів суверена (держави, чия територія окупована). Правовий режим військової окупації застосовується для тимчасового управління територіями, що належать державі супротивника.

Важливу роль у регулюванні відносин, що впливають з військової окупації, відіграє МГП. Численні обов'язки держави-окупанта звужуються переважно до підтримання стану, наявного

до війни на окупованій території (збереження наявного порядку громадського життя, законів, інституцій тощо), а також забезпечення поваги до цивільного населення та його захисту. Одночасно діє міжнародне право прав людини, яке також зобов'язує державу-окупанта. Наприклад, щодо надання гуманітарної допомоги та гуманітарного доступу – зобов'язання, засновані на нормах обох галузей; аналогічно щодо заборони рабства, заборони катувань, гарантій стандартів правосуддя. Тобто, під час окупації щодо зобов'язань держави-окупанта діють норми міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права.

Обмеження влади держави-окупанта, порівняно із державою, чия територія окупована, забороняють запровадження постійних змін у соціальній, демографічній, географічній, політичній та економічній структурах окупованої території, експлуатації її природних, культурних, економічних ресурсів з метою отримання прибутку та будь-яке інше здійснення повноважень, що суперечать її обов'язкам щодо окупованої території та її мешканців.

Держава-окупант несе відповідальність за: функціонування державних установ і служб на користь населення на окупованій території; забезпечення населення харчовими продуктами та медичними матеріалами, зокрема, постачання необхідних харчових продуктів, медичних матеріалів та інших припасів, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо; функціонування закладів охорони здоров'я; сприяння належному здобуттю освіти та догляду за дітьми. Вона повинна дозволити надання духовної підтримки та гуманітарної допомоги на окупованій території.

Державі-окупанту забороняється змінювати статус посадових осіб чи суддів на окупованих територіях або вживати стосовно них будь-яких заходів примусу, якщо вони утримуватимуться від виконання своїх обов'язків з міркувань совісті.

Держава-окупант зобов'язана забезпечувати та підтримувати діяльність медичних і лікарняних установ, а також забезпечувати та підтримувати на окупованій території умови, задовільні з погляду охорони здоров'я та санітарії.

На населення окупованих територій поширюються загальні вимоги щодо **гуманного поводження та недискримінації**. Серед спеціальних положень МГП, що застосовуються до режиму військової окупації, належать:

- особи, які перебувають під захистом, *за жодних обставин не можуть відмовлятися, частково або цілком, від прав, які їм забезпечують ЖК IV та спеціальні угоди;*
- *заборона змушувати цивільне населення окупованих територій присягати на вірність державі-окупанту, служити в лавах її збройних сил або допоміжних сил, надавати інформацію про збройні сили або засоби захисту держави, чия територія окупована;*

- свідомо обмежувати можливості працевлаштування на окупованій території для того, щоб спонукати мешканців до служби цієї державі;
- заборона повністю або частково депортувати чи примусово переміщувати цивільне населення окупованої території, крім випадків, коли цього вимагають безпека цивільного населення чи особливо вагомі причини військового характеру;
- заборона депортувати або переміщувати власне цивільне населення держави-окупанта на окуповані нею території.

Порушення більшості цих заборон є серйозним порушенням МГП та воєнними злочинами.

Держава-окупант зобов'язана поважати й застосовувати місцеве законодавство окупованої території та, як правило, не змінювати кримінальне законодавство, що діяло на цій території до окупації.

Гаазька конвенція 1907 р. та ЖК IV містять окремі норми щодо захисту права власності на окупованій території. Діє загальна заборона проти розкрадання будь-якого майна, незалежно від того, належить воно приватним особам, громадам чи державі, чия територія окупована. Забороняється руйнування державою-окупантом будь-якого рухомого або нерухомого майна, приватного чи громадського, крім випадків нагальної військової необхідності.

МГП містить значну кількість норм щодо **захисту культурних цінностей**. Зокрема, держава-окупант не може реквізувати культурну власність, що перебуває на окупованій території, і повинна захищати її від будь-якої форми вандалізму, крадіжки, розкрадання чи незаконного привласнення.

На всі тимчасово окуповані російською федерацією території України, незалежно від початку окупації – 2014 чи 2022 рік, поширюється режим військової окупації. Відповідно до норм МГП, держава-окупант – російська федерація – несе певні зобов'язання щодо дотримання вказаних норм, забезпечення життєдіяльності цивільного населення за умов **тимчасової** окупації. Значна кількість порушень цих норм росією та особами, які діють як її представники, щодо цивільних осіб та загалом цивільного населення на тимчасово окупованих росією територіях України, становлять серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, які вчиняє російська федерація, та воєнні злочини.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройного конфлікту на сході України / О.А. Біда, А.Б. Блага, О.А. Мартиненко та ін. ; за заг. ред. А.П. Бущенко ; Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ : КИТ, 2016. 82 с. URL: <https://cutt.ly/aQTsPuH>

2. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткого, Є. В. Лук'янченко; вступ. стаття М. М. Гнатовського. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с. URL: <https://cutt.ly/CQTqarr>
3. Історія одного міста: як викладати окремі питання щодо збройної агресії РФ на Сході України : методичний посібник. URL: <https://cutt.ly/CQTsBAD>
4. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / перекл. підготовле. делегацією МКЧХ в Україні. Київ, 2020. 398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf
5. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / М. М. Гнатовський, Т. Р. Короткий, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, О. Р. Поєдинок, Н. В. Хендель ; за ред. Т. Р. Короткого ; Укр. Гельсінська Спілка з прав людини. Київ – Одеса : Фенікс, 2016–2017. 145 с. URL: <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2018/03/МНП-final.pdf>
6. Півострів страху: П'ять років несвободи в Криму. URL: <https://cutt.ly/UQTsXYb>
7. Резюме аналітичного огляду «Шість+ серйозних порушень проти дітей: виклики та наслідки 9 місяців російсько-української війни 2022» (автори А. Клименко, М. Суляліна, О. Охредько, В. Потапова / ГО ЦГП «Альменда» – К., 2022. – 24 с. URL: <https://almenda.org/rezume-analitichnogo-oglyadu-shist-serjoznix-porushen-proti-ditej-vikliki-ta-naslidki-9-misyaciv-rosijsko-ukrainskoi-vijni-2022/>
8. «Універсальний солдат», або Освіта як зброя Росії на окупованому півдні України. Моніторинговий звіт / А. Воробйова, М. Суляліна, О. Охредько. – Київ: ЦГП «Альменда» 2023. – 72 с. URL: <https://almenda.org/universalnij-soldat-july-september-2023/>
9. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права / гол. ред. Т. Р. Короткий, наук. Київ, 2022. 135 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>

■◀ Відео матеріали:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Короткий Т. Принципи МГП (відео). *Українська Гельсінська Спілка з прав людини*. 2022. URL: <https://cutt.ly/KLIsIDQ>

3. Міжнародне гуманітарне право. Про захист цивільних осіб / відеоролик. – Українська Гельсінська спілка з прав людини, Короткий Т. Р., Хендель Н. В. // <https://www.facebook.com/Ugspl/videos/1444133765634575/>
4. Що таке Женевські конвенції? МКЧХ. URL: <https://youtu.be/gf9R7M13lvQ>
5. Що таке правила ведення війни? МКЧХ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=GjOCV_4D0vc
6. Як МГП захищає цивільних осіб під час окупації? УГСПЛ. URL: <https://youtu.be/gFEZWEA9tNI>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I (45 хв)

Крок 1 (5–7 хв)

Запросіть учнів/учениць переглянути відеоряд – підібрані заздалегідь світлини із зображенням потерпілих від ракетних обстрілів, авіабомб, шахедів людей, пошкоджень/руйнувань цивільних об'єктів та об'єктів критичної інфраструктури в різних регіонах України під час агресії російської федерації проти нашої держави.

Проведіть обговорення:

- *Що цікавого для себе ви побачили у цих відео/світлинах? На що звернули увагу?*
- *Що, на вашу думку, об'єднує ці відео / світлини?*
- *Про що, на вашу думку, йтиметься на уроці?*

Оголосіть тему та її ключове питання (бажано записати його на дошці/ аркуші паперу, аби повернутися до нього наприкінці заняття).

Візьміть до уваги склад учнівства вашого класу. Якщо в класі є діти, для яких такі відео/світлини є емоційно вразливими, розпочніть урок так:

Оголосіть тему або запишіть її на дошці й зверніть на неї увагу учнів/учениць. Попросіть їх передбачити:

- *Які основні ідеї обговорюватимуться на двох уроках із цієї теми?*

Поверніться до цього наприкінці уроків і запитайте учнів/учениць:

- *Чи збіглися ваші передбачення? Що було неочікуваним? Що було в темі корисним для вас?*

Крок 2 (12–15 хв)

Запропонуйте учням/ученицям визначити, хто такі цивільні особи (цивільне населення). Нагадайте учням про різний статус комбатантів і цивільних осіб, актуалізуйте визначення цих

груп, їхні права й обов'язки відповідно їхнього статусу, можливі наслідки втрати захисту цивільної особи та відповідних гарантій захисту.

Об'єднайте учнів/учениць у групи по 4–6 осіб (залежно від кількості дітей у класі). Надайте кожній групі картки із заборонами стосовно цивільного населення у період ведення бойових дій (Додаток 1).

Запропонуйте учням у групах ознайомитися з Додатком і виокремити ключові положення, які, на їхню думку, потребують поширення серед населення, та зобразити відповідну заборону у вигляді постера / плаката / символу. Запросіть учнів навести відповідні приклади із фільмів / книг / новин.

По завершенню групової роботи запросіть доповідачів/ доповідачок від груп по черзі представити результати роботи та (за потреби) роз'яснити вибір ключових повідомлень та їх зображення.

Як альтернативний варіант можна запропонувати учням/ ученицям підготувати колаж з теми. Це потребуватиме більше часу, а також надання їм матеріалів для роботи (добірка журналів, постерів, візуальних зображень, які можна розрізати й комбінувати для створення колажу).

Крок 3 (18–20 хв)

Об'єднайте учнів/учениць у четвірки. Роздайте кожній групі роздруківки Додатка 2. Попросіть їх у групах проаналізувати наведені ситуації, визначити й пояснити:

- *Чи є в ситуації факт безпосередньої участі цивільних осіб у військових діях?*

По завершенню часу запросіть представників/представниць груп презентувати результати групової роботи.

Можна організувати це колом ідей, коли одна група представляє результат, а інші доповнюють/коментують або надають аргументовану правильну відповідь у разі, якщо, на їхню думку, відповідь хибна.

Також можна це провести у форматі короткого змагання між групами й визначити ту групу, яка набере найбільше балів за правильні відповіді, призначивши за правильну відповідь – 2 бали, за коригування хибної відповіді – 1 бал (правильні відповіді див. у Додатку 3).

Після обговорення ситуацій нагадайте учням/ученицям про особливості втрати цивільною особою імунітету від нападу, спеціфіку безпосередньої / непрямої участі у військових діях.

Крок 4

Організуйте коротке обговорення таких запитань:

- *Що із розглянутої на уроці інформації для вас є особливо важливим?*
- *Чи хотіли б ви дізнатися більше з теми? Якщо так, то що саме?*
- *Де, на вашу думку, можна знайти цю інформацію?*

Частина II (45 хв)

Крок 1 (7–8 хв)

Організуйте коротке обговорення результатів попереднього уроку щодо можливих наслідків безпосередньої участі цивільних осіб у військових діях. Попросіть учнів/учениць навести приклади на підставі розглянутого матеріалу / повідомлень мас медіа / власного досвіду. За потреби доповніть відповіді учнів/учениць, скориставшись теоретичною частиною теми.

Після обговорення надайте коротко інформацію про те, що означає термін «режим окупації» та назвіть його особливості (тут не слід вдаватися до надмірної деталізації, навіть якщо в учнів/учениць виникнуть запитання). Зауважте, що під час цього уроку вони матимуть можливість самостійно розібратися в цьому питанні.

Крок 2 (20 хв)

Об'єднайте учнів/учениць у чотири групи. Надайте кожній групі картку з визначеною категорією цивільних осіб: жінки, діти, журналісти, особи з інвалідністю та відповідний фрагмент Додатка 4 (наприклад, інформацію про дітей групи, яка буде працювати з цією категорією населення і т.д.).

Запропонуйте учням/ученицям у групах ознайомитися з текстовим фрагментом та на основі знань та досвіду заповнити таку таблицю:

Категорія осіб _____

Захист/гарантії під час військових дій	Захист/гарантії під час окупації

Організуйте презентацію групової роботи методом «світове кафе»¹: групи мають представити одна одній результати своєї роботи, відповісти на запитання, вислухати коментарі.

Поставте завдання кожній групі за результатами роботи у своїй групі та ознайомленням з роботою інших груп виокремити спільне та відмінне щодо захисту різних категорій населення під час воєнних дій та під час окупації.

Після обговорення роздайте учням/ученицям частину Додатка 4, де міститься загальна інформація; наведіть із неї ті думки, які не були озвучені учнями/ученицями.

Коротко підсумуйте результати обговорення, нагадайте про базові принципи та ключові норми МГП, які регламентують і гарантують захист під час збройних конфліктів. Підкресліть, що і воєнні дії, і режим окупації є формами збройного конфлікту, який підпадає під регулювання норм МГП.

Крок 3 (15 хв)

Обговоріть з учнями/ученицями, що таке «окупація» за такими запитаннями:

- Чи зустрічалось вам це поняття? Якщо так, де саме?
- Чи мусить держава-окупант дотримуватися певних правил? Чому?
- Чим може завершитися режим окупації?

Об'єднайте учнів/учениць у 9 пар/трійок або малі групи. Надайте кожній групі одне правило з IV Женевської конвенції 1949 р. щодо зобов'язань держави-окупанта (Додаток 5).

Запросіть учнів/учениць у групах обговорити це правило й пояснити, в чому полягає сутність зобов'язань держави-окупанта та якою, на їхню думку, є причина ухвалення цих правил.

Організуйте презентацію результатів групової роботи (за потреби звертайте увагу учнів/учениць на формулювання конкретного правила).

Крок 4 (3 хв)

За наявності часу запропонуйте учням/ученицям переглянути відео «МГП про захист цивільних осіб» за покликанням <https://www.facebook.com/Ugspl/videos/1444133765634575/>. Перед переглядом поставте таке завдання:

Запишіть, про які основні заборони щодо цивільного населення йдеться у відео.

¹ Метод Світове кафе <https://cutt.ly/pQThgIP>

Крок 5 (5 хв)

Організуйте підсумкове обговорення уроку, запропонувавши учням продовжити речення:

Тепер я знаю...

Для мене це важливо, тому що (адже...) ...

У класі, де учні/учениці мають високі пізнавальні можливості, можна провести обговорення методом «Прес» одного із двох дискусійних питань:

1. *МГП є ефективним у захисті цивільного населення під час збройного конфлікту.*
2. *Цивільне населення під час збройного конфлікту та під час перебування під окупацією залишається незахищеним.*

Група 1.

Жодна особа, що перебуває під захистом, не може бути покарана за правопорушення, якого вона не вчинила особисто. Колективні покарання, так само як і будь-які залякування чи терор, забороняються.

Група 2.

Високі Договірні Сторони спеціально дають згоду на те, що їм забороняється застосування будь-яких заходів, які можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб, що перебувають під захистом, які є під їхньою владою. Ця заборона поширюється не лише на вбивства, тортури, тілесні покарання, калічення, медичні чи наукові дослідження, які не викликані потребою лікування особи, що перебуває під захистом, а й на будь-яке інше брутальне поводження з боку як цивільних, так і військових.

Група 3.

Репресалії стосовно осіб, які перебувають під захистом, та їхнього майна забороняються.

Група 4.

Захоплення заручників забороняється.

Група 5.

Пограбування забороняються.

Група 6.

Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

Група 7.

Будь-які заходи, що мають на меті спричинити безробіття або обмежити можливості працевлаштування для робітників окупованої території, щоб примусити їх працювати на окупаційну державу, забороняються.

Група 8.

Будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб, держави або інших громадських установ, соціальних або кооперативних організацій, забороняється, за винятком випадків, коли це необхідно для проведення воєнних операцій.

Група 9.

Ув'язнення в приміщенні без денного світла та в цілому всі форми жорстокості без винятків забороняються.

1. Ремонт цивільними особами військової техніки на значній відстані від зони ведення бойових дій.
2. Підготовка цивільною особою підлітків як диверсійної групи для підриву мосту.
3. Встановлення цивільною особою мін у зоні бойових дій.
4. Розмінування цивільною особою території в зоні ведення бойових дій в інтересах однієї зі сторін збройного конфлікту.
5. Доставлення цивільною особою амуніції для сторони збройного конфлікту безпосередньо в зону бойових дій.
6. Перевезення цивільним водієм боєприпасів з одного складу на інший, розташованих на відстані 100 км від зони військових дій.
7. Виготовлення цивільною особою боєприпасів з метою продажу без наміру їх конкретного застосування в збройному конфлікті.
8. Закупівля цивільною особою продовольства для сторони збройного конфлікту.
9. Стрільництво цивільної особи зі снайперської гвинтівки по іншим цивільним особам під час збройного конфлікту в інтересах однієї зі сторін конфлікту.
10. Керування цивільною особою автомобілем з установкою залпового вогню під час нападу на супротивника.
11. Охорона цивільною особою взятого в полон ворожого військового персоналу, щоб перешкодити його звільненню противником силовими методами.
12. Електронне втручання цивільною особою у військові комп'ютерні мережі противника, чи то за допомогою мережових атак (CNA) або використання ворожих комп'ютерних мереж у своїх інтересах.
13. Пограбування банку в зоні ведення військових дій.
14. Збирання інформації цивільною особою щодо розташування збройних підрозділів з метою вказати їх місце розташування атакуючим ворожим силам.
15. Виконання функцій спостерігача цивільною особою при організації засідки.
16. Підвезення і приготування їжі цивільною особою для збройних сил сторони конфлікту.

1. Ремонт цивільними особами військової техніки на значній відстані від зони ведення бойових дій **(не є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
2. Підготовка цивільною особою підлітків як диверсійної групи для підриву мосту **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
3. Встановлення цивільною особою мін у зоні бойових дій **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
4. Розмінування цивільною особою території в зоні ведення бойових дій в інтересах однієї зі сторін збройного конфлікту **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
5. Доставка цивільною особою амуніції для сторони збройного конфлікту безпосередньо в зону бойових дій **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
6. Перевезення цивільним водієм боєприпасів з одного складу на інший, розташованих на відстані 100 км від зони військових дій **(не є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
7. Виготовлення цивільною особою боєприпасів з метою продажу без наміру їх конкретного застосування в збройному конфлікті **(не є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
8. Закупівля цивільною особою продовольства для сторони збройного конфлікту **(не є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
9. Стрілянина цивільної особи зі снайперської гвинтівки по іншим цивільним особам під час збройного конфлікту в інтересах однієї зі сторін конфлікту **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
10. Керування цивільною особою автомобілем з установкою залпового вогню під час нападу на супротивника **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
11. Охорона цивільною особою взятого в полон ворожого військового персоналу, щоб перешкодити його звільненню противником силовими методами **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
12. Електронне втручання цивільною особою у військові комп'ютерні мережі противника, чи то за допомогою мережових атак (CNA) або використання ворожих комп'ютерних мереж у своїх інтересах **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.

13. Пограбування банку в зоні ведення воєнних дій **(не є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
14. Збирання інформації цивільною особою щодо розташування збройних підрозділів з метою вказати їх місце розташування атакуючим ворожим силам **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
15. Виконання функцій спостерігача цивільною особою при організації засідки **(є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.
16. Підвезення і приготування їжі цивільною особою для збройних сил сторони конфлікту **(не є безпосередньою участю цивільних осіб у військових діях)**.

Загальний захист

Стаття 8 (IV ЖК)

Особи, які перебувають під захистом, за жодних обставин не можуть відмовлятися, частково або цілком, від прав, які їм забезпечують ця Конвенція та спеціальні угоди, згадані в попередній статті, якщо такі є.

Стаття 10 (IV ЖК)

Положення цієї Конвенції не перешкоджають гуманітарній діяльності, яку Міжнародний комітет Червоного Хреста чи будь-яка інша безстороння гуманітарна організація, за згодою зацікавлених сторін конфлікту, можуть здійснювати для захисту цивільних осіб та надання їм допомоги.

Стаття 16 (IV ЖК)

Поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки перебувають під особливим захистом і користуються особливим шануванням.

Стаття 17. Роль цивільного населення й товариств допомоги (Протокол I)

1. Цивільне населення ставиться з повагою до поранених, хворих та осіб, які потерпіли корабельну аварію, навіть якщо вони належать до супротивної сторони, і не допускає щодо них актів насильства. Цивільному населенню й товариствам допомоги, таким як національні товариства Червоного Хреста, дозволяється, навіть з їх власної ініціативи, підбирати поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію, та доглядати їх навіть на захопленій чи окупованій території. Ніхто не може зазнавати утисків, переслідування, засудження або покарання за такі гуманні дії.

2. Сторони, що перебувають у конфлікті, можуть звертатися до цивільного населення або товариств допомоги, зазначених у пункті 1, з проханням підбирати поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію, та доглядати їх, розшукувати мертвих і повідомляти про їх місцеперебування; вони забезпечують захист і необхідне сприяння тим, хто відгукується на їх звернення. Якщо супротивна сторона встановлює чи відновлює контроль над територією, то ця сторона надає такий самий захист і сприяння доти, доки вони необхідні.

Група 1. Жінки

Стаття 8 (IV ЖК)

Особи, які перебувають під захистом, за жодних обставин не можуть відмовлятися, частково або цілком, від прав, які їм забезпечуються

Стаття 27 (IV ЖК)

...Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від згвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність.

Стаття 89 (IV ЖК)

... Вагітні, жінки, що годують дітей груддю та діти до п'ятнадцяти років повинні отримувати додаткові харчі залежно від їхніх фізіологічних потреб.

Стаття 75. Основні гарантії (Протокол I)

5. Жінки, свобода яких обмежується з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, утримуються в приміщеннях, відокремлених від приміщень для чоловіків. Вони перебувають під безпосереднім наглядом жінок. Однак у випадках, коли затримуються чи інтернуються сім'ї, їх, за можливості, розміщують в одному й тому самому місці й утримують як окремі сім'ї.

Стаття 76. Захист жінок (Протокол I)

2. Справи вагітних жінок і матерів малолітніх дітей, від яких такі діти залежать, які піддаються арешту, затриманню чи інтернуванню з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, розглядаються в першочерговому порядку.

3. Максимально можливою мірою сторони, що перебувають у конфлікті, прагнуть уникати винесення смертних вироків за правопорушення, пов'язані зі збройним конфліктом, щодо вагітних жінок або матерів малолітніх дітей, від яких такі діти залежать. Смертний вирок за такі правопорушення не виконується щодо таких жінок.

Група 2. Діти

Стаття 24 (IV ЖК)

Сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі

своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин, догляд за ними, виконання обрядів, пов'язаних з їхнім віросповіданням, та їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями.

Стаття 77. Заходи для захисту дітей (Протокол I)

1. Діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони, що перебувають у конфлікті, забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини.

2. Сторони, що перебувають у конфлікті, вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях, і, зокрема, сторони утримуються від вербування їх у свої збройні сили. При вербуванні з-поміж осіб, які досягли п'ятнадцятирічного віку, але яким ще не виповнилося вісімнадцяти років, сторони, що перебувають у конфлікті, прагнуть віддавати перевагу особам старшого віку.

4. У разі арешту, затримання чи інтернування з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом, діти утримуються в приміщеннях, відокремлених від приміщень для дорослих, крім тих випадків, коли сім'ї розміщуються окремо, як це передбачено пунктом 5 статті 75.

5. Смертний вирок за правопорушення, пов'язане зі збройним конфліктом, не виконується щодо осіб, які не досягли вісімнадцятирічного віку на той час, коли це правопорушення було вчинено.

Стаття 78. Евакуація дітей (Протокол I)

1. Жодна сторона, що перебуває в конфлікті, не вживає заходів щодо евакуації дітей, крім як своїх власних громадян в іноземну державу, за винятком випадків, коли йдеться про тимчасову евакуацію, необхідну з невідкладних причин, пов'язану зі станом здоров'я чи лікуванням дітей або, якщо вони не перебувають на окупованій території, з їх безпекою. У разі, коли можуть бути знайдені батьки чи законні опікуни, вимагається їхня письмова згода на таку евакуацію. Якщо такі особи не можуть бути знайдені, вимагається письмова згода на евакуацію від осіб, які за законом або звичаєм несуть головну відповідальність за опіку над дітьми. Будь-яка така евакуація проводиться під спостереженням держави-покровительки за погодженням із зацікавленими сторонами, тобто стороною, що здійснює евакуацію, стороною, що приймає дітей, і будь-якими сторонами, громадяни яких евакууються.

2. У всіх випадках здійснення евакуації згідно з пунктом 1 навчання кожної дитини, включаючи її релігійне й мораль-

не виховання згідно з бажанням її батьків, здійснюється, поки вона перебуває в евакуації, максимально можливою мірою безперервно.

3. З метою полегшення повернення у свої сім'ї й у свою країну дітей, евакуйованих згідно з цією статтею, на кожную дитину заповнюється картка з фотографіями, яку вони надсилають у Центральне довідкове агентство Міжнародного комітету Червоного Хреста. У кожній картці міститься детальна інформація. Зокрема прізвище та ім'я, стать і національність, рідна мова дитини; інформація про батьків та родичів; інформація про стан здоров'я та розпізнавальні прикмети; дата й місце, де була знайдена дитина, дата виїзду дитини зі своєї країни й назва місця, звідки вона виїхала тощо. У разі смерті дитини до її повернення – дата, місце й обставини смерті та місце її поховання.

Група 3. Журналісти

Стаття 79. Заходи щодо захисту журналістів (Протокол I)

1. Журналісти, що перебувають у небезпечних професійних відрядженнях у районах збройного конфлікту, розглядаються як цивільні особи у значенні пункту 1 статті 50.

2. Як такі вони користуються захистом згідно з Конвенціями й цим Протоколом за умови, що вони не чинять дій, несумісних з їх статусом цивільних осіб, і без шкоди праву воєнних кореспондентів, акредитованих при збройних силах, на статус, передбачений статтею 4 а (4) Третьої конвенції.

3. Вони можуть отримувати посвідчення особи згідно зі зразком, що наводиться в Додатку 2 до цього Протоколу. Це посвідчення, що видається урядом держави, громадянином якої є журналіст, або на території якої він постійно проживає, або в якій перебуває інформаційне агентство, де він працює, підтверджує статус його пред'явника як журналіста.

Декларація про безпеку журналістів і працівників засобів масової інформації в ситуаціях збройного конфлікту (Репортери без кордонів)

1. Журналісти, техніка й обладнання засобів масової інформації не повинні бути об'єктом нападу чи репресалій. Засоби масової інформації повинні користуватись імунітетом проти воєнного нападу та репресалій, окрім як у випадках, коли вони стали вчиняти або закликати вчиняти діяння, що суперечать міжнародному гуманітарному праву, акти геноциду або акти насильства проти осіб і об'єктів, що перебувають під захистом.би

2. Заборонено нападати на місця, де збираються журналісти, де такі місця не знаходилися.

3. Журналісти повинні утримуватися від будь-яких дій або діяльності, несумісної з їх статусом цивільних осіб.

4. Навіть якщо засоби масової інформації використовуються в цілях пропаганди, вони не є військовими цілями; вони не відповідають критеріям «ефективний внесок у військові дії», а також «явна військова перевага» передбаченим § 2 статті 52 I Додаткового Протоколу до Женевських конвенцій 1949 р. Відповідно, засоби масової інформації, які використовуються для цілей пропаганди, не можуть бути атакованими, ні знищеними повністю або частково, ні взяті в полон або нейтралізовані.

Група 4. Особи з інвалідністю

Стаття 16 (IV ЖК)

Поранені та хворі, а також інваліди та вагітні жінки перебувають під особливим захистом і користуються особливим шануванням.

Стаття 18 (IV ЖК)

Цивільні лікарні, організовані для надання допомоги пораненим, хворим, інвалідам та породіллям, за жодних обставин не можуть бути об'єктом нападу, натомість вони завжди користуються повагою сторін конфлікту й перебувають під їхнім захистом.

Стаття 20 (IV ЖК)

Особи, які займаються регулярно й виключно обслуговуванням та адмініструванням цивільних лікарень, у тому числі персонал, призначений для пошуку, підбирання, транспортування та лікування поранених і хворих цивільних осіб, інвалідів та породілей, користуються повагою та перебувають під захистом.

Стаття 22 (IV ЖК)

Літальні апарати, призначені виключно для транспортування поранених і хворих цивільних осіб, інвалідів та породілей або для транспортування медичного персоналу й санітарного майна, не можуть бути атаковані, натомість користуються повагою, коли вони летять на висоті, в час та за маршрутами, які спеціально погоджені всіма зацікавленими сторонами конфлікту.

Стаття 47 (IV ЖК)

Особи, що перебувають під захистом, які знаходяться на окупованій території не будуть у жодному разі та жодним чином позбавлені переваг цієї Конвенції у зв'язку з будь-якими змінами, запровадженими стосовно керівних установ чи управління цією територією внаслідок її окупації, або у зв'язку з будь-якою угодою, укладеною між владою окупованої території та владою окупаційної держави, або у зв'язку з анексією окупаційною державою всієї або частини окупованої території.

Стаття 49 (IV ЖК)

Забороняється, незалежно від мотивів, здійснювати примусове індивідуальне чи масове переселення або депортацію осіб, що перебувають під захистом, з окупованої території на територію окупаційної держави або на територію будь-якої іншої держави, незалежно від того, окупована вона чи ні.

Окупаційна держава не повинна здійснювати переміщення або депортації частини свого громадянського населення на територію, яку вона окупує.

Стаття 50 (IV ЖК)

Окупаційна держава повинна вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків. Вона за будь-яких обставин не повинна змінювати їхнього громадянського статусу або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій.

Стаття 51 (IV ЖК)

Окупаційна держава не може примушувати осіб, що перебувають під захистом, служити в її збройних чи допоміжних силах. Забороняється будь-який тиск чи пропаганда, спрямовані на забезпечення добровільного вступу на військову службу.

Стаття 52 (IV ЖК)

Жодний контракт, угода чи положення не можуть обмежувати права працівника, добровільного чи недобровільного, де б він не знаходився, звертатися до представників держави-покровительки з проханням про її покровительство.

Будь-які заходи, що мають на меті спричинити безробіття чи обмежити можливості працевлаштування для працівників окупованої території, щоб примусити їх працювати на окупаційну державу, забороняються.

Стаття 53 (IV ЖК)

Будь-яке знищення окупаційною державою рухомого чи нерухомого майна, що є індивідуальною або колективною власністю приватних осіб чи держави, або інших громадських установ чи соціальних або кооперативних організацій забороняється, за винятком випадків, коли це є необхідним для проведення воєнних операцій.

Стаття 55 (IV ЖК)

Окупаційна держава зобов'язана за допомогою усіх наявних засобів забезпечувати населення продуктами харчування та медичними матеріалами; зокрема, постачати необхідні продукти харчування, медичні матеріали та інші припаси, якщо ресурсів окупованої території виявиться недостатньо.

Стаття 70 (IV ЖК)

Окупаційна держава не має права здійснювати арешт, переслідування або висувати обвинувачення проти осіб, що перебувають під захистом, за вчинки або переконання скоєні або виражені ними до початку окупації або протягом періоду її тимчасового припинення, за винятком випадків порушення законів або звичаїв війни.

Арешт, переслідування, висунення обвинувачень та депортація за межі окупованої території громадян окупаційної держави, які до початку конфлікту шукали притулок на окупованій території можуть здійснюватись лише в разі скоєння ними злочину після початку воєнних дій, або за кримінальні злочини, скоєні до початку воєнних дій, за які згідно із законодавством окупованої держави передбачалась би видача злочинця у мирний період.

Стаття 71 (IV ЖК)

Компетентні судові органи окупаційної держави не мають права виносити будь-якого вироку без розгляду справи відповідно до встановленого процесуального порядку.

Стаття 75 (IV ЖК)

У жодному разі людина, що була засуджена до смертної кари, не повинна бути позбавлена права звертатися з проханням про помилування.

Жодного смертного вироку не буде виконано до завершення шестимісячного періоду з моменту, коли держава-покровителька отримає повідомлення про остаточне рішення суду, що підтверджує смертну кару чи рішення про відмову стосовно помилування.

ТЕМА 6

ГУМАНІТАРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО НАДАЮТЬ ДОПОМОГУ ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

Основне питання:

Які є завдання, функції та форми діяльності міжнародних гуманітарних організацій під час збройного конфлікту?

**Ключові
поняття
та ідеї**

Гуманітарна допомога. Гуманітарний доступ. Міжнародні гуманітарні організації. Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

**Очікувані
освітні
результати**

Учень/учениця зможе:

Називати гуманітарні організації, які діють у період збройного конфлікту.

Застосовувати поняття та терміни: «гуманітарні організації», «гуманітарний доступ», «гуманітарна допомога», «компоненти Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця», Міжнародний комітет Червоного Хреста, Товариство Червоного Хреста України (Український Червоний Хрест).

Характеризувати завдання, сферу дії та функції міжнародних гуманітарних організацій; шляхи отримання гуманітарної допомоги у разі потреби.

Знаходити, аналізувати, використовувати інформацію про діяльність міжнародних гуманітарних організацій у світі та в Україні, Товариство Червоного Хреста України.

Наводити приклади діяльності міжнародних гуманітарних організацій у світі та в Україні.

Висловлювати власні судження щодо важливості норм міжнародного гуманітарного права, які захищають цивільних осіб під час війни.

**Орієнтовний
час**

45 хв. (1 урок)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Під час збройного конфлікту важливим механізмом забезпечення потреб цивільного населення є гуманітарна допомога. Її надання засновано на приписах МГП щодо зобов'язання забезпечити потреби цивільного населення в умовах збройного конфлікту. Засобом цього є гарантії гуманітарного доступу до цивільного населення, яке потребує гуманітарної допомоги.

Гуманітарну допомогу можуть надавати держави, міжнародні та національні організації. Серед них важливе місце посідають міжнародні гуманітарні організації.

Гуманітарна діяльність входить до компетенції численних міжнародних організацій. Але кожна міжнародна міжурядова організація має свій власний мандат, який є похідним від її установчих документів, що впливає на функції, напрямки та сферу діяльності організації, включно і надання гуманітарної допомоги.

Під час надзвичайних ситуацій і ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю людини, в тому числі в період збройних конфліктів, міжнародні міжурядові та неурядові організації мають діяти скоординовано для надання необхідної допомоги. Тому важливим є розуміння системи та напрямків діяльності цих організацій для ефективного пошуку й отримання гуманітарної допомоги та сприянню їх діяльності.

Означена тема важлива для розуміння механізмів впровадження приписів та гарантій, які надає МГП, зокрема щодо права на гуманітарну допомогу та обов'язку надання гуманітарного доступу. Ознайомлення учнів/учениць із діяльністю міжнародних гуманітарних організацій, що безпосередньо пов'язана із загальною метою курсу, базується на приписах норм МГП та створює можливості для практичної роботи з питаннями цієї теми.

Головне завдання теми – ознайомити учнів/учениць із системою та функціями міжнародних гуманітарних організацій, які діють під час збройного конфлікту, пов'язаних із гарантіями гуманітарного доступу, загальними правилами пошуку відповідної міжнародної гуманітарної організації для отримання гуманітарної допомоги. Це міжнародні міжурядові організації (ЮНІСЕФ, ВООЗ, МОМ тощо) та міжнародні неурядові організації (Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Між-

народний комітет Червоного Хреста, «Лікарі без кордонів», Данська рада у справах біженців, Норвезька рада у справах біженців, Карітас та ін.).

Важливо, щоб учні/учениці зрозуміли, що у випадку збройного конфлікту або іншої надзвичайної ситуації міжнародні організації діють скоординовано, відповідно до кластерного підходу ООН, який передбачає конкретний алгоритм дій. Слід тримати в полі зору й практичний аспект теми – вміння учнів/учениць розрізняти та визначати необхідні організації для отримання певного виду гуманітарної допомоги чи захисту, а також визначати відповідальну за цей напрямок гуманітарну організацію/інституцію.

Робота з матеріалом про міжнародні гуманітарні організації сприятиме формуванню в учнів/учениць позитивного ставлення до зусиль багатьох людей, які в них працюють. Важливо мотивувати учнів/учениць дізнатися більше, зокрема, про діяльність компонентів Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, серед яких важливою є діяльність Товариства Червоного Хреста України, а також стимулювати їх до усвідомленої волонтерської діяльності як способу долучитися до гуманітарної роботи.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ЗМІСТ І МЕТА ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

Гуманітарна допомога спрямована на порятунок життів і зменшення страждань людей від збройних конфліктів або надзвичайних ситуацій. Вона ґрунтується на потребах людей, а її єдина мета полягає в порятунку життів і зменшенні страждань людей через збройний конфлікт або стихійне лихо. Тобто, гуманітарна допомога – *це матеріальна та матеріально-технічна допомога людям, які її потребують у зв'язку зі збройними конфліктами та надзвичайними ситуаціями.*

Первинний обов'язок задовольняти потреби цивільного населення несе держава, під контролем якої воно перебуває. Зокрема, МГП містить відповідні конкретні зобов'язання щодо держави-окупанта з цього приводу (ст. 55(1) ЖК IV, ст. 69(1) ДП I).

Гуманітарна допомога є допоміжним та тимчасовим засобом забезпечення цих потреб цивільного населення окупованої території. Сторони міжнародного збройного конфлікту та всі інші держави несуть зобов'язання дозволяти та сприяти наданню неупередженої гуманітарної допомоги цивільному населенню, яке потребує ресурсів, необхідних для його виживання. Це загальне зобов'язання базується на забороні використовувати голод серед цивільного населення як метода ведення війни (Норма 53 ЗМГП).

Гуманітарну допомогу надають держави, міжурядові та неурядові організації, чії функції включають гуманітарну діяльність. Правову основу для надання гуманітарної допомоги під час збройного конфлікту створює МГП.

Норми МГП містять: (1) загальний обов'язок усіх держав та сторін конфлікту дозволити та сприяти вільному пропуску вантажів, призначених для цивільних осіб в інших державах; (2) особливий обов'язок держави-окупанта забезпечити надання необхідних ресурсів цивільному населенню окупованої території; (3) обов'язок сторін конфлікту забезпечити й полегшити надання гуманітарної допомоги цивільному населенню, яке перебуває на інших територіях, що перебувають під їхнім контролем. На підставі норм МГП виникають обов'язки сторін міжнародного збройного конфлікту і третіх держав сприяти наданню гуманітарної допомоги та надавати гуманітарний доступ, а, відповідно, у жертв війни є право на отримання гуманітарної допомоги.

Відповідно Норми 55 ЗМГП, сторони збройного конфлікту повинні надавати дозвіл і сприяти швидкому та безперешкодному надходженню гуманітарної допомоги до цивільних осіб, які її потребують, за умови, що така допомога має неупереджений характер, здійснюється без дискримінації та підлягає контролю з боку сторін конфлікту.

Держава-окупант у жодному разі не може змінювати призначення вантажів з гуманітарною допомогою, за винятком випадків, коли в цьому є особлива потреба, і тільки в інтересах цивільного населення окупованої території.

У 1995 році Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця підтвердила право цивільного населення, яке опинилося в скрутному становищі, на отримання неупередженої гуманітарної допомоги відповідно до міжнародного гуманітарного права.

Таким чином, МГП зобов'язує сторони, що воюють, забезпечити захист жертв війни, включаючи вимогу задовольняти потреби цивільного населення, та **вимагає надання гуманітарного доступу й можливості отримання гуманітарної допомоги як міжнародно-правові зобов'язання**. Російська федерація як держава-окупант, нехтує цим обов'язком, не надаючи гуманітарний доступ до тимчасово окупованих територій України всупереч застосовним нормам МГП.

ПРАВО НА ГУМАНІТАРНИЙ ДОСТУП

Передумовою надання ефективної гуманітарної допомоги є **гуманітарний доступ** – *можливість отримати під час збройного конфлікту або надзвичайної ситуації допомогу і захист, товари та послуги, необхідні для виживання та забезпечення здоров'я у спосіб, який відповідає основним гуманітарним принципам*. Йдеться про продукти для харчування; медичні матеріали; одяг; постільну білизну; водопостачання; засоби притулку та припаси, істотно важливі для виживання цивільного населення окупованої території (наприклад, опалення); предмети, необхідні для відправлення релігійних обрядів.

Гуманітарний доступ засновано на *принципах гуманності, неупередженості, нейтральності, незалежності*. Резолюція ГА ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України» 2022 року також посилається на ці принципи «гуманності, нейтральності, неупередженості та незалежності при наданні гуманітарної допомоги та підтверджуючи також необхідність того, щоб усі суб'єкти, що займаються наданням гуманітарної допомоги у складних надзвичайних ситуаціях, підтримували та повною мірою дотримувалися цих принципів».

Гуманітарний доступ визначають через два ключових компоненти: можливість для гуманітарних організацій (провайдерів гуманітарної допомоги) мати швидкий *безпосередній доступ до отримувачів допомоги* з одного боку, що включає фізичний доступ до локації, де перебуває постраждале населення, можливість проведення оцінки потреб, дистрибуції допомоги та збір інформації про її ефективність; *доступ постраждалих осіб* до гуманітарної допомоги та сервісів.

Гуманітарний доступ надається зі згоди держави, яка контролює територію під час збройного конфлікту, де потрібна зазначена допомога. Сучасні збройні конфлікти демонструють, що отримання гуманітарного доступу до цивільного населення в зонах конфлікту в багатьох випадках є ускладненим.

За даними Управління ООН з координації гуманітарних питань гуманітарна ситуація у 2024 році продовжує погіршуватись в Україні¹. З початку року до березня 2024 року від масованих ударів, через які загинули та були поранені цивільні особи та були пошкоджені будинки та об'єкти цивільної критичної інфраструктури по всій державі від Запоріжжя, Києва, Львова до Миколаєва, Одеси, Харкова, Херсона та інших міст. Водночас бойові дії у прифронтових та прикордонних громадах, зокрема на Донеччині, Сумщині, Харківщині та Херсонщині, спричинили подальше вимушене переміщення людей, які залишали свої домівки у пошуках безпеки та захисту. Удари по критичній інфраструктурі призвели до припинення необхідних послуг електро-, водо- та газопостачання для сотень тисяч людей. Продовження ударів по школах та медичних закладах мало значні наслідки та призвело до ще більшого обмеження доступу до життєво важливих медичних та освітніх послуг.

Для задоволення спричинених міжнародним збройним конфліктом потреб цивільного населення 15 січня 2024 року ООН з партнерами представили План гуманітарних потреб та реагування для України на 2024 рік². Також, доступ до територій, які знаходяться під військовим контролем російської федерації, залишається надзвичайно складним, попри всі зусилля дістатися цих районів. До прикладу, катастрофа, спричинена руйнуванням греблі Каховської ГЕС, викликала нагальні гуманітарні потреби через підтоплення громад по обидва береги Дніпра. Однак доступ до лівого берега в районах, контрольованих російською федерацією, не був дозволений. Загалом, відмови у доступі, обмеження на пересування персоналу, а також оперативне втручання в гуманітарну діяльність серйозно перешкоджають гуманітарній діяльності на територіях під військовим контролем російської федерації, що робить гуманітарний доступ дуже обмеженим та не у потрібному масштабі³.

Резолюція ГА ООН «Гуманітарні наслідки агресії проти України» 2022 році містить вимогу, щоб сторони виконували свої обов'язки із «забезпечення безпечного та безперешкодного гума-

¹ Україна: гуманітарне реагування у 2024 році. URL: <https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine/>

² Ukraine Humanitarian Needs and Response Plan 2024 (December 2023) [EN/UK]. URL: https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-and-response-plan-2024-december-2023-enuk?_gl=1*945jfq*_ga*MTk1Mjg1NjQ1LjE3MTU1MDg0NTU.*_ga_E60ZNX2F68*MTcxNTUwODQ1NS4xLjAuMTcxNTUwODQ1NS42MC4wLjA.

³ Україна: гуманітарне реагування у 2023 р. Оперативне зведення від 5 серпня 2023 р. Управління ООН з координації гуманітарних питань. URL: <https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine/#cf-7gtelav4Q7y0ydWjH7KP3i>

нітарного доступу гуманітарного персоналу, а також його транспортних засобів, предметів постачання та обладнання до потребуючих допомоги особам».

Рада Безпеки ООН, Генеральна Асамблея ООН і Рада з прав людини ООН неодноразово підкреслювали наявність зобов'язання надавати цивільним особам доступ до гуманітарної допомоги. З метою координації надання гуманітарного доступу для здійснення гуманітарної допомоги ГА ООН ухвалила у 1991 році резолюцію № 46/182 «Зміцнення координації в галузі надзвичайної гуманітарної допомоги ООН».

ФУНКЦІЇ ГУМАНІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Значну роль щодо захисту жертв війни та подолання гуманітарних наслідків збройних конфліктів відіграють різноманітні організації: міжурядові та неурядові, міжнародні та національні. Їх об'єднує наявність права на гуманітарний доступ – права, обсяг якого залежить від статусу та мандату організації, а також застосованих норм МГП.

Стаття 3(2), загальна для чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, статті 10 і 59(2) ЖК IV, стаття 70(1) ДП I, стаття 18(1) і 18(2) ДП II встановлюють, що гуманітарні організації можуть запропонувати свої послуги щодо гуманітарної допомоги та доступу до цивільного населення, яке постраждало від збройних конфліктів.

Першою групою організацій, що надають гуманітарну допомогу є **міжнародні міжурядові організації**, які створюються державами. Вони діють відповідно статуту та наданого для конкретної місії мандату¹, які визначають статус цих місій і делегацій. До них належить, зокрема, ООН та її установи. Інституції системи ООН у період збройних конфліктів діють з гуманітарною місією відповідно статутних документів і мандатів, відповідних угод з приймаючою державою.

Друга група – це численні й різноманітні за статусом, масштабом та напрямками діяльності **міжнародні неурядові організації**, що забезпечують підтримку та гуманітарну допомогу населенню в період збройного конфлікту. Серед них окреме місце займають організації, що входять до системи Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Унікальність їхнього статусу заснована на Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 року, а діяльність має універсальний характер та охоплює весь світ.

До міжнародних неурядових організацій, які діють з гуманітарною місією в період збройного конфлікту, належить широке коло міжнародних неурядових організацій у гуманітарній сфері, серед яких «Лікарі без кордонів» (*Medecins Sans Frontieres (MSF)*),

¹ Мандат міжнародної організації – це повноваження організації, встановлені відповідною угодою чи документом, що визначають її функції та напрями діяльності.

«Карітас» (*Caritas*), «Міжнародний медичний корпус» (*International Medical Corps*), Мальтійська Служба Допомоги та ін. Також це такі неурядові організації, як Норвезька рада у справах біженців, Данська Рада у справах біженців та інші. Всі вони діють на території України.

Статус міжнародної неурядової організації визначається законодавством держави – реєстрації організації, а діяльність – МГП та законодавством держави, на території якої ця організація здійснює гуманітарну місію. У низці випадків укладаються меморандуми про співпрацю між організацією та державою перебування.

Важливою умовою ефективної діяльності всіх міжнародних гуманітарних організацій є координація та співпраця для надання гуманітарної допомоги. У період збройних конфліктів ці організації взаємодіють між собою на основі кластерного підходу, відповідно до якого кожна з них спеціалізується на конкретному напрямку здійснення гуманітарних дій.

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД З НАДАННЯ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ

Складність та масштабність гуманітарних викликів, обмеженість гуманітарного доступу, значна кількість гуманітарних акторів, різноманітність статусу і мандату міжнародних організацій, що здійснюють гуманітарну діяльність, породжує необхідність координації діяльності з надання гуманітарної допомоги під час надзвичайної/кризової ситуації, включаючи збройні конфлікти. Для поліпшення надання своєчасної та ефективної гуманітарної допомоги та забезпечення синергетичного ефекту на універсальному рівні використаний **кластерний підхід**¹, запропонований у рамках гуманітарної реформи в ООН у 2005 р.

Наслідком гуманітарної реформи стало виокремлення *одинадцяти кластерів*. Кластер у гуманітарній сфері – *це група установ, організацій та/або інститутів, взаємозалежних своїми відповідними мандатами, які разом працюють над досягненням спільних цілей під час збройного конфлікту чи надзвичайної ситуації*.

Метою кластерного підходу є посилення готовності та технічного потенціалу всієї системи ООН для вжиття заходів у відповідь на надзвичайні ситуації шляхом чіткого визначення лідерства між міжнародними урядовими організаціями, поліпшення звітності та прозорості цих дій.

Кластерний підхід ООН використовується «...у разі раптового виникнення нової великомасштабної надзвичайної ситуації, що вимагає багатосекторного реагування за участю широкого кола міжнародних гуманітарних учасників... кластерний підхід повинен використовуватися з самого початку планування та організації міжнародного реагування».

¹ Кластер (англ. cluster – скупчення, гроно, рій, група) – напрям діяльності міжнародних організацій щодо подолання наслідків збройного конфлікту чи надзвичайної ситуації.

Під час надзвичайної/кризової ситуації кластерний підхід передбачає такий алгоритм дій: у разі кризи Координатор надзвичайної допомоги ООН від імені Генерального секретаря ООН і після консультивання з **Міжорганізаційним постійним комітетом** (МПК) призначає **Координатора з гуманітарних питань** (КГП); у відповідній державі/регіоні КГП відповідає за координацію гуманітарної діяльності групи МПК – організацій ООН та міжнародних неурядових організацій – при консультиванні з національними органами влади та **Координатором ООН з надзвичайної допомоги**.

Усього існує **одинадцять кластерів**. Робота кластера будується на основі координаційної ролі однієї з міжнародних організацій і залучення інших. Діяльність міжнародних організацій щодо надання гуманітарної допомоги під час надзвичайних/кризових ситуацій розподіляється таким чином:

- **за діяльність у сфері сільського господарства** керівництво здійснює Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (ФАО);
- **за управління таборами** – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН) та Міжнародна організація з міграції (МОМ);
- **за ранні етапи відновлювальних робіт** – Програма розвитку ООН (ПРООН);
- **за освіту** – Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) та міжнародна неурядова організація «Врятуємо дітей»;
- **за аварійні укриття** – УВКБ ООН та Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (відповідальний за скликання);
- **за охорону здоров'я** – Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ) та 32 гуманітарні партнерські установи;
- **за харчування** – ЮНІСЕФ;
- **за захист** – УВКБ ООН, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) і ЮНІСЕФ;
- **за телекомунікації** – Управління ООН з координації гуманітарних справ та ЮНІСЕФ;
- **за водопостачання та санітарію** – ЮНІСЕФ¹.

Гуманітарна координаційна система включає три основних компоненти процесів і механізмів:

- геополітичний аналіз і планування для визначення необхідності призначення КГП;
- підбір персоналу, професійне навчання тощо;
- політична, технічна та адміністративна підтримка роботи КГП на місцях.

¹ Що таке Кластер охорони здоров'я? URL: <https://cutt.ly/TQToP3N>

МІЖНАРОДНИЙ РУХ ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА І ЧЕРВОНОГО ПІВМІСЯЦЯ

Серед міжнародних гуманітарних організацій особливо місце займає **Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця**. Його місія складається в тому, щоб поширювати ідею гуманності по всьому світу через захист людського життя та здоров'я, запобігати та полегшувати страждання, незалежно від раси, релігійних і політичних поглядів людей.

Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця складається з трьох окремих компонентів: (1) **Міжнародного комітету Червоного Хреста**; (2) **Національних товариств Червоного Хреста чи Червоного Півмісяця**; (3) **Міжнародної Федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця**.

Міжнародний комітет Червоного Хреста як нейтральна організація, що здійснює гуманітарну діяльність здебільшого під час збройних конфліктів, а також під час внутрішніх заворушень, намагається завжди забезпечувати захист і допомогу жертвам таких подій та їх прямих наслідків як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення. Діяльність Міжнародного комітету Червоного Хреста спрямована на захист життя, здоров'я і гідності людей, які постраждали від насильства. МКЧХ використовує комплексний підхід, в якому тісно взаємопов'язані три напрями його діяльності: захист, допомога і превентивна діяльність.

Повноваження та функції МКЧХ ґрунтуються, з-поміж іншого, на Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 року та Додаткових протоколах до них 1977 року МКЧХ забезпечує координацію дій компонентів Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця під час збройного конфлікту.

З кінця 2013 року й донині в Україні працює делегація Міжнародного комітету Червоного Хреста. Сотні її співробітників забезпечують виконання гуманітарної місії Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні.

Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця очолює і координує міжнародну допомогу, яку надають Національні товариства жертвам збройних конфліктів, стихійних лих і техногенних катастроф, біженцям, а також органам охорони здоров'я в надзвичайних ситуаціях. В Україні діє представництво Міжнародної Федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Майже в кожній державі є **Національне товариство**, яке входить до Міжнародного руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. Вони є національними недержавними організаціями зі спеціальним статусом. В Україні це Товариство Червоного Хреста України (Український Червоний Хрест), яке є неприбутковою добровільною гуманітарною всеукраїнською громадською організацією. Метою діяльності Українського Червоного Хреста є по-

передження та полегшення людських страждань під час збройних конфліктів, стихійного лиха, катастроф і аварій, надання допомоги медичній службі Збройних Сил України і органам охорони здоров'я, сприяння діяльності органів державної влади України в гуманітарній сфері.

Діяльність Товариства Червоного Хреста України ґрунтується на Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 року, а також на трьох Додаткових Протоколах до них, та регулюється Законами України «Про Товариство Червоного Хреста України», «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні», Статутом Товариства Червоного Хреста України.

ГУМАНІТАРНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УКРАЇНІ

З метою забезпечення гуманітарного реагування на повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, система ООН в Україні реалізує свою наймасштабнішу гуманітарну операцію.

Складники системи ООН в Україні представлені близько 22 фондами, програмами та спеціалізованими установами¹. В рамках програми багаточільової грошової допомоги та інших видів допомоги громадянам України, які постраждали від повномасштабної збройної агресії російської федерації, уповноваженими органами влади України підписано двосторонні документи з УВКБ, ЮНІСЕФ, Всесвітньою продовольчою програмою ООН, Міжнародною організацією з міграції.

До міжнародних міжурядових організацій, які входять до системи ООН, та які здійснюють гуманітарну діяльність в Україні, належать **Управління ООН з координації гуманітарних справ, Програма Розвитку ООН, ЮНІСЕФ, ВООЗ, Агентство ООН у справах біженців, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Міжнародна організація з міграції, Продовольча та сільськогосподарська організація ООН** та інші. Кожна з них – окрема міжнародна установа, організація з власним мандатом і функціями.

Офіс Координатора системи ООН в Україні здійснює координацію діяльності агенцій ООН, що працюють в Україні для надання ефективної допомоги². Координатор системи ООН в Україні здійснює керівництво Українським гуманітарним фондом, який був заснований у 2019 році³.

¹ Структури ООН в Україні. URL: <https://ukraine.un.org/uk/about/un-entities-in-country>

² Детальніше про установи ООН в Україні див.: Структури ООН в Україні. URL: <https://ukraine.un.org/uk/about/un-entities-in-country>

³ About the Ukraine Humanitarian Fund. URL: <https://www.unocha.org/ukraine/about-ukraine-humanitarian-fund>

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН

Міжнародне агентство з атомної енергії

Міжнародна організація праці

Міжнародна організація з міграції

УКГС ООН

Управління Верховного комісара ООН із прав людини

Департамент політичних та миротворчих справ

Програма ООН з довкілля (ЮНЕП)

ООН Жінки

ЮНЕЙДС, спільна програма ООН з ВІЛ / СНІДу

ПРООН

ЮНЕСКО

UNFPA

Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН)

ЮНІК

ЮНІСЕФ

Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО)

УНЗ ООН

ВОЗ

ВООН

Всесвітня продовольча програма ООН (ВПП)

Ці установи діють відповідно до свого мандату, узгоджуючи свою діяльність із загальною стратегією ООН в Україні.

Від початку повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну 24 лютого 2022 року мобілізація фінансових ресурсів для підтримки гуманітарної діяльності ООН в Україні здійснюється в рамках Екстреного звернення (Flash Appeal), у рамках якого протягом 2022 року на цілі гуманітарного реагування в Україні було мобілізовано 3,775 млрд дол. США. За оцінками ООН, протягом 2024 року Україна потребує гуманітарної допомоги на суму 3,11 млрд доларів США, а отримала 344,2 млн доларів США станом на 29 лютого 2024 року, тобто на 11% профінансовано забезпечення гуманітарних потреб в Україні¹. За даними ООН в Україні потребують допомоги 8,5 млн осіб у 2024 році².

Основні напрями роботи установ ООН в Україні:

- *гуманітарне реагування шляхом надання допомоги постраждалим від міжнародного збройного конфлікту регіонам і внутрішньо переміщеним особам;*
- *відновлення, стабілізація та реабілітація регіонів, постраждалих від міжнародного збройного конфлікту;*
- *підтримка довгострокових загальнонаціональних реформ управління для забезпечення верховенства права, зміцнення соціальної стабільності та демократичного управління в Україні;*
- *консультування та надання допомоги уряду України у виконанні рекомендацій механізмів ООН з прав людини, включаючи ті, що містяться в доповідях Місії ООН з прав людини в Україні.*

У своїй діяльності в Україні ООН керується Рамковою угодою про партнерство з Кабінетом Міністрів України.

Також, значну гуманітарну діяльність в Україні здійснюють міжнародні неурядові організації.

Вагомий внесок щодо захисту та допомоги під час збройного конфлікту в Україні роблять місії Міжнародного комітету Червоного Хреста в Україні та Міжнародної Федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, представництва іноземних Національних товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

Міжнародний комітет Червоного Хреста в Україні здійснює діяльність за такими напрямками:

- *надання життєво необхідної допомоги потерпілим від збройного конфлікту та найуразливішим категоріям населення;*
- *надання першої медичної допомоги та підтримка системи охорони здоров'я, поширення поваги до медичних установ і медичних працівників;*

¹ Статус фінансування Плану гуманітарного реагування на 2024 рік. URL: <https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine/card/1b0QBwzx0H/>

² Дані щодо гуманітарного реагування в Україні з січня по лютий 2024 року. URL: <https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine/card/2RTiyDPK8o/>

- поліпшення житлових умов та відновлення інфраструктури;
- захист цивільного населення, захист життя та гідності, пошук безвісти зниклих осіб, захист людей від боєприпасів, що не розірвалися;
- виконання функцій нейтрального посередника;
- підтримка партнерів по Міжнародному Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, співпраця з Товариством Червоного Хреста України.

Основними напрямками діяльності Товариства Червоного Хреста України є: гуманітарне реагування; доставлення гуманітарної допомоги до населених пунктів, де є гуманітарна криза; підтримка населення на деокупованих територіях; евакуація населення з «гарячих точок» та транспортування маломобільних людей з інвалідністю з населених пунктів, де ведуться бойові дії; підтримка внутрішньо переміщених осіб та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах та будівництво прихистків, зокрема участь у відбудові пошкодженої інфраструктури, допомога у підготовці до зими.

Український Червоний Хрест активно проводить навчання населення навичкам надання першої допомоги, інформування щодо мінної небезпеки та забезпечення психосоціальної підтримки, займається популяризацією донорства крові, наданням соціальних та реабілітаційних послуг, відновленням втрачених родинних зв'язків.

Поширення знань з міжнародного гуманітарного права – це окремий напрямок діяльності Українського Червоного Хреста. У ТЧХУ працюють досвідчені експерти, які консультують з питань МГП та проводять тренінги, в тому числі для працівників державних органів та установ.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Гуманітарна Хартія і мінімальні стандарти при наданні гуманітарної допомоги. URL: <https://cutt.ly/uQToRLT>
2. Короткий Т., Доценко М. На варті гуманності. Женевські конвенції 1949 р. // Юридична газета. 12 серпня 2020 р. URL: <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/na-varti-gumannosti-zhenevski-konvenciyi-1949.html>
3. Максим Доценко: Червоний Хрест – це відображення обличчя держави. // Interfax Україна. 18 квітня 2024 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/981262.html>
4. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / перекл. підготовл. делегацією МКЧХ в Україні. Київ, 2020. 398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf

5. Питання, що часто задаються, та Словник виразів та термінів стосовно гуманітарного доступу. URL: <https://cutt.ly/xQTolwH>
6. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права / гол. ред. Т. Р. Короткий, Київ, 2022. 135 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>

Відео матеріали:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Де шукати гуманітарну допомогу під час війни? УГСПЛ. URL: <https://youtu.be/qzn-v6n4b5E>
3. Історія про любов: історія Міжнародного Комітету Червоного Хреста. Відеоролик Міжнародного Комітету Червоного Хреста. URL: <https://cutt.ly/lQTr9i3>

Сайти гуманітарних організацій:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. URL: <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/ukraine-emergency>
2. Дитячий фонд ООН (UNICEF) в Україні. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/>
3. Мальтійська Служба Допомоги. URL: <http://malteser.com.ua/>
4. Міжнародний Комітет Червоного Хреста. URL: <https://www.icrc.org/en/where-we-work/europe-central-asia/ukraine%20%20>
5. Міжнародний комітет Червоного Хреста в Україні. URL: <http://ua.icrc.org/>
6. Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця (IFRC). URL: <https://www.ifrc.org/en/who-we-are/the-movement/ifrc>
7. Міжнародна організація з міграції в Україні. URL: <http://www.iom.org.ua/ua>
8. Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні. URL: https://ukraine.un.org/uk/admin/structure/unct_static_tag/28
9. Надання гуманітарної допомоги. Організація Об'єднаних Націй. URL: <https://www.un.org/en/our-work/deliver-humanitarian-aid>
10. Офіс ООН з Координації Гуманітарних Питань. Україна. URL: <https://www.unocha.org/ukraine>

11. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv>
12. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine_uk
13. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO). URL: <http://www.fao.org/>
14. Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця. URL: <https://www.icrc.org/ru/who-we-are/movement>
15. Світовий банк в Україні. URL: <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>
16. Структури ООН в Україні URL: <https://ukraine.un.org/uk/about/un-entities-in-country>
17. Товариство Червоного Хреста України. URL: <https://redcross.org.ua>
18. Управління ООН з координації гуманітарних справ / ОСНА Україна URL: <https://www.facebook.com/OSHAUkraine/?locale=>
19. Україна: гуманітарне реагування у 2024 році. URL: <https://reports.unocha.org/uk/country/ukraine/>
20. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Україна. URL: <https://www.unhcr.org/ua/>
21. Фонд ООН у галузі народонаселення в Україні. URL: <https://ukraine.unfpa.org/>
22. ЮНЕЙДС в Україні. URL: <https://unaids.org.ua/>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (5–7 хв)

Запропонуйте учням/ученицям назвати основні потреби цивільного населення під час збройного конфлікту. Записуйте їхні ідеї на дошці або на великому аркуші паперу. Після складання переліку зверніть на нього увагу учнів/учениць і обговоріть:

- *Які думки, враження у вас викликає цей перелік?*
- *Чому ці потреби цивільного населення ви вважаєте першочерговими?*
- *Хто, на вашу думку, має опікуватися розв'язанням означених проблем? (при застосуванні онлайн сервісів скористайтеся інструментом Mentimeter).*

Оголосіть ключове питання теми та очікувані результати.

Крок 2 (8–10 хв)

Запросіть учнів/учениць індивідуально сформулювати власне тлумачення поняття «гуманітарна допомога». Об'єднайте їх у трійки/четвірки й запропонуйте скласти спільне від групи визначення. Надайте визначення з МГП і попросіть звернути увагу на розбіжності у визначенні поняття, якщо вони є, й уточнити його.

Гуманітарна допомога – це матеріальна та матеріально-технічна допомога людям, які її потребують у зв'язку зі збройними конфліктами і надзвичайними ситуаціями.

Запропонуйте учням/ученицям переглянути фрагмент відео лекції «Міжнародні гуманітарні організації, що надають допомогу в період збройного конфлікту»¹ (з 0,25 сек. до 3 хв. 33 сек.), звернувши увагу на такі запитання:

- *Що таке гуманітарний доступ?*
- *Які основні принципи гуманітарного доступу?*

Попросіть учнів/учениць на загал назвати труднощі й перешкоди, з якими можна зіткнутися при наданні гуманітарної допомоги.

Надайте учням інформацію про ключові компоненти гуманітарного доступу як-от:

¹ https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course

- наявність гуманітарних акторів (гуманітарних організацій) відповідно до викликів гуманітарної кризи та збройного конфлікту;
- можливість для гуманітарних акторів (фізичний доступ до локації та постраждалих, можливість проведення оцінки потреб, розподілу допомоги та збір інформації про ефективність її використання);
- доступ постраждалих осіб до гуманітарної допомоги;
- дотримання принципів надання гуманітарної допомоги (гуманність, нейтральність, неупередженість, незалежність).

Крок 3 (15 хв)

Запропонуйте учням/ученицям висловити думку про те, що таке «міжнародні гуманітарні організації», для чого і ким вони створюються, якою є їх діяльність.

Об'єднайте учнів/учениць у 3–5 малих груп (залежно від кількості дітей у класі). Роздайте кожній групі набір фрагментів карток (Додаток 1) та окремі аркуші паперу.

Завдання для груп:

- 1) поєднайте відповідні фрагменти таким чином, аби утворилася зв'язна група з трьох компонентів: логотип + назва організації + функції організації;
- 2) прикріпіть картки після групового обговорення на аркушах паперу або викладіть їх на столі для взаємного ознайомлення з результатами роботи;
- 3) по завершенню роботи обійдіть локації інших груп і порівняйте результати роботи.

Надавайте допомогу групам при виникненні ускладнень з розшифровкою англomовних абревіатур і символіки (наприкінці Додатку 1 надано відповіді для вчителя). За відсутності навчального часу на взаємне ознайомлення з результатами роботи груп виведіть на екран відповідний слайд або роздайте групам правильні відповіді.

Проведіть обговорення за такими питаннями:

- Як напрямки діяльності міжнародних організацій співвідносяться з потребами людей у зоні збройного конфлікту або стихійних лих?
- Що потрібно, аби такі організації надавали допомогу? (фінансові ресурси, люди, транспорт, безпека тощо).

Надайте слово учням/ученицям, які підготували випереджувальне до заняття завдання для міні доповіді з теми «Міжнародний Рух Червоного Хреста і Червоного Півмісяця». Спонукайте інших ставити доповідачу/доповідачці уточнювальні запитання.

У класі з високим рівнем пізнавальних можливостей коротко ознайомте учнів/учениць із кластерним підходом, який є основою взаємодії міжнародних гуманітарних організацій чи запросіть їх до перегляду фрагмента відео лекції «Міжнародні гуманітарні організації, що надають допомогу в період збройного конфлікту» (з 6 хв. 05 сек. по 8 хв. 48 сек.). У разі потреби надайте стислі коментарі.

Крок 4 (8–10 хв)

Запросіть учнів до роботи в групах, в яких вони працювали. Роздайте групам по 2 ситуації (Додаток 2). Завдання для груп:

- 1) ознайомтеся із запропонованими ситуаціями;
- 2) шляхом групового обговорення визначте, до якої організації слід звертатись для подолання наслідків чи розв'язання певної проблеми;
- 3) представте результати роботи на загальне коло.

По витіканню часу обговоренням по колу з'ясуйте вибір учнів/учениць (за кожною ситуацією окремо).

Крок 5 (3–5 хв)

Проведіть підсумкове обговорення (вибірково, за бажанням учнів) за запитаннями:

- *Діяльність яких організацій, на вашу думку, найбільш потрібна на території України в умовах міжнародного збройного конфлікту?*
- *Як можна долучитися до діяльності таких організацій? (фінансові внески, волонтерська участь на різних етапах, популяризація діяльності тощо)?*
- *До діяльності якої організації хотіли б долучитися ви? Чому?*

НАБІР 1 - «ФУНКЦІЇ/КЛАСТЕРИ»

Мінування сільськогосподарських угідь	Необхідність розміщення великої кількості внутрішньо переміщених осіб
Руйнування теплоелектростанції під час зимового періоду	Неможливість використання освітніх закладів внаслідок загроз нападів
Потреба в аварійних укриттях	Пошкодження медичних закладів
Знищення запасів продуктів харчування	Потреба евакуації цивільних внаслідок військових дій
Відсутність зв'язку	Відсутність водопостачання
Повінь внаслідок підриву греблі	Радіаційна катастрофа

НАБІР 2 – «НАЗВИ»

Продовольча та сільськогосподарська організація ООН	Міжнародне агентство з атомної енергії
Міжнародна організація з міграції	УКГС ООН
Міжнародна організація праці	Управління Верховного комісара ООН із прав людини
ПРООН	UNFPA
ЮНЕСКО	ЮНІСЕФ
Всесвітня продовольча програма ООН (ВПП)	ВООЗ

НАБІР 3 – «ЛОГОТИПИ»

Ситуація 1.

6 червня 2023 року руйнування збройними силами росії греблі Каховської ГЕС на Дніпрі на півдні України призвело до масштабних затоплень територій нижче за течією і втрати водопостачання вище за течією, що вплинуло на сотні тисяч людей. Їхні будинки були зруйновані, і люди залишилися практично без доступу до питної та технічної води.

Ситуація 2.

З метою збереження життя населення, яке знаходиться в 5-10 кілометровій зоні від лінії зіткнення від можливих дій диверсійних груп противника, артилерійських та авіаційних обстрілів, рекомендується евакуювати людей до безпечних підготовлених місць відповідно до планів евакуації громад.

Ситуація 3.

Коли розпочався обстріл, снаряди влучили в газову трубу та електростанцію. Містяни залишилися без газу, електрики та водопостачання, адже насосна станція також не працювала.

Ситуація 4.

Коли розпочався збройний конфлікт, спочатку перестали виходити газети, потім зникло телебачення й зник інтернет. Ми не знали, що відбувається. Невизначеність та інформаційна тиша лякали нас – ми не розуміли, куди тікати й де шукати допомогу.

Ситуація 5.

Коли почалися обстріли, ми сподівались, що це скоро скінчиться і ми це переживемо. Але все затягувалось. Магазили швидко спорожніли – постачальники боялись їхати туди, де стріляють. Домашні запаси закінчилися, і проблема «що їсти й де брати харчі» стала дуже гострою.

Ситуація 6.

Під час збройного конфлікту будинки в нашому селі зазнали сильних ушкоджень. Були пошкоджені покрівлі, вибито вікна та двері. А вже за місяць мала настати зима.

Ситуація 7.

Під час збройного конфлікту спочатку зник один сусід, наступного дня – сусідка, потім ще один. Їхні родини та односельці хвилюються за їхні долі та бояться за себе.

Ситуація 8.

У місті на лінії вогню почалася епідемія кору. Вакцини та лікарські засоби у лікарнях відсутні, всі аптеки зачинені. Епідеміологічна ситуація у місті є небезпечною.

ТЕМА 7

ВІДМІТНІ ЕМБЛЕМИ ТА РОЗПІЗНАВАЛЬНІ ЗНАКИ, ВСТАНОВЛЕНІ МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ

Основне питання:

Які існують та як використовуються під час збройного конфлікту відмітні емблеми та розпізнавальні знаки, встановлені МГП?

**Ключові
поняття
та ідеї**

Червоний Хрест. Червоний Півмісяць. Червоний Кристал.

Режим захисту осіб і об'єктів, позначених відмітними емблемами та розпізнавальними знаками відповідно до міжнародного гуманітарного права.

**Очікувані
освітні
результати**

Учень/учениця зможе:

Називати міжнародно-правові норми і положення законодавства України щодо правил застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених міжнародним гуманітарним правом.

Характеризувати символіку, значення та функції відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених міжнародним гуманітарним правом.

Наводити приклади використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків для ідентифікації осіб та об'єктів, які перебувають під спеціальним захистом.

Аргументувати необхідність правильного застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків під час збройного конфлікту.

Висловлювати власне ставлення до неприпустимості порушення правил застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених міжнародним гуманітарним правом, зокрема під час збройного конфлікту, спричиненого агресією російської федерації проти України.

**Необхідне
обладнання**

Роздруківки Додатка 1 у необхідній кількості. Аркуші А1, А4, маркери, олівці, скотч. Проектор, екран, інтернет. Імітаційна мапа (електронна/друкована) населеного пункту (наприклад, створена за допомогою ChatGPT).

**Орієнтовний
час**

1 урок – 45 хв.

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Червоний Хрест і Червоний Півмісяць – одні з найбільш упізнаваних емблем в усьому світі. Ці емблеми, які від початку були призначені для позначення *шпиталів, медично-санітарних служб збройних сил і забезпечення захисту хворих та поранених комбатантів*, із часом перетворилися на загальні символи гуманності та милосердя щодо жертв війни, передусім завдяки діяльності МКЧХ та Національних товариств. Однак, попри широке поширення та впізнаваність, ці емблеми, використовуються в строгій відповідності до МГП, яке надає захищеним ними особам та об'єктам захист та повагу.

Окрім двох емблем – Червоного Хреста й Червоного Півмісяця, МГП передбачає використання **Червоного Кристалу** як захисної емблеми. Усі три емблеми є рівнозначними. Також МГП встановлює та регулює застосування **розпізнавальних знаків**: культурних цінностей; установок та споруд, що містять небезпечні сили; цивільної оборони.

Відповідне маркування та правильне застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків є важливою передумовою позначення та ефективного захисту окремих категорій та об'єктів, що знаходяться під спеціальним захистом МГП.

Учням/ученицям слід роз'яснити сутність використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків відповідно до МГП, особливості захисту або режиму осіб та об'єктів, які ними позначені. Адже від уміння розрізняти відмітні емблеми та розпізнавальні знаки, а також розуміння режиму захисту осіб та об'єктів, позначених цими емблемами та знаками, може залежати захист та безпека під час збройного конфлікту.

Зміст пропонованого заняття дає можливість провести його не лише як урок із курсу «Вивчаючи міжнародне гуманітарне право», а й як окреме заняття з основ безпеки життєдіяльності чи виховну годину для молодших і старших підлітків для ознайомлення з особливостями спеціального захисту осіб та об'єктів, що передбачений нормами МГП у період збройного конфлікту.

Використання знань з історії виникнення відмітних емблем і розпізнавальних знаків та особливостей їх застосування компонентами Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмі-

сяця буде корисним для розуміння учнями/ученицями змісту, застосування символів, контексту застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків.

Учителю під час уроку слід не лише звернути увагу учнів/учениць на фактологічну сторону теми, а й формувати в них повагу до зусиль МКЧХ, Міжнародної Федерації товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, Національних товариств, які у світі об'єднують близько 80 млн членів, волонтерів і співробітників, а також сприяти розумінню наслідків порушення правил застосування відмітних емблем та розпізнавальних знаків у період збройного конфлікту, зокрема і в Україні. Важливо на уроці наводити факти навмисного/зухвалоного порушення збройними силами росії норм, пов'язаних із заборонаю нападів на осіб та об'єкти, які позначені відмітними емблемами та розпізнавальними знаками відповідно МГП.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ ВІДМІТНИХ ЕМБЛЕМ

У 1863 році в Женеві було скликано міжнародну конференцію, де зібрались представники добровільних благодійних товариств 16 держав. На ній розглядалась пропозиція про створення добровільних товариств допомоги пораненим під час війни та позначення персоналу таких товариств спеціальним знаком – білою нарукавною пов'язкою з червоним хрестом. Ця пропозиція була ухвалена Женевською міжнародною конференцією 29 жовтня 1863 року.

На Женевській дипломатичній конференції в 1864 році емблему включили в Женевську конвенцію про поліпшення долі поранених на полі бою 1864 року як зворотне розташування кольорів швейцарського прапора – червоний хрест на білому тлі. Нею позначався медичний і духовний персонал, санітарні транспортні засоби та шпиталі, які мали особливий захист з огляду на їх нейтральний статус.

Під час російсько-турецької війни 1876-1878 років Османська імперія заявила про використання захисної емблеми Червоного Півмісяця замість Червоного Хреста, поважаючи при цьому емблему Червоного Хреста, яка використовувалася супротивною стороною.

Персія також вирішила відмовитися від емблеми Червоного Хреста й обрала для себе емблему Червоного Лева і Сонця.

Ці емблеми, Червоний Півмісяць, Червоний Лев і Сонце, були визнані Женевською дипломатичною конференцією 1929 року та відображені в Женевських конвенціях 1929 року. У 1980 році Ісламська республіка Іран відмовилася від емблеми Червоного Лева і Сонця та почала використовувати замість неї емблему Червоного Півмісяця. Емблема Червоного Лева і Сонця вийшла з ужитку.

Означені емблеми знайшли універсальне визнання як відмітні емблеми за міжнародним гуманітарним правом. Нині у світі з повагою ставляться до емблем Червоного Хреста і Червоного

Півмісяця відповідно приписам МГП. Однак почасти ці емблеми можуть сприйматися як такі, що мають культурне, релігійне або політичне значення, і це послаблює захист, який вони надають жертвам збройних конфліктів, медичним службам збройних сил і співробітникам гуманітарних організацій. Тому 8 грудня 2005 року держави-учасниці Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року підписали третій Додатковий протокол, який встановив додаткову емблему – Червоний Кристал, у вигляді червоної рамки у формі квадрата, що спирається на одну зі своїх вершин на білому тлі, яка позбавлена будь-якого релігійного, культурного чи політичного значення. Вона має той же правовий статус, як Червоний Хрест і Червоний Півмісяць. Емблему Червоного Кристалу використовують на тих же умовах, що й Червоний Хрест та Червоний Півмісяць; її можуть тимчасово використовувати Національні товариства та медичні служби збройних сил замість їхніх звичайних емблем для посилення захисту; її може використовувати у виняткових випадках МКЧХ, Міжнародна Федерація товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та Національні товариства.

УМОВИ ВИКОРИСТАННЯ ВІДМІТНИХ ЕМБЛЕМ

Відмітні емблеми, які використовуються у період збройного конфлікту, виконують роль *відмітного знаку захисту медичного та духовного персоналу, санітарно-транспортних засобів і медичного майна збройних сил сторони конфлікту* під час збройного конфлікту відповідно до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. та Додаткових протоколів до них. Це **Червоний Хрест, Червоний Півмісяць або Червоний Кристал**. Усі три емблеми мають однаковий статус і можуть бути використані в тих же цілях і за тих самих умов.

Відмітні емблеми використовуються у МГП для ідентифікації осіб та об'єктів, які перебувають під спеціальним захистом, тобто посиленням захистом у порівнянні із загальним. Для виконання **захисної функції**, емблеми повинні бути порівняно великими відносно об'єкту, який позначений ними, і видимими навіть на значній відстані.

Право на захист мають особи та об'єкти в силу їх діяльності чи використання, тобто захист поширюється на осіб і об'єкти за **функціональною ознакою**. Відмітні емблеми вказують на те, що

особа чи об'єкт перебувають під спеціальним захистом, посилюють впізнаваність і, відповідно, захист. При цьому відмітні емблеми самі по собі не надають захисний статус, а покликані полегшити ідентифікацію та розпізнавання сторонами конфлікту осіб та об'єктів, які мають право на захист за МГП відповідно статусу та функції.

Використання відмітних емблем має на меті підвищити впізнавання таких осіб та об'єктів і підкреслити *неприпустимість нападу на них збройними силами противника*. Якщо військовий медичний і духовний персонал, медичні формування та транспортні засоби не використовують або не можуть використовувати відмітну емблему, це ускладнює їх ідентифікацію, однак *не позбавляє спеціального статусу та захисту*.

Важливо, що за жодних обставин об'єкти, які підлягають захисту, не можуть бути використані військовими для отримання військової переваги. Адже *захист таких об'єктів припиняється, якщо вони використовуються, окрім своїх гуманітарних функцій, для заподіяння шкоди супротивнику*. Проте навіть у такому випадку перед припиненням захисту має бути надано попередження і час для врегулювання питання. І тільки після ігнорування такого попередження захист може бути знято.

Наприклад, спеціальний захист військових медичних формувань припиняється, коли їх використовують для дій, що не входять до їх гуманітарних функцій та завдають шкоди супротивнику. Тому в разі відповідності їх ознакам військових цілей вони можуть стати об'єктом нападу. Аналогічно, коли військовий медичний чи духовний персонал бере безпосередню участь у бойових діях, він втрачає захист, і під час такої участі може бути об'єктом нападу.

Серйозним порушенням МГП та воєнним злочином вважають віроломне використання відмітних емблем.

Ще одна **функція**, з якою використовують емблеми, – **розпізнавальна**, тобто як знаку приналежності осіб або об'єктів до компонентів Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця.

У разі такого використання емблеми містять вказівку на відповідну організацію та є невеликими за розміром.

Національні товариства (Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала) та МКЧХ можуть застосовувати відмітні емблеми й у мирний час. Також у мирний час емблеми можуть використовуватися за аналогією, наприклад, на каретах швидкої допомоги. Дозвіл на таке використання надає Національне товариство відповідно до національного законодавства.

Порядок використання розпізнавальних емблем в Україні встановлений Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 року з Додатковими протоколами до них та Законом України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні». Контроль за використанням емблеми медичною службою Збройних Сил України здійснює Міністерство оборони України. Порядок використання емблем цивільним медичним персоналом та об'єктами знаходиться у сфері компетенції Міністерства охорони здоров'я України.

Будь-яка імітація або використання розпізнавальних емблем у приватних/ комерційних цілях також заборонені. Тому порушенням є використання Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала у будь-якому вигляді для визначення товарів, послуг, установ, які не мають на це право. В Україні передбачена відповідальність за незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця та Червоного Кристала згідно зі статтею 445 Кримінального кодексу України.

Якщо ви зустрічаєте неправомірне використання розпізнавальних емблем, звертайтеся до державних органів, до сфери компетенції яких належить контроль за використанням емблем відповідно Закону України «Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні» та «Порядку маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2022 року № 1199, або до правоохоронних органів України чи Товариства Червоного Хреста України.

ЗАХИСТ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Культурні цінності в період збройного конфлікту мають підвищений рівень захисту серед цивільних об'єктів. Знищення куль-

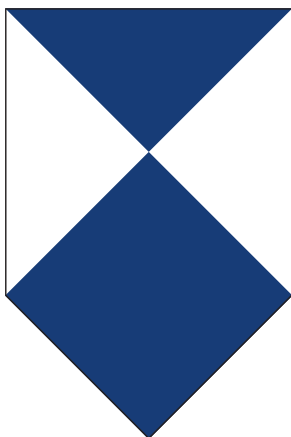
турних цінностей, яке відбувається навмисно під час збройного конфлікту, кваліфікується як воєнний злочин. Адже руйнування храмів, інших релігійних споруд, бібліотек, музеїв, архітектурних і художніх пам'яток минулого тощо є проявом зневаги до людської гідності та ідентичності, яка ґрунтується на культурній спадщині.

Протягом ХХ ст. були укладені окремі міжнародні договори, спрямовані на повагу та охорону культурних цінностей під час збройного конфлікту. Правовою підставою для забезпечення спеціального захисту культурних цінностей є Положення про закони та звичаї війни на суходолі до IV Конвенції про закони та звичаї війни на суходолі 1907 року; Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року з двома Протоколами до неї 1954 року і 1999 року, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1977 року, а також Звичаєве міжнародне гуманітарне право.

МГП під **культурними цінностями** визначає *будь-які рухомі/нерухомі цінності, що мають велике значення для культурної спадщини всього людства, наприклад, пам'ятники архітектури чи історії, археологічні пам'ятки, твори мистецтва, книги, музеї, бібліотеки, інші будівлі, які містять культурні цінності.*

МГП зобов'язує сторони конфлікту поважати та захищати культурні цінності. Повага означає, що в ході військових операцій слід вживати особливих заходів обережності, щоб уникнути заподіяння шкоди культурним цінностям, за винятком випадків, коли вони були перетворені на військові цілі. Захист означає, що заборонено будь-яке навмисне захоплення, знищення чи пошкодження культурних цінностей. Культурні цінності жодним чином не можуть піддаватися нападу, якщо вони не були перетворені на військову ціль.

Для позначення культурних цінностей та персоналу, призначеного для захисту культурних цінностей, у МГП використовують розпізнавальний знак у вигляді **синьо-білого щита**.

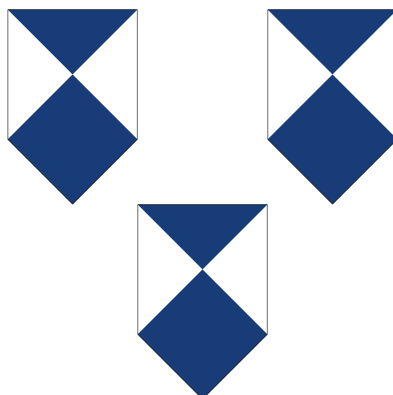
■ Емблема культурних цінностей

■ Приклад використання емблеми у м. Львів

Для ідентифікації культурних цінностей, що знаходяться під підвищеним захистом, цей знак використовують тричі.

Це можуть бути, наприклад, укриття, призначені для збереження рухомих культурних цінностей у разі збройного конфлікту, центри зосередження культурних цінностей, що мають велике значення, та ін.

В останні роки МКЧХ та ЮНЕСКО докладають багато спільних зусиль щодо захисту об'єктів культурної спадщини та культурних цінностей під час збройних конфліктів. Прикладом є внесення ЮНЕСКО історичного центра Одеси в Список всесвітньої спадщини та в Список всесвітньої спадщини, що перебуває під загрозою.

ЗАХИСТ УСТАНОВОК І СПОРУД, ЩО МІСТЯТЬ НЕБЕЗПЕЧНІ СИЛИ

Деякі споруди мають особливий захист від нападів, оскільки їх часткове або повне знищення матиме катастрофічні гуманітарні наслідки для цивільного населення й цивільних об'єктів, розташованих поблизу них. Перелік таких об'єктів у МГП вичерпний – він включає лише дамби, греблі та атомні електростанції. Вони знаходяться під спеціальним захистом відповідно до ст. 56 ДП I та ЗМГП. Для їх позначення використовують спеціальний розпізнавальний знак у вигляді трьох кіл яскраво-помаранчевого кольору однакового розміру, розташованих на одній осі.

■ Знак установок і споруд, що містять небезпечні сили

Установки та споруди, що містять небезпечні сили, не повинні бути об'єктами нападу навіть у тих випадках, коли такі об'єкти

є військовими об'єктами, якщо такий напад може викликати вивільнення небезпечних сил і, як результат, тяжкі втрати серед цивільного населення.

В Україні до об'єктів, які маркуються вказаним знаком, віднесені також об'єкти підвищеної небезпеки відповідно до «Порядку маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2022 року № 1199.

ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНОЇ ОБОРОНИ

Для розпізнавання персоналу та об'єктів цивільної оборони (цивільного захисту), яким МГП надає спеціальний захист, застосовують **знак цивільної оборони** (ст. 61-67 ДП І). *Це блакитний рівнобічний трикутник на помаранчевому тлі.*

Відповідно до законодавства України він призначений також для позначення об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту – сховищ, протирадіаційних укриттів, споруд подвійного призначення та найпростіших укриттів, а також об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Емблеми гуманності. URL: <https://cutt.ly/sQTsu32>
2. Емблеми гуманності. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/?p=5631>
3. Капустін А. Правове регулювання використання та захисту в Україні Емблем Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2020/2020-7-3/09.pdf>
4. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / перекл. підготовле. делегацією МКЧХ в Україні. Київ, 2020.

398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf

5. Про символіку Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала в Україні. Закон України від 08 липня 1999 року № 862-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/862-14#Text>
6. Про затвердження Порядку маркування в особливий період будівель та споруд, транспортних засобів, які підпадають під дію норм міжнародного гуманітарного права, відповідними розпізнавальними знаками (емблемами) : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2022 року № 1199. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1199-2022-%D0%BF#Text>
7. Символіка Міжнародного Руху та захист емблеми URL: <http://surl.li/ljqh>
8. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права / гол. ред. Т. Р. Короткий, Київ, 2022. 135 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>

Відео матеріали:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Емблеми гуманності: про що говорять знаки? УГСПЛ. URL: <https://youtu.be/ygDZIICgNcA>
3. Емблема Червоного Хреста URL: <https://youtu.be/QwUzdW6fvSk>
4. Що таке правила ведення війни. МКЧХ. URL: https://www.youtube.com/watch?v=GjOCV_4D0vc
5. Red Cross emblems and their purpose. British Red Cross. URL: https://www.youtube.com/watch?v=HhMHgYJfHk&ab_channel=BritishRedCross
6. Emblem Usage. American Red Cross. URL: https://www.youtube.com/watch?v=vQ-EEoYYsD8&ab_channel=AmericanRedCrossInternationalHumanitarianLaw

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (3–5 хв)

Продемонструйте зображення Червоного Хреста. Запитайте учнів/учениць:

- *Що вам відомо про цю емблему?*
- *Коли та де її використовують?*
- *Про що, на вашу думку, йтиметься на уроці?*

Оголосіть тему та її ключове питання.

Крок 2 (10–12 хв)

Проведіть коротку відео лекцію із зупинками. Продемонструйте учням/ученицям фрагмент лекції¹, зупиняючись після кожної змістової частини та організовуючи обговорення запитань (їх бажано виводити на екран до початку відео) до відповідної частини. Це можна організувати так:

частина	час	запитання
1	3 0 хв. 0 сек. до 3 хв. 59 сек	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Про які емблеми йшлося в цій частині лекції?</i> • <i>Якою є їх історія?</i> • <i>Чому емблеми називають відмітними?</i>
2	3 4 хв. 00 сек. до 5 хв. 11 сек.	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Якими є цілі використання відмітних емблем?</i>
3	3 5 хв. 12 сек. до 7 хв. 13 сек	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Хто і коли має право використовувати відмітні емблеми?</i> • <i>Які є обмеження у використанні цих емблем?</i>

Як альтернативний варіант, можна провести шкільну міні-лекцію.

¹ https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course

Крок 3 (7–8 хв)

Проведіть мозковий штурм за запитанням:

- *Які, на ваш погляд, особи, будівлі, об'єкти підпадають під спеціальний захист під час збройного конфлікту?*

Фіксуйте всі ідеї на дошці/фліпчарті (можна організувати роботу з «хмариною понять» у програмі *mentimetr.com*. Також можна використати написання на картках понять, які потім переміщуються на дошці, або різнокольорової крейди чи маркерів, що полегшить об'єднання назв різних об'єктів у гіпотетичні блоки).

Після того, як усі можливі ідеї будуть озвучені, запропонуйте учням/ученицям об'єднати їх за певними критеріями (створити кластери понять, назв) та прокоментувати ці критерії. Поясніть, що підпадають під спеціальний захист у збройному конфлікті та маркуються відповідною відмітною емблемою або розпізнавальним знаком три типи об'єктів: перший – *медичний і духовний персонал, санітарно-транспортні засоби, медичне майно*; другий – *культурні цінності*; третій – *установки та споруди, які містять небезпечні сили*.

Продемонструйте зображення інших відмітних емблем та проінформуйте учнів/учениць про їх зміст.

Крок 3 (15 хв)

Об'єднайте учнів/учениць у малі групи з 5-6 осіб. Роздайте кожній групі підготовлені набори зображень (Додаток 1). Запропонуйте у групах обговорити й визначити: – *На які зображені об'єкти поширюється спеціальний захист, а на які – ні? Чому саме? Відповідь аргументуйте.*

Є два варіанти роботи із наборами зображень:

- Варіант 1 – економніший за часом: кожна група отримує лише один набір відповідно до типу об'єктів, що підпадають під спеціальний захист. Під час представлення результатів роботи зображення, з якими працювали групи, виводять на екран для ознайомлення учасників інших груп.
- Варіант 2 – передбачає більш детальне опрацювання цієї частини теми уроку: кожна група отримує всі набори зображень, розглядає й обговорює їх за блоками. Після опрацювання візуального матеріалу доповідачі/доповідачки від груп представляють об'єкти за функціональним призначенням: одна група – про медичний та духовний персонал, санітарно-транспортні засоби та медичне майно збройних сил сторони конфлікту; друга – про культурні цінності, третя – про споруди та установки, що містять небезпечні сили; четверта – про захист цивільної оборони. За такого варіанту

роботи групи зможуть обговорити, доповнити, прокоментувати, поставити запитання щодо критеріїв вибору тощо.

При роботі учнів/учениць у групах надавайте за потреби їм допомогу, використовуючи матеріал теоретичної частини теми.

Крок 4 (10 хв)

Запропонуйте учням/ученицям продовжити працювати в групах. Бажано, аби кількість груп була кратна чотирьом – за чотирима типами об'єктів.

Кожна група працюватиме з імітаційною мапою населеного пункту (громади), де проживають учні/учениці (або району великого міста, або певного регіону, в якому є відповідні об'єкти). Мапа може бути різних форматів, видрукована, або наперед зроблена схематично учнями/ученицями на великому аркуші, в різноманітних онлайн сервісах із використанням планшетів/ПК/мобільних телефонів.

Роздайте заздалегідь підготовлені мапи або надайте інструкції та матеріали для їх створення.

Кожній групі задайте тип об'єктів, які вони мають знайти й позначити на мапі. Зауважте, що групи працюватимуть із певним типом об'єктів, які підпадають під спеціальний захист під час збройного конфлікту:

- 1 – об'єкти медичного характеру,
- 2 – об'єкти з культурними цінностями;
- 3 – об'єкти зі спорудами та установками, що містять небезпечні сили (враховуючи вичерпність переліку об'єктів, які містять небезпечні сили, запропонуйте учням/ученицям у групі визначити, чи є потенційно небезпечні об'єкти на території їхньої громади);
- 4 – об'єкти, призначені для захисту цивільної оборони.

Організуйте коротку презентацію результатів роботи груп.

Проведіть обговорення на загальній запитаннями:

- *Які особливості об'єктів ви відмітили при виконанні цього завдання?*
- *Чи бували ви поряд/всередині таких об'єктів? Якщо так, то чи бачили ви відповідні емблеми/розпізнавальні знаки на них?*
- *Що варто зробити, щоб відмітні емблеми та розпізнавальні знаки почали використовуватись в нашій громаді?*

В якості домашнього або позаурочного завдання запропонуйте учням/ученицям виконати мініпроект або мінідослідження щодо виявлення випадків порушення норм використання відміт-

них емблем і розпізнавальних знаків; зафіксувати такі випадки й підготувати відповідь на запитання:

- *Хто і що має зробити для припинення цих порушень?*

За бажання і потреби учнів/учениць спільно з ними налагодьте комунікацію з місцевою організацією Товариства Червоного Хреста України для ознайомлення з його діяльністю щодо використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків під час міжнародного збройного конфлікту, спровокованого агресією росії проти України.

Додаток 1.

Зображення 1

1

<https://cutt.ly/hnG560N>

2

<https://cutt.ly/cQh4eEN>

3

<https://cutt.ly/jnHeJyV>

4

<http://surl.li/uluqx>

5

<https://cutt.ly/HnHrj8s>

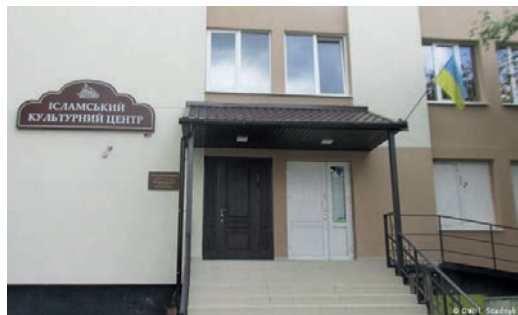

6

<https://cutt.ly/WnHrjSA>

Зображення 2

7

<https://cutt.ly/fnHr4dI>

8

<https://cutt.ly/dnHtzMW>

9

<https://cutt.ly/rnHtSBK>

10

<https://cutt.ly/6nHt7fR>

11

<https://cutt.ly/8nHycsU>

12

<https://cutt.ly/WnHrJsA>

Зображення 3

13

<https://cutt.ly/gnHy4u3>

14

<https://cutt.ly/FnHuixa>

15

<https://cutt.ly/FnHug4m>

16

[https://cutt.ly/\\$nHunRb](https://cutt.ly/$nHunRb)

17

<https://bit.ly/35jdij9>

18

<https://bit.ly/3cEncQu>

Пояснення змісту зображень для вчителя

1. Зображення польового госпіталю. Він підпадає під спеціальний захист відповідно до норм міжнародного гуманітарного права.
2. Аптека. Хоча і маркована зображенням червоного хреста, вона не тільки не потрапляє під спеціальний захист відповідно міжнародного гуманітарного права, а і є демонстрацією дуже поширеного порушення використання емблем.
3. Військові медики. Навіть у розпалі бою використовують емблеми та користуються відповідним захистом.
4. Гуманітарна допомога може потрапляти під спеціальний захист.
5. Лікарні під час збройного конфлікту користуватись спеціальним захистом відповідно міжнародного гуманітарного права та отримують можливість використання емблем за дозволом держави.
6. Попри те, що на зображенні спеціальна броньована техніка, яка належить збройним силам, але вона може використовуватись для медичних функцій. В цьому разі вона підпадає під захист міжнародного гуманітарного права й має право на нанесення відповідних емблем.
7. Хоча будівля нічим особливим і не виділяється, але практика ісламу дозволяє використовувати у тому числі й приміщення культурних центрів для релігійних церемоній. Відповідно, якщо у цьому центрі така практика присутня, то будівля може отримати спеціальний захист.
8. Костьол Св. Миколая в Києві на цей час не є культовою спорудою. Відповідно не потрапляє під спеціальний захист як будівля для релігійних практик, але вона має велике культурне значення та спеціальний захист як культурна цінність.
9. Інколи самі будівлі не становлять собою цінності й на них безпосередньо спеціальний захист не поширюється. Але те, що вони зберігають може потрапляти під культурну цінність і тим самим поширювати спеціальний захист на всю будівлю. Наприклад архіви, музеї, галереї тощо.
10. Скелі безпосередньо не потрапляють під захист, адже це природний об'єкт. Але в них можуть знаходитись печерні монастирі, археологічні знахідки тощо. У такому випадку даний об'єкт має отримати спеціальний захист.
11. Звичайні дороги звісно не є культурною цінністю. Але якщо це дорога III століття побудована в Давньому Римі, то безперечно вона має велике значення для культурної спадщини, та знаходиться під спеціальним захистом як культурна цінність.

12. Археологічні пам'ятки та розкопки, навіть завершені, якщо мають історичну та наукову цінність, знаходяться під спеціальним захистом як культурна цінність, та можуть отримати відповідне маркування. Як, наприклад і кургани.
13. Виробництво будь-якого спрямування чи спеціалізації не потрапляє в перелік об'єктів, які знаходяться під спеціальним захистом. Але якщо вони не підпадають під визначення військової цілі, вони є цивільними об'єктами, напад на які заборонено.
14. Атомні електростанції – одні з трьох об'єктів, що мають право на маркування та спеціальний захист як об'єкти, які містять небезпечні сили.
15. Греблі належать до вичерпного переліку об'єктів, яким надано спеціальний захист як об'єктам, що містять небезпечні сили.
16. Дамби належать до вичерпного переліку об'єктів, яким надано спеціальний захист як об'єктам, що містять небезпечні сили.
17. Очисні споруди не є об'єктами, що містять небезпечні сили. Але вони важливі для населених пунктів, які мають суттєву залежність від систем життєзабезпечення, мають значення для виживання цивільного населення, тому знаходяться під спеціальним захистом.
18. Хімічні виробництва, попри їх суттєву небезпеку та можливість спровокувати значну екологічну катастрофу, також не потрапляють у перелік об'єктів, що містять небезпечні сили відповідно до норм МГП. Але вони можуть бути захищені як цивільні об'єкти та враховуватися під час визначення пропорційності нападів.

ТЕМА 8

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Основне питання:

Хто несе відповідальність і яку за порушення норм міжнародного гуманітарного права?

Ключові поняття та ідеї

Відповідальність держави за порушення міжнародного гуманітарного права. Відповідальність російської федерації за агресію проти України та серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Види міжнародних злочинів. Відповідальність індивідів за вчинення воєнних злочинів. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду.

Очікувані освітні результати

Учень/учениця зможе:

Застосовувати поняття та терміни: «агресія», «злочин агресії», «воєнні злочини», «злочини проти людяності», «злочин геноциду».

Наводити приклади злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочину геноциду.

Розрізняти відповідальність держави за порушення міжнародного гуманітарного права та кримінальну відповідальність індивідів за воєнні злочини.

Характеризувати особливості відповідальності держави та індивіду за порушення міжнародного гуманітарного права; роль міжнародних кримінальних судів і трибуналів у притягненні до відповідальності за міжнародні злочини.

Висловлювати власне ставлення до принципу невідворотності покарання за воєнні злочини та інші грубі порушення прав людини під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією російської федерації проти України.

Орієнтовний час

90 хв. (2 уроки по 45 хв.)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Забезпечення дотримання МГП є вкрай складним завданням, адже ситуація збройного конфлікту сприяє насильству та вчиненню жорстоких та масових злочинів. Тому важливе завдання – це *забезпечення відповідальності держави за серйозні порушення МГП та невідворотності покарання фізичних осіб за воєнні злочини.*

Держави несуть відповідальність за порушення **міжнародно-правових зобов'язань**, у тому числі щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права. За їх порушення настає **міжнародна відповідальність держави.**

Фізичні особи несуть **кримінальну відповідальність** за міжнародні злочини, серед яких злочин агресії, злочин геноциду, злочини проти людяності та воєнні злочини. Така відповідальність настає на **національному чи міжнародному рівні**, наприклад у Міжнародному кримінальному суді.

У ході цього заняття слід донести до учнів/учениць різницю між відповідальністю держави й відповідальністю індивідів за порушення норм міжнародного гуманітарного права. Важливо звернути їхню увагу на:

- зобов'язання держави щодо забезпечення дотримання МГП всіма, хто перебуває під її юрисдикцією, та її обов'язок притягнути до відповідальності усіх осіб, які вчинили воєнні злочини;
- різницю між воєнними злочинами та злочином агресії, злочинами проти людяності та злочином геноциду;
- численні порушення міжнародного гуманітарного права російською федерацією та особами, які діють від її імені, вчинені під час агресії РФ проти України;
- кримінальні провадження щодо воєнних злочинів, відкриті в Україні та інших державах, та вироки, вже винесені судами України російським воєнним злочинцям.

За наявності часу слід звернути увагу учнів/учениць на розвиток системи міжнародних кримінальних судів і трибуналів, а також розслідування у Міжнародному кримінальному суді щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності, вчинених на території України під час міжнародного збройного конфлікту, спро-

вокованого агресією рф проти України з 2014 року, та особливо з моменту повномасштабного вторгнення рф в Україну з 24 лютого 2022 року.

Підкреслити, що станом на зараз Міжнародний кримінальний суд видав ордера на арешт Путіна та Львової-Белової за ймовірні воєнні злочини у вигляді незаконної депортації або насильницького переміщення українських дітей і ордера на арешт командувачів дальньої авіації рф Кобилаша і Чорноморського флоту рф Соколова, за ймовірні воєнні злочини та злочини проти людяності за ракетні удари по об'єктах електроенергетичної інфраструктури України, завдані силами, які перебували під їхнім командуванням.

Важливо зазначити необхідність та перспективи створення *Спеціального трибуналу за злочин агресії проти України та відповідальності вищого військово-політичного керівництва рф за злочин агресії*, який став першопричиною скоєння усіх подальших міжнародних злочинів, вчинених під час агресії рф проти України.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Міжнародно-правовий обов'язок дотримуватися і забезпечувати дотримання МГП передусім несуть держави. Держава зобов'язана вживати заходів щодо запобігання порушенням МГП, і насамперед це стосується її збройних сил. Держави несуть міжнародну відповідальність як за порушення цього обов'язку, так і за порушення конкретних норм Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Додаткових протоколів до них, інших конвенцій, що обмежують методи та засоби ведення війни та звичаєвих норм МГП, про які йшлося в попередніх темах.

Також держави несуть **міжнародну відповідальність** за інші порушення міжнародного права, зокрема за порушення імперативних (вищого ступеня обов'язковості, визнаних всією міжнародною спільнотою) норм міжнародного права, тобто за агресію, геноцид, серйозні порушення МГП, грубі порушення прав людини. При цьому норми, що забороняють агресію і геноцид, попри безпосередній зв'язок зі збройним конфліктом, стосуються інших галузей міжнародного права та не є частиною МГП.

Відповідальність за порушення норм МГП покладається перш за все на держави. *Держава несе відповідальність за порушення МГП, вчинені представниками всіх органів влади та особами, які перебувають під її владою/контролем, діють від її імені. В першу чергу, вона несе відповідальність за всі дії, що вчиняють особи, які входять до її збройних сил, а також за дію органів окупаційної влади.*

Міжнародна відповідальність держави має певні особливості й включає **матеріальну відповідальність** (репарації, реституція, компенсація) та **політичну відповідальність** (сатисфакція). Ці види міжнародної відповідальності застосовують до держави-порушниці в разі порушення МГП.

На сторони збройного конфлікту нормами МГП також покладено обов'язок *припиняти порушення МГП, проводити розслідування і притягнути осіб, які вчинили порушення МГП, до відповідальності.* Тому національне законодавство в обов'язковому порядку повинно містити норми про кримінальну відповідальність індивідів за серйозні порушення МГП, тобто воєнні злочини.

В Україні це стаття 438 «Порушення законів та звичаїв війни» Кримінального кодексу України. Так, станом на першу половину 2024 року було відкрито більш як 130 тисяч кримінальних проваджень, вчинених представниками російської федерації під час агресії проти України. Українськими судами вже винесено десятки вироків за статтею 438 «Порушення законів та звичаїв вій-

ни» Кримінального кодексу України. Одним з перших вироків з початку повномасштабного вторгнення російської федерації був вирок російському військовослужбовцю Вадиму Шишимаріну за вбивство цивільної особи.

Якщо держава не виконує ці зобов'язання, не притягує винуватих осіб за воєнні злочини, тобто заохочує такі порушення МГП, як це чинить російська федерація, то вона повинна нести міжнародну відповідальність і за це.

Отже, існує два види міжнародної відповідальності за порушення міжнародного гуманітарного права: 1) міжнародна відповідальність держави за порушення міжнародного гуманітарного права; 2) міжнародна кримінальна відповідальність індивіда за воєнні злочини.

МІЖНАРОДНА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ІНДИВІДІВ

Притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, в тому числі воєнні, є обов'язком держави. *Але якщо держава на національному рівні не бажає/не може притягнути осіб, винуватих у міжнародних злочинах, до кримінальної відповідальності, то кримінальна відповідальність індивідів реалізується на міжнародному рівні.*

Притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності індивідів здійснюється **міжнародними кримінальними судами або трибуналами**, а склади міжнародних злочинів визначаються їхніми статутами.

Тобто і визначення складу міжнародних злочинів, і механізм притягнення до відповідальності має міжнародний характер і регулюється міжнародним кримінальним правом. Сучасним і комплексним міжнародним договором, який містить перелік міжнародних злочинів і визначає механізм притягнення осіб, винних у скоєнні міжнародних злочинів до відповідальності на міжнародному рівні, є **Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року**.

Нині Міжнародний кримінальний суд є єдиним постійним міжнародним кримінальним судом із притягнення фізичних осіб до міжнародної кримінальної відповідальності. Він має юрисдикцію щодо злочину геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених на території України відповідно до заяв Верховної Ради України про визнання такої юрисдикції.

МІЖНАРОДНІ ЗЛОЧИНИ

Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 р. визначає чотири категорії міжнародних злочинів: **злочин агресії¹, воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин геноциду**.

¹ Кампальські поправки 2010 року до Римського статуту надали можливість Міжнародному кримінальному суду притягувати до відповідальності за злочин агресії.

Безпосередньо зі збройним конфліктом пов'язані злочин агресії та воєнні злочини. Водночас злочини проти людяності та злочин геноциду також частіше за все вчиняють під час збройних конфліктів, однак це є порушенням інших міжнародно-правових заборон, щодо геноциду – **Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року**, а щодо злочинів проти людяності – основних міжнародних договорів з прав людини.

Агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, будь-яким чином несумісне зі Статутом ООН. Тобто коли держава застосовує збройні сили проти іншої держави не в порядку самооборони чи виконання рішення Ради Безпеки ООН, то вона здійснює акт агресії. Її вище військово-політичне керівництво, ухвалюючи відповідне рішення і віддаючи наказ про застосування збройних сил, вчиняє злочин агресії.

Російська федерація вчинила проти України агресію і повинна понести за це міжнародну відповідальність як держава. Вищим військово-політичним керівництвом російської федерації вчинено злочин агресії, тому особи, які належать до нього, повинні понести індивідуальну кримінальну відповідальність за цей злочин.

В Україні відкриті кримінальні провадження за статтею 437 «Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни» Кримінального кодексу України та ініційовано створення **Спеціального трибуналу за злочин агресії проти України**. Такий Трибунал необхідний у силу наявного у глав держав та урядів, очільників відомств закордонних справ імунітету від переслідування в судах інших держав, та відсутності у МКС юрисдикції щодо злочину агресії рф проти України. Тож для притягнення до відповідальності за злочин агресії путіна, мішустіна та лаврова необхідним є спеціальний міжнародний кримінальний трибунал.

Злочин геноциду – це дії, вчинені з наміром знищити повністю чи частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Склад цього злочину визначено статтею 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Важливою умовою для кваліфікації злочину геноциду є наявність **геноцидального наміру**. Геноцид може бути вчинений у вигляді таких діянь: вбивство членів такої групи; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.

Нині в Україні відкриті кримінальні провадження за статтею 442 «Геноцид» Кримінального кодексу України щодо вчинення представниками російської федерації геноциду українського народу під час агресії росії проти України, зокрема через насильницьке переміщення та депортацію українських дітей.

Злочини проти людяності полягають у широкомасштабних або систематичних нападах на будь-яке цивільне населення в рамках проведення політики держави або організації, спрямованої на вчинення такого нападу, або з метою сприяння реалізації такої політики. Склад цього злочину визначено статтею 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочини проти людяності не передбачені чинною редакцією Кримінального кодексу України. Злочини проти людяності можуть вчинятися і під час збройного конфлікту, наприклад, широкомасштабні та систематичні напади військовослужбовців російської федерації на цивільне населення України.

Воєнними злочинами є серйозні порушення МГП, за які міжнародним правом передбачена кримінальна відповідальність конкретних індивідів. Воєнні злочини можуть бути вчинені лише під час збройного конфлікту (міжнародного чи немежнародного). Тобто кваліфікувати воєнний злочин можна лише за наявності збройного конфлікту.

Воєнні злочини – це серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Додаткових протоколів до них, міжнародних договорів, які обмежують застосування методів та засобів війни, звичаєвих норм МГП. Зокрема, переліки серйозних порушень міститься у ст. 50 ЖК I, ст. 51 ЖК II, ст. 130 ЖК III, ст. 147 ЖК IV та ст. 85 ДП I. Більш повний та сучасний перелік воєнних злочинів міститься в статті 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Вона містить понад 50 видів цих злочинів, які можуть бути вчинені під час міжнародного, та окремо, немежнародного збройного конфлікту.

В Україні кримінальна відповідальність за воєнні злочини передбачена в статті 438 «Порушення законів та звичаїв війни» Кримінального кодексу України.

Тобто міжнародні злочини відрізняються між собою наявністю спеціальних кваліфікуючих ознак: **злочин агресії** – рішення та/або наказ про застосування збройних сил проти іншої держави особи, яка належить до вищого військово-політичного керівництва; **злочин геноциду** – намір винищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку; **злочини проти людяності** – широкомасштабний та/або систематичний напад на цивільне населення у рамках відповідної політики держави чи організації; **воєнні злочини** – наявність збройного конфлікту і скоєння злочинів у контексті та у зв'язку з ним.

Крім того, на осіб, які вчинили міжнародні злочини, поширюється кримінальна юрисдикція будь-якої зацікавленої держави. Це так званий принцип **універсальної юрисдикції**. На цьому підґрунті десятки держав вже відкрили кримінальні провадження за воєнні злочини та злочини проти людяності, скоєнні російськими військовослужбовцями на території України, зокрема Іспанія, Канада, Литва, Німеччина, США, Чехія, Франція, Швеція.

МІЖНАРОДНІ КРИМІНАЛЬНІ СУДИ І ТРИБУНАЛИ

Для притягнення індивідів до міжнародної кримінальної відповідальності створюють **міжнародні суди і трибунали**. Історії людства відомо **п'ять таких інституцій**. Чотири з них мали тимчасовий характер і створювались у певній ситуації та на певний строк. Це:

- **Міжнародний військовий трибунал для суду та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі** (Нюрнберзький трибунал, 1945 рік);
- **Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу** (Токійський трибунал, 1946 рік);
- **Міжнародний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої Югославії з 1991 року** (Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії 1993 рік);
- **Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Руанди, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав, в період з 1 січня 1994 року по 31 грудня 1994 року** (Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди 1994 рік).

Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, створений у 1993 році, діяв у м. Гаага (Нідерланди), завершив свою роботу у 2017 році. За час його роботи були висунуті звинувачення 161 особі, 90 з них засуджені за воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид (вчинений у м. Сребрениця).

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, створений у листопаді 1994 року, діяв у м. Аруша (Танзанія) та м. Гаага (Нідерланди), завершив свою роботу у 2015 році. За час його роботи були висунуті звинувачення у геноциді тутсі та злочинах проти людяності 90 особам, 75 з них було притягнуто до відповідальності.

У 1998 році був заснований постійно діючий **Міжнародний кримінальний суд**, до юрисдикції якого належать чотири категорії міжнародних злочинів – злочин агресії, геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини, описані вище. Юрисдикція МКС ґрунтується на **принципі комплементарності**, який передбачає, що пріоритет і зобов'язання притягнення до відповідальності за міжнародні злочини належать перш за все державі, на території якої були вчинені ці злочини, або державі, громадянство якої мають винуваті особи чи їхні жертви. Якщо жодна з цих держав не притягує / не може притягнути таких осіб до відповідальності, застосовують юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, якщо він має юрисдикцію щодо цих злочинів.

Стаття 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду передбачає, що *суд має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, зокрема якщо вони вчинені в межах плану або політики чи при широкомасштабному вчиненні таких злочинів*. Воєнні злочини в межах юрисдикції Міжнародного кримінального суду, поділяють на чотири категорії:

- грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року (вчиняються під час міжнародних збройних конфліктів);
- інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у межах, встановлених міжнародним правом;
- у випадку збройного конфлікту неміжнародного характеру серйозні порушення ст. 3, спільної для чотирьох Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, якщо вони здійснені щодо осіб, які не беруть активної участі у військових діях, включаючи військовослужбовців, що склали зброю, та осіб, виведених з ладу в результаті хвороби, поранення, утримання під вартою або з будь-якої іншої причини;
- інші серйозні порушення законів і звичаїв, які застосовуються у збройних конфліктах неміжнародного характеру в межах, встановлених міжнародним правом.

Україна визнала юрисдикцію Міжнародного кримінального суду щодо воєнних злочинів і злочинів проти людяності, вчинених на території України, відповідними заявами Верховної Ради України.

Процедура розгляду справи у Міжнародному кримінальному суді – тривала й багатоетапна. Першим етапом є проведення попереднього розслідування ситуації в Україні Прокурором Міжнародного кримінального суду. Результати розслідування відображують у щорічних Попередніх звітах Офісу Прокурора Міжнародного кримінального суду.

Після 2014 року, у рамках проведення попереднього розслідування ситуації в Україні, Прокурор Міжнародного кримінального суду досліджував докази щодо припустимих злочинів. У 2020 році попереднє розслідування було завершено, справа передана до Палати попереднього провадження для дозволу на порушення повноцінного розслідування.

Після повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, Прокурор МКС 2 березня 2022 році, за зверненням 39 держав-учасниць Римського статуту, оголосив про початок розслідування відносно геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, вчинених на території України.

Україна тісно співпрацює з МКС у цьому розслідуванні. Були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу України, який доповнено розділом про особливості співробітництва з МКС. Україна передає необхідні докази та підтримку в розсліду-

ваннях Офісу Прокурора МКС та створює умови, щоб прокурори та слідчі МКС діяли безпосередньо в Україні. Для цього відкрито польовий офіс МКС в Україні – найбільше представництво МКС за межами м. Гаага.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Агресія. Глосарій. *Минуле / Майбутнє / Мистецтво*. URL: <https://www.pastfutureart.org/glossary#Aggression>
2. Воєнні злочини. Глосарій. *Минуле / Майбутнє / Мистецтво*. URL: <https://pastfutureart.org/glossary/>
3. Геноцид. Глосарій проекту «Минуле / Майбутнє/Мистецтво». URL: <https://pastfutureart.org/glossary/#Genocide>
4. Злочини проти людяності. Глосарій проекту «Минуле / Майбутнє/Мистецтво». URL: Глосарій – Past/Future/Art (pastfutureart.org)
5. Кориневич А., Короткий Т. Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України: realpolitik проти невідворотності покарання за злочин агресії. *Український часопис міжнародного права*. 2022. № 2. С. 33–42. URL: <https://jusintergentes.com.ua/images/2022/2/Korynevych.pdf>
6. Короткий Т., Неділько Б. Україна і Міжнародний кримінальний суд: двадцять складних питань і простих відповідей URL: <https://cutt.ly/EQTddjW>
7. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / перекл. підготовл. делегацією МКЧХ в Україні. Київ, 2020. 398 с. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2021/05/4231_154-.pdf
8. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права / гол. ред. Т. Р. Короткий, Київ, 2022. 135 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>
9. Міжнародні злочини в Україні: огляд національного розслідування та судової практики. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/International_crim_ukr_A4-DLYA-ONLAYN-PUBLIKATSIYI-3.pdf
10. Воєнні злочини. Питання та відповіді. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://warcrimes.gov.ua/qa.html>
11. Короткий Т., Гнатовський М. Що таке воєнні злочини: визначення, історія виникнення, закони та юрисдикція. URL: <https://zmina.info/instructions/shho-take-voyenni-zlochyny-vyznachennya-istoriya-vynyknennya-zakony-ta-yurysdykciya/>

12. Воєнні злочини згідно з Римським статутом Міжнародного Кримінального Суду та їх джерела в міжнародному гуманітарному праві – порівняльна таблиця. URL: <https://blogs.icrc.org/ua/2023/04/21/6119/>

Відео матеріали:

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Міжнародне гуманітарне право у професійній діяльності публічних службовців. [Електронний ресурс] // Курс Prometheus: IHLPS101+2023_T3. – URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:Prometheus+IHLPS101+2023_T3
3. Хто і як несе відповідальність за порушення міжнародного гуманітарного права? УГСПЛ. URL: <https://youtu.be/TGrDvE0vLfM>
4. Як судитимуть Путіна і Шойгу? Як карають за воєнні злочини? На що здатна Гаага? Пояснюємо! URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ZkwyJOYn68o>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Частина I (45 хв)

Крок 1 (10 хв)

Повідомте тему уроку. Нагадайте учням/ученицям, що під час вивчення правознавства вони ознайомилися з поняттям «юридична відповідальність», складом кримінального правопорушення, класифікацією співучасників кримінального правопорушення, кримінальною відповідальністю тощо. Ознайомте учнів/учениць зі ст 438 КК України.

Попросіть учнів/учениць пригадати мету та принципи МГП. Зверніть їхню увагу на визначення воєнного злочину (можна вивести текст на екран або написати визначення раніше на аркуші паперу чи на дошці):

Воєнні злочини – серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, за які на міжнародному та національному рівні встановлена кримінальна відповідальність фізичних осіб. Належить до міжнародних злочинів, за які будь-яку особу може притягувати до відповідальності будь-яка держава.

Організуйте дискусію методом «Займи позицію» щодо питання «Хто має нести відповідальність за воєнні злочини»: запропонуйте учням/ученицям визначити власну позицію, підготувати аргументи її користь та зайняти місце біля відповідного плакату: «Ті, хто віддавали злочинні накази», «Ті, хто виконували злочинні накази», «Ті, хто віддавали злочинні накази, та їх виконавці».

Вислухайте кількох охочих від кожної групи. Якщо біля якогось плаката не виявиться тих, хто підтримує таку позицію, спитайте:

- *Якими можуть бути аргументи прихильників цієї позиції?*

Зауважте, що під час заняття учні/учениці зможуть з'ясувати, хто і яку відповідальність несе за порушення норм міжнародного гуманітарного права.

Крок 2 (30 хв)

1 етап

Поясніть, що після Голокосту, скоєного нацистською Німеччиною та її союзниками під час Другої світової війни, світова

спільнота, а саме Генеральна Асамблея ООН, ухвалила резолюцію, яка підтвердила, що геноцид є злочином за міжнародним правом. У 1948 році Генеральна Асамблея ООН уклала Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього, де вперше було визнано геноцид як міжнародний злочин. Ця Конвенція засуджує геноцид і визначає його як злочин, що не має виправдання.

Зверніть увагу учнів/учениць на те, що після Другої світової війни міжнародна спільнота докладала багато зусиль для забезпечення покарання за міжнародні злочини – злочини проти миру (агресію), воєнні злочини, злочини проти людяності, злочин геноциду.

2 етап.

Організуйте роботу учнів/учениць методом «Ажурна пилка»/«Джигсо» в скороченому варіанті:

- об'єднайте учнів у 4 групи;
- надайте кожній групі для опрацювання одне з понять міжнародного права (Додаток 1);
- поставте запитання:

- *Які основні ознаки поняття вказано в описі?*
- *Яким чином це поняття пов'язане з суттю МГП – гуманністю та відповідальністю за порушення МГП?*
- *Якими історичними прикладами можна проілюструвати це поняття?*

Установіть час для роботи в групах – 5 хв.

По завершенню роботи об'єднайте учнів/учениць у нові групи та встановіть час у 10 хв. для ознайомлення з чотирма поняттями шляхом взаємного інформування. Попросіть представників/представниць від кожної групи записати поняття на дошці.

3 етап

Поясніть, що для притягнення до відповідальності за міжнародні злочини, вчинені під час збройних конфліктів, застосовували спеціальні міжнародні судові органи – міжнародні кримінальні трибунали та суди.

Запросіть учнів/учениць до роботи в групах (можна тих самих).

Роздайте кожній групі для опрацювання історичну довідку про окремі трибунали (Додаток 2). Визначте час на роботу – 7 хв.

Поставте запитання:

- Яка причина створення міжнародного кримінального трибуналу?
- За вчинення яких міжнародних злочинів притягував міжнародний кримінальний трибунал?
- Яке значення мав міжнародний кримінальний трибунал?

Надайте представнику/представниці кожної групи до 3 хв для презентації результатів роботи. За потреби надайте додаткові коментарі.

Крок 3 (5 хв)

Проведіть загальне обговорення методом незавершеного речення: «Важливість діяльності та рішень міжнародних кримінальних трибуналів полягає в тому, що...».

Частина II (45 хв)

Крок 1 (25 хв)

1 етап

Попросіть учнів/учениць пригадати, що таке збройний конфлікт і хто є його учасниками.

Запитайте в учнів/учениць:

Чи повинна нести держава відповідальність за агресію та порушення норм МГП? Якщо так, то яку?

Не коментуйте їхні відповіді, натомість зауважте, що у них буде змога повернутися до цього запитання наприкінці вивчення теми.

Повідомте, що метою заняття є з'ясування питання відповідальності за злочини, пов'язані із серйозними порушеннями МГП. Коротко розкажіть про створення та діяльність Міжнародного кримінального суду.

2 етап

Об'єднайте учнів у групи та надайте їм для опрацювання інформацію стосовно юрисдикції Міжнародного кримінального суду (Додаток 3). Поясніть поняття «юрисдикція»:

Юрисдикція (лат. *jurisdictio*, від *jus (juris)* – право + *dico* проголошую): повноваження, коло питань, які може розглядати певний суд.

Попросіть учнів/учениць відповісти на такі запитання:

- *У чому особливість юрисдикції Міжнародного кримінального суду?*
- *У яких випадках Міжнародний кримінальний суд починає розгляд справи?*

3 етап

Об'єднайте учнів/учениць у кілька малих груп. Запропонуйте опрацювати Додаток 5 та повідомлення масмедіа (Додаток 4), відповідаючи на запитання:

- *Про що йдеться в повідомленні?*
- *Де та коли було вчинено злочини?*
- *Які воєнні злочини, відповідно до Римського статуту, зазначено в матеріалах?*

Запросіть представників/представниць груп по черзі презентувати результат роботи. Зверніть увагу на те, що для таких злочинів не існує строку давності.

Крок 2 (15 хв)

Запропонуйте учням/ученицям у малих групах ознайомитися з повідомленням масмедіа стосовно розслідувань в Міжнародному кримінальному суді щодо ймовірних злочинів, вчинених під час агресії РФ проти України (Додаток 6) і, спираючись на отримані знання з'ясувати й обговорити:

- *Що в цих повідомленнях може бути кваліфіковано як воєнні злочини? Чому?*
- *Які із зазначених у повідомленнях випадків можуть бути віднесені до компетенції Міжнародного кримінального суду?*

Запросіть представників/представниць груп презентувати результати роботи.

Крок 3 (5 хв)

Підбийте підсумки заняття. Поверніть учнів/учениць до запитання вступної частини заняття:

Чи повинна нести держава відповідальність за агресію та порушення норм МГП? Якщо так, то яку?

Запропонуйте їм порівняти свої відповіді на це запитання тоді й після вивчення теми та коротко прокоментувати.

Агресія (від лат. *aggressio* – напад) – застосування збройної сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності чи політичної незалежності іншої держави, або будь-яким іншим чином, несумісним зі Статутом ООН. Агресія заборонена міжнародним правом і є міжнародним протиправним діянням держави.

Визначення та перелік дій, які кваліфікуються як акти агресії, визначено в резолюції Генеральної Асамблеї ООН 1974 р.¹ За злочин агресії фізична особа може бути притягнена до міжнародної кримінальної відповідальності.

Воєнні злочини (англ. *war crimes*) – серйозні порушення міжнародного гуманітарного права (договірного та звичаєвого), за які на міжнародному та національному рівні встановлена кримінальна відповідальність фізичних осіб.

Належить до міжнародних злочинів, за які будь-яку особу може притягувати до відповідальності будь-яка держава (універсальна юрисдикція).

Воєнні злочини можуть мати місце тільки під час та у зв'язку зі збройним конфліктом. Перелік діянь, які кваліфікуються як воєнні злочини, міститься у ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

Злочини проти людяності (англ. *crimes against humanity*) – категорія міжнародних злочинів, що полягають у широкомасштабному або систематичному нападі на будь-яких цивільних осіб з метою проведення політики держави або організації, спрямованої на скоєння такого нападу, або з метою сприяння такій політиці.

Перелік діянь, які кваліфікуються як злочини проти людяності, міститься у ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду.

До злочинів проти людяності належить будь-яке з таких діянь, що вчиняється в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб, і якщо такий напад вчиняється свідомо: вбивство; винищення; поневолення; депортація або насильницьке переміщення населення; тюремне ув'язнення або інше жорстоке позбавлення фізичної волі на порушення основоположних норм міжнародного права; катування; зґвалтування, сексуальне поневолення, примушування до протиступу, примусова вагітність, примусова стерилізація або будь-які інші форми сексуального насильства порівнянної тяжкості; переслідування будь-якої групи або спільноти, що може бути ідентифікована за політичними, расовими, національними, етнічними,

¹ https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text

культурними, релігійними, гендерними або за іншими мотивами, які повсюдно визнані неприпустимими згідно з міжнародним правом; насильницьке зникнення людей; злочин апартеїду; інші нелюдські діяння аналогічного характеру, які полягають в умисному завданні сильних страждань, або серйозних тілесних ушкоджень, або серйозної шкоди психічному або фізичному здоров'ю.

Геноцид (англ. genocide) – міжнародний злочин, який полягає в діях, що вчиняються з наміром знищити повністю чи частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку.

Норма, яка забороняє геноцид, належить до числа імперативних¹ норм міжнародного права. Закріплення злочину геноциду як окремого виду міжнародного злочину відбулося із прийняттям на Генеральній Асамблеї ООН Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року.

Відповідно до ст. II Конвенції під геноцидом розуміються такі дії, що вчиняються з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: вбивство членів такої групи; заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; умисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове фізичне знищення її; заходи, розраховані на запобігання дітонародженню в середовищі такої групи; насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої.

Конвенція 1948 р. встановлює міжнародно-правову відповідальність держави за порушення відповідних зобов'язань та обов'язок держав передбачити кримінальну відповідальність індивідів за злочин геноциду і можливість притягнення індивіда до відповідальності Міжнародним кримінальним судом.

Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за геноцид з відповідними механізмами її реалізації була закріплена у ст. 4 (2) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, ст. 2 (2) Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди. У Римському статуті Міжнародного кримінального суду ст. 6 присвячена злочину геноциду.

¹ Імперативна норма – це та, що приймається і визнається міжнародним товариством держав у цілому як норма, відхилення від якої неприпустимо і яка може бути змінена тільки наступною нормою загального міжнародного права, що носить такий же характер.

Міжнародний військовий трибунал (Міжнародний військовий трибунал для переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі, Нюрнберзький трибунал). Створений Союзниками (Великобританія, СРСР, США, Франція) в 1945 році на основі міжнародного договору – Статуту військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі. Трибунал є важливою складовою Нюрнберзьких процесів – низки військових трибуналів, що утворювались після Другої світової війни союзниками на основі міжнародного права та законів війни. Компетенція Трибуналу була визначена у Статуті та включала три категорії злочинів: злочини проти миру, воєнні злочини та злочини проти людяності.

Сторона обвинувачення висунула обвинувальні акти проти 24 основних воєнних злочинців і семи організацій: у злочинах проти миру – планування, підготовка, розв'язання та ведення агресивних воєн, які також були війнами, що порушують міжнародні договори, угоди та зобов'язання; у воєнних злочинах – вбивства і жорстоке поводження з цивільним населенням на окупованих територіях і у відкритому морі, вивезення цивільного населення з окупованих територій у рабство та для інших цілей, вбивства та жорстоке поводження з військовополоненими і військовослужбовцями держав, з якими Німеччина перебувала в стані війни, а також з особами, що знаходилися в плаванні у відкритому морі, безцільне руйнування великих і малих міст і сіл, спустошення, невинуваті військовою необхідністю; у злочинах проти людяності – політика переслідування, репресій та знищення ворогів нацизму.

Під час процесу відбулося 403 відкритих судових засідань, на яких крім підсудних було допитано 116 свідків, розглянуто десятки тисяч письмових показів свідків і понад 4 тис. документів-доказів. Цими доказами було встановлено жахливі злочини, вчинені підсудними проти миру, проти законів і звичаїв війни та проти людяності.

30 вересня та 1 жовтня 1946 року було оголошено вирок Трибуналу. Трибунал визнав підсудних винними у здійсненні змови з метою підготовки та ведення агресивної війни, у злочинній агресії проти Австрії, Чехословаччини, Польщі, Данії, Норвегії, Бельгії, Югославії, Греції, СРСР та ряду інших держав; у скоєнні численних воєнних злочинів і найтяжчих злочинів проти людяності. Було засуджено 12 осіб до смертної кари через повішення; 3 особи – до довічного ув'язнення; 4 особи – до тюремного ув'язнення. Трибунал визнав злочинними організаціями керівний склад нацистської партії Німеччини, охоронні загони нацистської партії (СС), службу безпеки (СД) та державну таємну поліцію (гестапо).

Нюрнберзький трибунал став першим міжнародним кримінальним судом, який притягував до відповідальності індивідів за міжнародні злочини, визначені міжнародним правом. На основі складів цих злочинів, визначених у Статуті Трибуналу, вперше фізичні особи мали притягатися до кримінальної відповідальності за міжнародним правом і нести покарання за свої злочини. У Вироку Нюрнберзького трибуналу цей принцип виражено так: «Злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними категоріями, і лише через покарання фізичних осіб, які вчинили такі злочини, може бути забезпечено дотримання принципів міжнародного права».

Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу (Токійський трибунал, Токійський процес) – військовий трибунал, створений окупаційною владою США у 1946 році для суду над військовими злочинцями Японії, що проходив у Токіо з 1946 по 1948 рік. До його складу увійшли представники 11 держав: США, Китаю, Великої Британії, СРСР, Австралії, Канади, Франції, Нової Зеландії, Нідерландів, Індії та Філіппін.

Обвинувачення відкрило справу, звинувативши 28 політичних і воєнних керівників Японії у злочинах проти миру, у воєнних злочинах і злочинах проти людяності. Судовий розгляд тривав понад два з половиною роки, було заслухано 419 свідків та залучено 4 336 речових доказів, у тому числі заяви та свідчення 779 інших осіб.

Дотримуючись моделі Нюрнберзького процесу (Німеччина) обвинувачення встановило три широкі категорії. Звинувачення «класу А» – стосовно злочинів проти миру – мали бути пред'явлені вищим керівникам Японії, які планували та керували війною. Звинувачення «класу В та С» могли бути висунуті японцям будь-якого рангу, вони охоплювали воєнні злочини та злочини проти людяності відповідно. На відміну від Нюрнберзького процесу, звинувачення у злочинах проти миру було обов'язковою умовою переслідування – Трибунал міг переслідувати лише тих осіб, чиї злочини включали злочини проти миру. Зрештою, в Токіо звинувачень «класу С» не висувалось. В обвинувальному акті було сформульовано 55 пунктів, які містять загальні обвинувачення всіх підсудних і вину кожного окремо.

За участь у підготовці та розв'язанні агресивної війни, за здійснення масового знищення цивільного населення в окупованих країнах і військовополонених та інші злочини семи найбільшим злочинцям було винесено смертний вирок, 16 – довічне ув'язнення.

Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії (Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, здійснені на території колишньої

Югославії з 1991 року, МКТЮ) – тимчасовий судовий орган ООН, створений для переслідування в судовому порядку осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права під час війн у колишньої Югославії: Боснії та Герцеговині (1992–1995), Хорватії (1991–1995), Косові (1998–1999), Македонії (2001).

МКТЮ був створений на основі резолюції РБ ООН 827 від 25 травня 1993 року відповідно до глави VII Статуту ООН і розташовувався у м. Гаага (Нідерланди). Компетенція Трибуналу полягала у визначенні індивідуальної кримінальної відповідальності фізичних осіб за серйозні порушення Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року, порушення законів і звичаїв війни, геноцид і злочини проти людяності, визначені у Статуті Трибуналу, на території колишньої Югославії. МКТЮ став першим після Нюрнберзького та Токійського трибуналів міжнародним органом для розгляду справ про воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид.

Обвинуваченими Трибуналу були, як правило, вищі посадові особи політичних структур, органів влади, армії, поліції республік колишньої Югославії. Трибунал висунув звинувачення щодо 161 особи. Наприкінці 2017 МКТЮ виніс вирок щодо останнього обвинуваченого – генерала Р. Младича, засудивши його до довічного ув'язнення. Трибунал припинив своє існування 31 грудня 2017 року. Загалом понад 80 осіб було визнано винними, більш як 20 обвинувачених виправдано, справи щодо 13 осіб передано до національних судів, щодо 37 осіб звинувачення було відкликано або розгляд справи припинено.

МКТЮ кваліфікував різанину у Сребрениці в 1995 році як геноцид. Близько 30 особам були пред'явлені звинувачення в участі у геноциді або співучасті в геноциді. У справі Брджаніна Трибунал визначив, що «діяння є злочином геноциду в тому випадку, якщо доведено, що обвинувачений не тільки хотів вчинити ці діяння, а й мав намір знищити повністю або частково певну національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку... Саме цей специфічний намір характеризує злочин геноциду».

Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди (Міжнародний кримінальний трибунал для судового переслідування осіб, відповідальних за геноцид та інші серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, і громадян Руанди, відповідальних за геноцид та інші подібні порушення, вчинені на території сусідніх держав у період з 1 січня до 31 грудня 1994 року, МКТР) – тимчасовий міжнародний судовий орган, створений відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН у 1994 році.

Створення МКТР було зумовлено злочином геноциду, вчиненого у 1994 році етнічною групою хуту проти етнічної групи тутсі, коли на території Руанди загинуло від 700 тис. до 1 млн осіб. Цей Трибунал розташовувався у м. Аруша (Танзанія). Його юрисдикція

обмежувалась діями, вчиненими в Руанді або руандійськими громадянами в сусідніх державах з 1 січня до 31 грудня 1994 р., і охоплювала три категорії злочинів, а саме: геноцид, злочини проти людяності та порушення ст. 3, загальної для Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року та Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосуються захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру.

МКТР виніс вироки щодо 95 обвинувачених, 14 осіб було виправдано і звільнено, 10 – передано для здійснення правосуддя в національні суди. Серед обвинувачених Трибуналом були вищі посадові особи Руанди: прем'єр-міністр Ж. Камбанда, міністр інформації Е. Нійїтегека, глави адміністрацій, священники, редактори ЗМІ, керівники збройних формувань.

Перший судовий процес, над Жан-Полем Акайесу, почався в 1997 році, і вже в жовтні 1998 року Акайесу був засуджений до довічного ув'язнення, а Жан Камбанда (тимчасовий прем'єр-міністр) визнав себе винним. Особливий інтерес становить процес «ЗМІ ненависті»: за вчинення геноциду, підбурення до геноциду та злочини проти людяності, до тривалих строків тюремного ув'язнення було засуджено керівників радіо- і телекомпанії Ф. Нахіману та Ж. Б. Бараягвізу, а також директора і засновника газети «Кангура» Х. Нгезе.

Трибунал щодо Руанди є першим міжнародним трибуналом, який інтерпретував визначення геноциду, викладене у Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 року, та виніс вироки за злочини геноциду. Він офіційно завершив свою роботу 31 грудня 2015 року, його функції було передано Міжнародному залишковому механізму для кримінальних трибуналів.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) має юрисдикцію щодо конкретних міжнародних злочинів (предметна юрисдикція), вчинених на певній території (територіальна юрисдикція) і стосовно певних осіб (персональна юрисдикція), в певний період часу (часова юрисдикція). Усі питання юрисдикції МКС визначені в Римському статуті МКС.

1. МКС має юрисдикцію щодо найтяжчих міжнародних злочинів: геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів і злочину агресії відповідно ст. 5 Римського Статуту. Склади цих злочинів безпосередньо містяться в Римському статуті (статті 6-8 bis), а також деталізовані в окремому документі МКС «Елементи злочинів».
2. Персональна юрисдикція МКС поширюється тільки на індивідів, які вчинили міжнародні злочини та не були притягнуті до кримінальної відповідальності на національному рівні. Офіційний статус обвинуваченого (голова держави, член уряду, парламенту) не може бути підставою для уникнення кримінальної відповідальності.
3. Територіальна юрисдикція МКС поширюється перш за все на територію держав та їхніх громадян, що ратифікували Римський статут. Юрисдикція МКС також поширюється на держави, які не ратифікували Римський статут, але зробили заяву про визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду стосовно того чи іншого злочину відповідно до п. 3 ст. 12 Римського статуту, як це зробила Україна.
4. МКС здійснює юрисдикцію відповідно до принципу комплементарності. Суть цього принципу – забезпечити, щоб відповідальність за здійснення правосуддя над особами, звинуваченими у вчиненні злочинів проти міжнародного права, покладалася на судову систему відповідної держави. Відповідно до ст. 17 Римського статуту, МКС починає здійснювати свою кримінальну юрисдикцію лише тоді, коли встановлено, що відповідна держава не бажає або не може сама її реалізувати. Наприклад, пріоритет щодо притягнення до відповідальності за воєнні злочини, скоєні на території України, мають правоохоронні органи України. Але Україна співпрацює з МКС та має право передати розслідування окремих міжнародних злочинів МКС.
5. Будь-яка держава-учасниця Римського статуту може передати Прокурору МКС запит на розгляд будь-якої ситуації щодо передбачуваного злочину, котрий належить до юрисдикції МКС, у т. ч. скоєного на території або громадянами іншої держави-учасниці Римського статуту. Прокурор самостійно

на підставі наявної в його розпорядженні інформації може розпочати розслідування щодо передбачуваного або здійсненого злочину в юрисдикції МКС за умови санкції Палати попереднього провадження. РБ ООН на підставі Статуту ООН може передати Прокурору МКС ситуацію для розслідування і подальшого переслідування.

Пекло в Ягідному (витяг)¹

Чернігівщина. На стінах шкільного підвалу у селі Ягідному вишкрябані імена людей та дати. Імена тих, хто майже місяць просидів там у заручниках, не знаючи, чи вдасться живим вийти на волю і тих, хто цей полон не пережив. Дати, коли російські війська зайшли до села та зігнали ягіднянців до тісного, вкритого грибком підвалу. Та дати втечі росіян і коли «прийшли наші».

28 днів 299 дорослих та 67 дітей пробули у підвалі розміром у 198 «квадратів», під військовим штабом, який росіяни влаштували у приміщенні школи. Жителі села фактично стали живим щитом для російських окупантів.

За час утримання у підвалі померли 10 ягіднянців.

Через нестачу місця люди, яким було погано, навіть не могли лягти. А якщо їм це все-таки вдавалося, їх неминуче хтось штовхав ногою, намагаючись пройти до відер, які стояли у кімнатах як туалети, або коли росіяни таки випускали на вулицю. Вентиляція була тільки у дальній та великій кімнатах. Окрім нестачі повітря, не вистачало і їжі. Попри відчутну нестачу їжі та води люди і самі обмежували себе, щоб зайвий раз не хотілося до туалету.

Мешканець села Ягідне, Іван Польгуй, згадує: «До вулиці повели, прикладом у спину – впав. «На коліна!». Руки опускаю: «Роздягайся». Роздягнувся. «На землю!». З автомата навколо голови обстріляв мене. Один знущався, інші стояли – їх там багато було. «Підіймися. Пішов геть». І я пішов. Думав, будуть стріляти, – не стріляли». Івану Польгую пощастило. Російські військові вбили сімох чоловіків з Ягідного та сусідніх сіл.

У Ягідному все нагадувало, що село було під російською окупацією: розбиті житлові будинки, знищений сільський клуб, спалена російська військова техніка на вулицях та у лісі біля школи. І сама школа, яка стала для сотень людей катівнею.

¹ Пекло в Ягідному: російський воєнний злочин, не помічений Amnesty International. Суспільне новини // <https://suspilne.media/302246-peklo-v-agidnomu-rosijskij-voennij-zlocin-ne-pomicenij-amnesty-international/>

Згадуємо, що відомо про ракетний удар по станції Краматорськ 8 квітня 2022 року (витяг)¹

Ракетний удар по станції Краматорськ, атака збройних сил росії проти цивільних людей, що евакуювалися через місто Краматорськ. Залізничний вокзал Краматорська було атаковано ракетою 9М79К-1 «Точка-У» з касетними боєприпасами 9Н24.

Після початку повномасштабного російського вторгнення вокзал став великим пересадковим пунктом для евакуації цивільних із районів ведення бойових дій.

У момент атаки на вокзалі перебували тисячі людей, які чекали на евакуацію через загрозу поновлення бойових дій у місті внаслідок російського вторгнення в Україну. Внаслідок удару, за даними СБУ, загинула 61 людина, а 121 отримала поранення.

Ракетна атака на краматорський залізничний вокзал відбулася 8 квітня 2022 року. По залізничній станції, де перебувало понад 4 тисячі осіб, які чекали на евакуацію, росіяни випустили ракету Точка-У з касетними боєприпасами. О 10:28 ракета вибухнула високо в повітрі, розкидавши касетні елементи вокзалом, залізничними шляхами та прилеглою територією. Ракети цього типу містять 50 касетних елементів 9Н24, кожен із яких несе 1,45 кг вибухівки й металеві кільця, що при вибуху розриваються на 316 7-грамових уламків, які розлітаються з великою швидкістю. Human Rights Watch знайшла 32 місця вибухів, розкиданих площею 55 тисяч квадратних метрів. Уламки застрягли в сталевих конструкціях навіть за десятки метрів від місць ударів.

Знищення музею Сквороди (витяг)

У Харківській області російські загарбники знищили Національний музей Григорія Сквороди прямим влучанням російської ракети у ніч проти 7 травня².

Снаряд влетів під дах будівлі, спалахнула пожежа. Вогонь охопив усі приміщення музею.

Внаслідок обстрілу поранення отримав 35-річний син директора музею, який залишився на ніч охороняти приміщення. Чоловіка витягли з-під завалів, медики діагностували у нього травму ноги та відправили до лікарні.

Музей розташований у с. Сквородинівка. Це був маєток XVIII століття, у якому останні роки свого життя працював та біля якого був похований Григорій Скворода. Цієї зими в Україні на

¹ Згадуємо, що відомо про ракетний удар по станції Краматорськ 8 квітня 2022 року. Краматорська міська рада // <https://krm.gov.ua/raketnyj-udar-po-stantsiyi-kramatorsk/>

² Глущенко О. Харківщина: росіяни ракетним ударом знищили музей Сквороди, є поранений. Українська правда // <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/7/7344584/>

державному рівні відзначатимуть 300-річчя з дня народження українського філософа.

Керівник Харківської ОДА Олег Синегубов повідомив, що обстріл стався приблизно о 23:00.

«Найцінніші експонати колекції вдалося врятувати, їх перемістили заздалегідь в безпечне місце», – зазначив він.

В самому музеї повідомили, що пожежу вдалося загасити лише о 8 ранку, вигоріло 280 кв метрів¹.

Російський ракетний удар знищив склад із гуманітарною допомогою в Одесі – Український Червоний Хрест (витяг)

Внаслідок обстрілів в ніч на 8 травня в Одесі згоріли склади із гуманітарною допомогою Українського Червоного Хреста, повідомили в пресслужбі установи².

Пожежа повністю знищила гуманітарну допомогу, що була на складі. На території площею в тисячу квадратних метрів зберігалася гуманітарна допомога³.

Роботу організації в Одеській області призупинили.

За даними слідства, у ніч на 8 травня російські військові, застосовуючи заборонені міжнародним правом засоби ведення війни, завдали ракетних ударів по об'єктах цивільної та туристичної інфраструктури в населених пунктах Одеського та Білгород-Дністровського районів.

Попередньо обстріли здійснені крилатими ракетами Х-22.

За інформацією ПК «Південь», Одещину атакували близько опівночі із бомбардувальників дальньої авіації Ту-22м3. Усього здійснили вісім пусків з району мису Тарханкут в окупованому Криму. Частина ракет не досягла своїх цілей.

Подія 2023 року: підрив Каховської ГЕС та його наслідки для Херсонщини (витяг)

6 червня 2023 року близько третьої години російські військові підірвали греблю Каховської гідроелектростанції на Херсонщині. Це була п'ята за розміром ГЕС в Україні та найбільша за площею мілководдя. Підрив спричинив затоплення.

Під водою опинились будинки, поля та населені пункти, особливо на лівому низькому березі Дніпра на Херсонщині.

Внаслідок підриву дамби Каховської ГЕС на підконтрольних Україні територіях загинули 33 людини, 28 – отримали поранен-

¹ Знищення музею Сквороди. Українці порівнюють Росію з ІД і закликають виключити з ЮНЕСКО. BBC // <https://www.bbc.com/ukrainian/news-61362020>

² Російський ракетний удар знищив склад із гуманітарною допомогою в Одесі – Червоний Хрест. Суспільні новини // <http://surl.li/phvwbk>

³ Обстріл Одеси знищив склад із гуманітарною допомогою – український Червоний хрест // <https://www.radiosvoboda.org/a/news-obstril-odesa-humanitarna-dopomoha/32401912.html>

ня. Ще понад 40 людей досі вважають зниклими безвісти. Наразі неможливо встановити, які наслідки на тимчасово окупованій території, йдеться у доповіді Незалежної міжнародної комісії ООН з розслідування порушень в Україні.

Внаслідок підриву Каховської ГЕС Херсонщина втратила зрошення¹.

Підрив Каховської ГЕС може мати негативні наслідки для окупованої російськими військами Запорізької АЕС, повідомляє у телеграмі «Енергоатом»².

Глава МЗС Дмитро Кулеба у Twitter наголосив, що підрив Росією, імовірно може стати найбільшою техногенною катастрофою в Європі за останні десятиліття. «Росія зруйнувала Каховську греблю, спричинивши, ймовірно, найбільшу техногенну катастрофу в Європі за останні десятиліття і поставивши під загрозу життя тисяч цивільних осіб. Це жахливий військовий злочин. Єдиний спосіб зупинити Росію, найбільшого терориста XXI століття, – це вигнати її з України»³.

Додаток 5

ВИЗНАЧЕННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

Воєнні злочини – такі порушення законів і звичаїв війни чи міжнародного гуманітарного права, за здійснення яких конкретні фізичні особи несуть кримінальну відповідальність. У 1945 році Статут Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу визначив воєнні злочини як «порушення законів і звичаїв війни», зокрема вбивства, жорстоке поводження або депортація цивільного населення на окупованих територіях; вбивство або жорстоке поводження з військовополоненими; вбивство заручників; розграбування суспільної чи приватної власності; безглузде знищення населених пунктів; руйнування, не спричинені військовою необхідністю.

¹ Іванова Т. Подія 2023 року: підрив Каховської ГЕС та його наслідки для Херсонщини. Суспільне Херсон // <https://suspilne.media/kherson/647518-podia-2023-roku-pidriv-kahovskoi-ges-ta-jogo-naslidki-dla-hersonsini/>

² Підрив Каховської ГЕС: наслідки руйнування греблі, евакуація, загрози. Радіо Свобода // <https://www.radiosvoboda.org/a/pidryv-kakhovska-hes-evakuatsiya-zahroza-zaes/32446581.html>

³ Підрив Каховської ГЕС: наслідки руйнування греблі, евакуація, загрози. Радіо Свобода // <https://www.radiosvoboda.org/a/pidryv-kakhovska-hes-evakuatsiya-zahroza-zaes/32446581.html>

У чотирьох Женевських конвенціях про захист жертв війни 1949 року названі такі воєнні злочини, як навмисне вбивство; катування і нелюдське поводження, включаючи біологічні експерименти; навмисне заподіяння тяжких страждань чи серйозного каліцтва; завдання шкоди здоров'ю; незаконне, невмотивоване і широкомасштабне руйнування і привласнення майна, не викликане воєнною необхідністю; примушування цивільної особи чи військовополоненого служити в збройних силах ворожої держави; позбавлення її прав на неупереджене і нормальне судочинство; незаконне депортування, переміщення цивільної особи; незаконний арешт цивільної особи; взяття заручників.

Додатковий протокол I розширив захист, наданий Женевськими конвенціями у випадку міжнародних конфліктів, включивши до числа серйозних порушень проведення медичних експериментів; перетворення цивільного населення чи окремих цивільних осіб або місцевостей, що не обороняються, і демілітаризованих зон на об'єкти нападу; здійснення нападу невибіркового характеру, що торкається цивільного населення чи цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною великої кількості смертних випадків, поранень серед цивільних осіб; віроломне використання на порушення статті 37 емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця; переміщення державою, що окупує, частини її власного цивільного населення на окуповану нею територію, або депортація чи переміщення всього, чи частини населення окупованої території; невинуватого затримка репатріації військовополонених чи цивільних осіб; апартеїд; напад на культурні пам'ятки; позбавлення цивільних осіб права на неупереджене і нормальне судочинство.

Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року та Додатковий протокол I зобов'язують держави переслідувати в судовому порядку осіб, обвинувачених у серйозних порушеннях, чи передавати таких осіб державі, готовій здійснити подібне переслідування.

Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року, до воєнних злочинів строки давності не застосовуються.

Ордер на арешт Міжнародного кримінального суду президента рф Володимира Путіна¹

17 березня 2023 року Палата попереднього розслідування II Міжнародного Кримінального Суду видала ордер на арешт Володимира Путіна у контексті ситуації в Україні. Володимир Путін, дата народження – 7 жовтня 1952 року, президент російської федерації, є імовірно відповідальним за воєнний злочин незаконної депортації населення (дітей) та незаконного вивезення населення (дітей) з окупованих районів України до Російської Федерації (відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту). Ці злочини були імовірно скоєні на українській окупованій території щонайменше з 24 лютого 2022 року. Є обґрунтовані підстави вважати, що Путін несе особисту кримінальну відповідальність за вищезазначені злочини.

Ордер на арешт Міжнародного кримінального суду уповноваженої при президентові російської федерації з прав дітей Марії Львової-Белової²

17 березня 2023 року Палата попереднього розслідування II Міжнародного Кримінального Суду видала ордер на арешт Марії Львової-Белової у контексті ситуації в Україні. Марія Львова-Белова, дата народження – 25 жовтня 1984 року, уповноважена при президентові російської федерації з прав дітей, імовірно відповідальна за воєнний злочин незаконної депортації населення (дітей) та незаконного вивезення населення (дітей) з окупованих районів України до Російської Федерації (відповідно до статей 8(2)(a)(vii) та 8(2)(b)(viii) Римського статуту). Ці злочини були імовірно скоєні на українській окупованій території щонайменше з 24 лютого 2022 р. Є обґрунтовані підстави вважати, що Львова-Белова несе особисту кримінальну відповідальність за вищезазначені злочини: за вчинення цих злочинів особисто, спільно з іншою особою і/або через іншу особу (стаття 25 (3)(a) Римського статуту).

¹ Ситуація в Україні: судді МКС видають ордери на арешт Володимира Володимировича Путіна та Марії Олексіївни Львової-Белової // <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and?lang=Ukrainian>

² Ситуація в Україні: судді МКС видають ордери на арешт Володимира Володимировича Путіна та Марії Олексіївни Львової-Белової // <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and?lang=Ukrainian>

Заява Прокурора Каріма А. А. Хана К. С. щодо видачі ордерів на арешт у зв'язку з ситуацією в Україні (витяг)¹

2 лютого 2024 року Прокурор подав до Палати попереднього провадження II Міжнародного кримінального суду клопотання про видачу ордерів на арешт у зв'язку з ситуацією в Україні. Палата попереднього провадження видала додатковий ордер на арешт Сергія Кобилаша, генерал-лейтенанта Збройних сил Росії, який у відповідний час був командувачем дальньої авіації Повітряно-космічних сил.

На підставі доказів, зібраних і проаналізованих Офісом Прокурора у ході незалежних розслідувань, Палата досудового слідства підтвердила, що є достатні підстави вважати, що генерал Кобилаш несе індивідуальну кримінальну відповідальність за наступні три злочини: 1) воєнний злочин, що полягає у здійсненні нападів на цивільні об'єкти (стаття 8(2)(b)(ii) Римського статуту); 2) воєнний злочин, що полягає у заподіянні надмірної випадкової шкоди цивільним особам або шкоди цивільним об'єктам (стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту); 3) злочин проти людяності, що полягає у нелюдських діях, передбачених статтею 7(1)(k) Римського статуту.

У заяві Офіс Прокурора стверджував, що ці особи несуть відповідальність за напади на об'єкти критичної інфраструктури в Україні, в тому числі удари по електростанціях і підстанціях, з 10 жовтня 2022 року до щонайменше 9 березня 2023 року. Офіс Прокурора представив докази того, що ці удари були спрямовані проти цивільних об'єктів, а для тих об'єктів, які могли бути кваліфіковані як військові цілі у відповідний час, очікувана випадкова шкода і шкода цивільному населенню були б явно надмірними порівняно з очікуваною військовою перевагою.

Палата попереднього провадження також встановила, що є достатні підстави вважати, що командир несе кримінальну відповідальність за вчинення цих злочинів спільно або через інших осіб, за віддання наказів про їх вчинення та/або за те, що вони не здійснювали належного контролю за своїми підлеглими, які вчинили ці злочини.

Заява Прокурора Каріма А. А. Хана К. С. щодо видачі ордерів на арешт у зв'язку з ситуацією в Україні (витяг)²

2 лютого 2024 року Прокурор подав до Палати попереднього провадження II Міжнародного кримінального суду клопотання про видачу ордерів на арешт у зв'язку з ситуацією в Україні. Палата попереднього провадження видала додатковий ордер на арешт

¹ Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants in the Situation in Ukraine // <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-aa-khan-kc-issuance-arrest-warrants-situation-ukraine>

² Statement by Prosecutor Karim A. A. Khan KC on the issuance of arrest warrants in the Situation in Ukraine // <https://www.icc-cpi.int/news/statement-prosecutor-karim-aa-khan-kc-issuance-arrest-warrants-situation-ukraine>

Віктора Соколова, адмірала ВМФ росії, який у відповідний час був командувачем Чорноморського флоту.

На підставі доказів, зібраних і проаналізованих Офісом Прокурора у ході незалежних розслідувань, Палата досудового слідства підтвердила, що є достатні підстави вважати, що адмірал Соколов несе індивідуальну кримінальну відповідальність за наступні три злочини: 1) воєнний злочин, що полягає у здійсненні нападів на цивільні об'єкти (стаття 8(2)(b)(ii) Римського статуту); 2) воєнний злочин, що полягає у заподіянні надмірної випадкової шкоди цивільним особам або шкоди цивільним об'єктам (стаття 8(2)(b)(iv) Римського статуту); 3) злочин проти людяності, що полягає у нелюдських діях, передбачених статтею 7(1)(k) Римського статуту.

У заяві Офіс Прокурора стверджував, що ця особа несе відповідальність за напади на об'єкти критичної інфраструктури в Україні, в тому числі удари по електростанціях і підстанціях, з 10 жовтня 2022 року до щонайменше 9 березня 2023 року. Офіс Прокурора представив докази того, що ці удари були спрямовані проти цивільних об'єктів, а для тих об'єктів, які могли бути кваліфіковані як військові цілі у відповідний час, очікувана випадкова шкода і шкода цивільному населенню були б явно надмірними порівняно з очікуваною військовою перевагою.

Палата попереднього провадження також встановила, що є достатні підстави вважати, що командир несе кримінальну відповідальність за вчинення цих злочинів спільно або через інших осіб, за віддання наказів про їх вчинення та/або за те, що вони не здійснювали належного контролю за своїми підлеглими, які вчинили ці злочини.

Україна повідомила Міжнародний кримінальний суд про підрив Росією дамби Каховської ГЕС

6 червня 2023 року Генеральний прокурор Андрій Костін поінформував прокурора Міжнародного кримінального суду Каріма Хана про підрив дамби Каховської ГЕС російськими окупаційними військами, а також підписав та надіслав документ, в якому українська сторона надає Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду всю необхідну інформацію, повідомили в Офісі генпрокурора¹.

Очільник Офісу генпрокурора наголосив, що підрив росіянами греблі Каховської ГЕС є воєнним злочином, бо станція – це цивільний об'єкт, що містить небезпечні сили. У міжнародному гуманітарному праві для таких об'єктів існує один з найвищих рівнів правового захисту. В Офісі Генерального Прокурора раніше каза-

¹ Офіс Генпрокурора надав Міжнародному кримінальному суду всю інформацію щодо підриву Каховської ГЕС // <https://zn.ua/ukr/war/ofis-henprokurora-nadav-mizhnarodnomu-kriminalnomu-sudu-vsju-informatsiju-shchodo-pidrivu-kakhovskoji-hes.html>

ли, що підрив можуть прирівняти до використання зброї масового знищення¹.

Українські правоохоронці ведуть слідство в справі щодо підриву греблі Каховської ГЕС за двома статтями – екоцид та порушення законів та звичаїв війни.

---

¹ Україна повідомила Міжнародний кримінальний суд про підрив Росією дамби Каховської ГЕС // <https://zmina.info/news/ukrayina-povidomyla-mizhnarodnyj-kryminalnyj-sud-pro-pidryv-rosiyeyu-damby-kahovskoyi-ges/>

ТЕМА 9

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Основне питання:

Що таке «правосуддя перехідного періоду» та як воно пов'язане з врегулюванням наслідків збройного конфлікту, миробудуванням й відновленням після війни?

Ключові поняття та ідеї

Наслідки збройних конфліктів і агресії. Концепція правосуддя перехідного періоду та її елементи. Принцип невідворотності покарання за міжнародні злочини.

Очікувані освітні результати

Учень/учениця зможе:

Називати мету правосуддя перехідного періоду.

Наводити приклади наслідків збройних конфліктів.

Пояснювати принцип невідворотності покарання за міжнародні злочини.

Характеризувати види та зміст елементів правосуддя перехідного періоду, сферу його застосування; суть і складнощі процесу переходу від ситуації збройного конфлікту до постконфліктного врегулювання.

Аргументувати важливість застосування правосуддя перехідного періоду для реінтеграції деокупованих територій.

Висловлювати власне ставлення до ролі правосуддя перехідного періоду як інструменту постконфліктного врегулювання на основі норм міжнародного гуманітарного права.

Орієнтовний час

1 урок (45 хв)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Ця тема є однією з найскладніших, оскільки торкається чутливої теми – *відновлення справедливості для потерпілих від збройного конфлікту, спровокованого агресією росії проти України, невідворотності відповідальності винних у міжнародних злочинах, їх покарання за найбільш тяжкі злочини, пов'язані з порушенням прав людини та зневажанням людської гідності. Й ці виклики стоять перед українським народом під час протидії повномасштабному вторгненню РФ та повоєнного відновлення України.*

Досвід людства свідчить, що завершення війни, реінтеграція деокупованих територій є складним процесом, який потребує значних зусиль держави та суспільства. Травми, завдані суспільству війною, можуть тривалий час перешкоджати розвитку країни й заважати процесам відновлення суспільних відносин та людських стосунків. Доволі часто процеси післявоєнної відбудови, які включають не лише відновлення матеріальних об'єктів, а й повернення суспільства до норм і цінностей мирного життя, потребують значних фінансових, матеріальних та людських ресурсів.

Виникнення та поширення прав людини, розвиток МГП, зростання впливу національних і міжнародних інституцій, посилення демократії та ролі громадянського суспільства створюють умови для більш ефективного та менш болісного процесу подолання наслідків збройного конфлікту незалежно від його причин у всіх його проявах. Важливим завданням цього процесу є залучення інструментів і механізмів встановлення справедливості щодо потерпілих, підвищення стійкості держави та суспільних інституцій щодо протистояння внутрішнім та зовнішнім викликам, збереження пам'яті про жертв агресії та події збройного конфлікту. Виконанню цих завдань сприятиме **правосуддя перехідного періоду** – сучасна концепція, яка виникла тридцять років тому.

Заняття за цією темою є доволі складним для дітей як з погляду ознайомлення з правовими механізмами постконфліктного врегулювання, так і щодо ціннісного складника, вкрай важливого для українського учнівства. Учні/учениці мають: по-перше, усвідомити складність, болісність й водночас важливість процесу постконфліктного врегулювання, природа якого, як і МГП, у своїй основі має гуманітарну сутність; по-друге, зрозуміти, що у фоку-

сі правосуддя перехідного періоду знаходяться питання не лише юридичних практик і механізмів, а й інші – суспільні, групові та індивідуальні практики й вчинки, які формують наповнення й особливості життя людей як під час збройного конфлікту, безпосередньо після деокупації та в процесі реінтеграції територій, так і протягом часу після завершення війни.

Через ознайомлення з основними термінами щодо розбудови миру («позитивний» і «негативний» мир, миробудівництво), ключовими компонентами правосуддя перехідного періоду, вже опрацьованими в Україні моделями його впровадження, в ході заняття учні/учениці мають розглянути наявні виклики щодо відновлення українського суспільства після відсічі агресії росії, базові інструменти та підходи до забезпечення справедливості стосовно потерпілих від агресії.

З огляду на те, що шлях подолання агресії надскладний та тривалий, ключовим завданням теми є не надання учням/ученицям готових відповідей, які поки знаходяться в стані обговорення та розроблення фахівцями, а вивчення питань, які є вкрай актуальними для українського суспільства як-от:

- якими мають бути після закінчення війни стосунки між певними суспільними групами (людьми), яких війна/окупація зачепила безпосередньо чи опосередковано;
- як забезпечити встановлення справедливості щодо потерпілих від збройного конфлікту;
- як забезпечити невідворотність покарання за міжнародні злочини, пов'язані зі збройним конфліктом, дотримуючись основоположних стандартів прав людини;
- які дії, рішення будуть адекватними та справедливими, та підвищують стійкість українського суспільства та спроможність нашої держави протистояти зовнішнім та внутрішнім викликом, а які приведуть до негативних тенденцій в суспільстві;
- якою є роль кожної людини в будівництві майбутньої України після перемоги над агресором та відстоювання незалежності та миру.

ТЕОРЕТИЧНА ОСНОВА ЗАНЯТТЯ

ГЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЇ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Правосуддя перехідного періоду (перехідне правосуддя, Transitional Justice) – сучасна та прогресивна форма постконфліктного регулювання, яка завдяки чіткому набору своїх основних елементів і принципів в останні десятиліття досить широко і гнучко застосовувалася в різних постконфліктних та/або поставторитарних суспільствах.

Його застосування є унікальним в кожному конкретному випадку, в кожному поставторитарному суспільстві або ж у кожному постконфліктному врегулюванні. Тож **правосуддя перехідного періоду** – це набір принципів, моделей, форм і практик, які в кожній ситуації складаються як пазли й утворюють у чомусь унікальну, а в чомусь закономірну, очікувану й універсальну картину переходу від постконфліктного до стабільного демократичного суспільства.

Поява та розвиток цієї моделі концепції – результат поступального процесу гуманізації міждержавних відносин, більш суворих вимог обмеження щодо насильства у період збройних конфліктів, запровадження більш високих стандартів прав людини, обґрунтування зовнішнього, міжнародного втручання у випадках суттєвого загострення конфлікту, війни.

Одним із перших спробував втілити цей запит у практичну модель дослідник Йохан Галтунг – засновник Інституту досліджень миру, який почав свою діяльність у середині 60-х в Осло. Він сформулював ключові поняття й рекомендації для розбудови миру після/під час війни.

По-перше, він визначив два різновиди миру: **«негативний мир»** означає відсутність війни, відсутність збройних конфліктів між державами або всередині держав; **«позитивний мир»** означає не лише відсутність війни або збройних конфліктів, а й створення умов для рівності, справедливості, розвитку. Сама по собі відсутність війни не гарантує, що люди перестануть страждати від психологічного насильства, репресій, несправедливості та відсутності можливості скористатися своїми правами. Тому лише «негативного миру» недостатньо.

По-друге, Йохан Галтунг заклав теоретичні основи для введення в обіг таких понять, як миротворчі операції (peacekeeping), операції з підтримання миру (peacekeeping) та миробудівництво (peacebuilding). Саме вони стали основою діяльності ключових міжнародних інституцій, які відповідають за мир і безпеку, перехід зі стану війни у стан миру у світі й в нашому регіоні – ООН та ОБСЄ.

Міжнародний збройний конфлікт, спровокований збройною агресією російської федерації проти України, призвів до численних небезпек для українського суспільства та держави, суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки України, а також викликів, пов'язаних їх деокупацією тимчасово окупованих рф територій України їх, реінтеграцією, та майбутньому постконфліктному врегулюванню в Україні.

Тому одним із найбільш актуальних питань для української держави та суспільства після відсічі агресії рф є постконфліктне врегулювання, яке є невід'ємною частиною засобів формування державної політики в умовах збройного конфлікту, подолання його негативних наслідків та миробудування.

РАМКА ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Правосуддя перехідного періоду – це комплекс принципів, процесів, заходів і практик, спрямованих на відновлення справедливості щодо жертв широкомасштабних або систематичних порушень прав людини, створення умов і можливостей для миробудування у постконфліктний період або в період трансформації політичних систем в авторитарних режимах.

Особливістю перехідного правосуддя є:

- спрямованість на відновлення справедливості та прав жертв;
- комплексність і обов'язкова наявність всіх елементів за умови їх гнучкого поєднання;
- максимальна адаптація використовуваних механізмів і підходів до наявних умов у постконфліктному/поставторитарному суспільстві (державі);
- забезпечення відновлення довіри до громадських і соціальних інститутів;
- створення умов неповторення конфлікту в майбутньому.

Правосуддя перехідного періоду охоплює не лише **юридичні механізми та практики** в період трансформації (коли право використовують і як засіб, і як напрям трансформації), а й **неюридичні механізми й практики**. Наприклад, це вплив на колективну пам'ять щодо усвідомлення досвіду минулого.

ІСТОРИЧНІ ПРИКЛАДИ ТА ПІДҐРУНТЯ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Окремі елементи та практики, які складають сучасну концепцію правосуддя перехідного періоду, в тому чи іншому вигляді застосовувалися після Другої світової війни, в процесі денацифікації Німеччини, притягнення до відповідальності за міжнародні злочини на Нюрнберзькому процесі, демілітаризації Японії та Токійському трибуналі, переслідування за колабораціонізм, мемо-

ріалізації жертв Другої світової війни. Але вони не базувалися на комплексному, системному підході, не враховували розвиток прав людини та спрямованість на захист та відновлення справедливості щодо жертв.

Правосуддя перехідного періоду як **комплекс** принципів і підходів, як механізм боротьби з безкарністю **вперше** системно застосовувалося в період переходу від авторитарних режимів до ліберальних демократій у Латинській Америці та Балканах наприкінці 1980-х – середині 1990-х. Пізніше цю концепцію почали використовувати як невіддільний складник міжнародних миротворчих зусиль, і вона продовжує розвиватися, набуваючи нових форматів реалізації, одночасно зберігаючи незмінними своє основне ядро і цілі.

Правосуддя перехідного періоду призначено для застосування у суспільствах і державах, які перебували у *стані постконфліктного врегулювання і переходу від збройного конфлікту* (у тому числі наслідків окупації) до стану миру (Боснія і Герцеговина, Колумбія, Ліберія, Сербія, Хорватія тощо) або *переходу від авторитарного режиму до демократичної політичної системи* (Аргентина, Демократична Республіка Конго, Індонезія, Південна Африка, Східний Тимор, Чилі та інші держави).

Основні підходи концепції правосуддя перехідного періоду були сформульовані французьким дипломатом **Луї Жуане** за ініціативи **Комісії ООН з прав людини** й представлені на розгляд Комісії в 1997 році. У 2005 році Комісія оформила остаточне бачення концепції правосуддя перехідного періоду, сформулювавши 38 принципів, які передбачають:

- **право на інформацію** (організація комісій з розслідування і забезпечення доступу до архівів);
- **право на відновлення справедливості, включаючи юридичні заходи запобігання безкарності та інституціональні форми здійснення правосуддя;**
- **право на відшкодування шкоди, включаючи гарантії неповторення.**

Міжнародно-правову основу правосуддя перехідного періоду утворюють міжнародні договори та норми звичаєвого міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права.

Міжнародні стандарти правосуддя перехідного періоду включені до низки актів міжнародних організацій рекомендаційного характеру, як-от:

Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 40/34, 1985 р.);

Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування шкоди жертвам грубих по-

рушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/147, 2005 р.);

Доповідь незалежного експерта Діани Орендліхер щодо оновлених принципів щодо захисту та просування прав людини через дії по боротьбі з безкарністю (UN Doc. Hi E / CN.4 / 2005/102 / Add. 1);

Права людини та перехідне правосуддя (Резолюція Ради з прав людини ООН 12/11, 2009 р.);

Право на встановлення істини (Резолюція Ради з прав людини ООН 12/12, 2009 р.);

Право на встановлення істини (Резолюція Ради з прав людини ООН 68/165, 2013 р.);

Основи політики ЄС щодо підтримки перехідного правосуддя (16.11.2015 р.);

Доповідь Спеціального доповідача про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодуванню шкоди та гарантіям недопущення порушень (ООН, 2018 р. A/73/336).

ЕЛЕМЕНТИ МОДЕЛІ ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ

Правосуддя перехідного періоду в контексті постконфліктного врегулювання включає **чотири елементи**:

- *заходи щодо відшкодування шкоди потерпілим від збройного конфлікту;*
- *притягнення до відповідальності осіб, винуватих у вчиненні найтяжчих злочинів (зокрема геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів).*
- *реалізація права знати правду про перебіг подій збройного конфлікту;*
- *інституційні реформи як гарантія неповторення збройного конфлікту.*

Кожен із цих елементів має власні цілі та завдання, принципи, спрямовані на ефективну реалізацію, місце і значення в системі правосуддя перехідного періоду. Загалом, у сучасних постконфліктних ситуаціях кожен із цих елементів знаходить втілення тією чи іншою мірою. Зараз Україна та міжнародне суспільство прикладають багато зусиль для невідворотності покарання за міжнародні злочини, вчиненні в контексті агресії росії проти України. Ці процеси документування, розслідування, притягнення до відповідальності відбуваються під час повномасштабного вторгнення, що робить їх унікальними для практики переслідування за ці злочини. Природно, ця діяльність є одним з елементів правосуддя перехідного періоду. Формується механізм компенсації шкоди постраждалим від агресії. Відбуваються процеси меморіалізації жертв агресії, фіксації інформації про події війни. Водночас лише в сукупності всіх елементів, у їх взаємозв'язку

проявляється найвища ефективність правосуддя перехідного періоду як єдиного цілого.

Основними формами **кримінальної юстиції** правосуддя перехідного періоду є **міжнародна** (міжнародні суди і трибунали), **змішана** (інтернаціоналізовані/гібридні суди й трибунали), **національна**.

Інституційні приклади **несудових механізмів встановлення істини** (правди) включають органи, створені в різні періоди під різними назвами, як-от:

- «Комісія з питань зниклих» в Аргентині, Уганді та Шрі-Ланці;
- «Комісія щодо встановлення істини/справедливості та примирення» в Гаїті, Еквадорі, Кенії, Маврикії, Парагваї, Перу, Південній Африці, Того, Чилі тощо.
- Органи з іншими назвами, що створювались у Німеччині, Ель Сальвадорі, Чаді, Східному Тиморі, Південній Кореї, Марокко тощо.
- Найбільш відомі установи в контексті перехідного правосуддя:
  - Комісія з установа істини та примирення у Південній Африці;
  - Комісія справедливості й примирення в Марокко;
  - Комісія щодо розслідування подій у Сребрениці та навколо неї між 9 та 19 липня 1995 року (Сребреницька комісія),
  - Республіка Сербська (Боснія і Герцеговина).

ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ У ВІДПОВІДЬ НА МІЖНАРОДНИЙ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ, СПРОВОКОВАНИЙ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Першочерговим завданням правосуддя перехідного періоду в Україні є створення умов для дотримання, захисту та відновлення прав людини й основоположних свобод громадян України в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, подолання його наслідків на території України. При цьому важливо враховувати події, які відбувалися з початку агресії російської федерації проти України з 2014 року.

Окремі елементи правосуддя перехідного періоду були запроваджені ще до 2022 року й зараз відбуваються процеси їх адаптації до умов повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну.

Зокрема, у 2021 році робоча група з реінтеграції тимчасово окупованих територій Комісії з питань правової реформи направила концепцію державної політики захисту та відновлення прав людини та основоположних свобод в умовах збройного конфлікту на території України та подолання його наслідків.

Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну та його наслідки призвели до потреби переосмислення конфігура-

ції та спрямування правосуддя перехідного періоду в українському контексті щодо кожного з елементів.

Впроваджується законодавство щодо компенсації шкоди потерпілим від агресії росії, зокрема ухвалений Закон України “Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об’єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України”. Функціонують відповідні національні механізми, зокрема Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України. Створюється Міжнародний компенсаційний механізм, запрацював Реєстр збитків. Кабінетом Міністрів України затверджено Порядок подання заяв про відшкодування збитків, втрат чи шкоди, що завдані агресією російської федерації проти України до Реєстру збитків засобами Єдиного державного вебпорталу електронних послуг.

Правоохоронні органи документують та розслідують геноцид та воєнні злочини, вчиненні під час агресії рф проти України. Зараз відкрито біля 130 000 кримінальних проваджень за воєнні злочини, винесено сотні вироків щодо осіб, які вчинили воєнні злочини. Налагоджена ефективна співпраця з Міжнародним кримінальним судом, внесені відповідні зміни до Кримінального процесуального кодексу України. Просувається створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії проти України.

Формується політика щодо реінтеграції тимчасово окупованих територій. У 2023 році Верховна Рада України ухвалила Постанову “Про Заяву Верховної Ради України про пріоритетні напрями державної політики України у сфері деокупації, реінтеграції та відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя”. Цей документ містить рамкові положення щодо окремих питань, які стосуються, зокрема, відновлення Української Держави на деокупованій території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Верховна Рада України рекомендувала Уряду враховувати положення цієї заяви при формуванні та реалізації державної політики у сфері деокупації, реінтеграції і відновлення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Здійснюються заходи щодо меморіалізації жертв російської агресії, фіксуються події війни.

Тобто, кожен з елементів правосуддя перехідного періоду, а саме – компенсація жертвам конфлікту і відновлення їх прав, право на правду, відповідальність за грубі порушення прав людини, геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності, заходи з припинення агресії і гарантії її неповторення – в різних форматах

впроваджуватися в Україні, знаходять відображення в ініціативах Президента України, безпекових угодах, в законодавстві України, адміністративній та правозастосовній практиці, в соціальній активності, в професійному дискурсі.

Перехідне правосуддя – це про формування спільного бачення історії й сучасності, документування, розслідування злочинів і притягнення до відповідальності винних у їх вчиненні, вшанування пам'яті жертв конфлікту. Це врешті-решт – гарантії неповторення конфлікту в майбутньому.

Не існує якогось єдиного універсального рецепта як подолати всі наслідки збройного конфлікту. Багато залежить від держави, а для цього має бути сформована відповідна державна політика. Однак розуміння необхідності цього процесу, пояснення його важливості та безпосередня участь у ньому – це те, що залежить від кожного члена суспільства.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Біда О., Козорог О., Костюк І. Історія одного міста: як викладати окремі питання щодо збройної агресії на сході України. Київ. 2020. 44 с. URL: <https://cutt.ly/kQTfDfU>
2. Дорожня карта правосуддя перехідного періоду для українського суспільства в умовах збройного конфлікту. URL: <https://cutt.ly/MQTfPKm>
3. Жидков В. На шляху до правосуддя перехідного періоду / УГСПЛ 2023. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2023/09/PPravosuddya_A4.pdf
4. Кориневич А., Короткий Т. Перехідне правосуддя для України: Per asp̄era ad astra / А. Кориневич, Т. Короткий // Право України : юридичний журнал. 2020. 12. С. 129-149.
5. Енвер Д. Примирення. Вказівники вздовж шляху. Київ, 2018.
6. Ледерак Дж. П. Розбудова миру: стале примирення в розділених суспільствах / пер. з англ. Д. Каратєєва та Л. Лозової. Київ : Дух і літера, 2019. 256 с.
7. Правосуддя перехідне, правосуддя перехідного періоду / Глосарії проекту Минуле /Майбутнє/Мистецтво. URL: <https://cutt.ly/YQTfOq6>
8. Як викладати питання з міжнародного гуманітарного права на уроках історії, громадянської освіти та правознавства. Методичні рекомендації щодо викладання міжнародного гуманітарного права / гол. ред. Т. Р. Короткий, Київ, 2022. 135 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/09/27/Pro.metod.rekom.shchodo.vykl.mizhn.hum.prava-4.2698-22.vid.27.09.2022.pdf>

■◀ **Відео матеріали:**

1. Вивчаючи міжнародне гуманітарне право. Курс Prometheus: IHLAW101. URL: https://courses.prometheus.org.ua/courses/course-v1:Prometheus+IHLAW101+2021_T3/course
2. Як ефективно спланувати та провести діалог. Онлайн курс. Модуль 1. URL: https://prometheus.org.ua/course/course-v1:OSCE+DIAL101+2020_T1

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (5-7 хв)

Оберіть один із варіантів актуалізації знань учнів/учениць.

Варіант 1

Озвучте/виведіть на екран або запишіть на дошці/великому аркуші паперу такі запитання:

- *Що відбувається в країні, суспільстві після завершення збройного конфлікту?*
- *Чи достатньо припинення військових дій, деокупації території держави для настання сталого миру? Чому?*
- *Чого потребують люди після завершення окупації чи збройного конфлікту?*
- *Що має зробити влада, громадяни, аби повернути мирне життя?*

Під час короткого обговорення звертайте увагу учнів/учениць на таке: завершення війн чи революцій автоматично не призводить до стабілізації та розвитку; країнам, населенню та безпосередньо кожній людині потрібен час і суттєві ресурси, щоб відновитися після збройного конфлікту чи суттєвих соціальних катаклізмів, які супроводжувалися насильством і системними порушеннями прав людини: відбудова будинків, доріг, шкіл, лікарень, дитсадків не означає, що люди, які стали жертвою збройного конфлікту, зможуть вважати, що все завершилося. Стимулюйте в учнів/учениць розуміння потреби щодо відновлення справедливості та покарання винуватих осіб у грубому порушенні прав людини. За потреби розтлумачте поняття «позитивний мир», «негативний мир» за матеріалами теоретичної частини теми.

Варіант 2

Запропонуйте учням/ученицям протягом 1-2 хв індивідуально записати по 5 понять-асоціацій, які виникають у них щодо словосполучення «правосуддя перехідного періоду».

Об'єднайте учнів/учениць у малі групи по 4-5 осіб. Попросіть їх сформулювати й записати на аркуші А4 спільний узгоджений перелік слів-асоціацій.

Розмістіть на дошці результати роботи груп, організуйте коротке обговорення спільного та відмінного у переліках (можна підкреслити маркером одного кольору).

Крок 2 (18-20 хв)

Повідомте учням/ученицям ключове питання уроку (варто написати заздалегідь на дошці або великому аркуші паперу / вивести на екран) очікувані результати. Підкресліть гостру значущість цієї теми для українського суспільства в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну та тимчасової окупації окремих територій України.

Зазначте, що вивчення питань теми відбуватиметься в ході спільної навчальної гри «Критерійний покер», яка є формою структурованої дискусії. Наголосіть, що гра не лише надасть змогу повправлятися в аргументації та ефективній комунікації, а й допоможе їм вибудувати модель правосуддя перехідного періоду.

Об'єднайте учнів/учениць у малі групи по 5-6 осіб, організуйте роботу кожної з груп за окремим столом. Роздайте правила гри (Додаток 1). Важливо допомагати учням дотримуватись умов вправи та процедури.

Роздайте поле для вправи та конверти з картами (Додаток 2 та Додаток 3). Попросіть учнів/учениць приготуватися до гри – покласти поле для вправи на середину столу й розмістити картки стопкою – сорочкою догори, щоб не було видно текст на них. Нагадайте особливості культури ведення дискусій, визначте час і розпочніть вправу.

За потреби роз'яснюйте певні поняття як-от: *Сатисфакція в міжнародному праві* – форма возмещения морального вреда, причинённого государством международно-противоправным действием. Сатисфакция может состоять в официальном признании совершенного нарушения, в выражении сожаления, в устных или письменных официальных извинениях. Это также могут быть расследование инцидента, наказание лиц, действия которых привели к причинению морального ущерба, заверения потерпевшего государства в том, что подобное не повторится и т. п.; *гуманітарна політика* – комплекс заходів з гуманітарної допомоги постраждалим у збройному конфлікті, а також система цінностей, на яких ґрунтується єдність суспільства і спільне розуміння минулого й майбутнього країни.

Після завершення обговорення в групах і розміщення всіх карток на полі, попросіть кожну з груп озвучити першочергові аргументи (від 1 до 5 згідно з рівнем значущості). Запишіть їх. Запропонуйте учням порівняти аргументи. Підкресліть ті, що повторюються в кількох групах, і зверніть увагу на аргументи, наведені учасниками/учасницями.

Залежно від динаміки та наявного часу можна організувати обговорення після роботи в мінігрупах або після перемовин між ними. Для детального аналізу та дискусії достатньо й роботи в мінігрупах, зіставлення та обговорення результатів їх роботи. Але якщо є час і зацікавленість учасників/учасниць, то перейдіть до другого туру вправи.

Другий тур вправи – групові переговори.

Запропонуйте учням вступити в перемовини щодо формування списку, спільного для всієї групи. Фактично, предмет переговорів – це аргументи, які не повторилися на полях, та їх місце в ієрархії значущості. Вправа завершується тоді, коли учасники/учасниці досягли порозуміння щодо першочергових аргументів та їх місця від 1 до 5.

Зафіксуйте на дошці результати переговорів, попросіть учнів/учениць записати їх у зошити. За необхідності можна на цьому етапі висловити власну думку щодо вибраних аргументів.

На що слід звертати увагу під час «Критерійного покеру»:

1. *Культура дискусії.* Вчитель має піклуватися про те, щоб дискусія не викликала в учнів/учениць негативних емоцій та щоб групові рішення приймалися на підставі змістовних аргументів.

2. *Склад групи.* Слід сформувати більш-менш збалансовані групи, звертаючи увагу на рівень знань і комунікативні здібності.

3. *Рівень предметних знань.* Дискусія має спиратися на виважені аргументи, а не на емоційність переконання.

Крок 3 (10-15 хв)

Організуйте обговорення ходу та результатів вправи. Особливу увагу звертайте на засоби взаємодії в групах, труднощі в процесі узгодження підходів, переконання однокласників/однокласниць.

Виведіть на екран або заздалегідь підготуйте на великому аркуші такі запитання:

- *Які суспільні або політичні процеси нагадує ця гра?*
- *Які теми отримували одностайну підтримку, а щодо яких виникали гострі суперечки? Чому?*
- *Щодо яких питань порозумітися виявилось найскладніше? Про що це свідчить?*
- *Як ви намагалися врегулювати процес обговорення? Які процедури/методи застосовували?*
- *Які компоненти постконфліктного врегулювання та реінтеграції деокупованих територій можуть впливати на ваше життя, життя ваших близьких, друзів найближчим часом чи через кілька років?*
- *Яку роль може відіграти правосуддя перехідного періоду щодо притягнення до відповідальності за грубі порушення прав людини та міжнародні воєнні злочини?*

Зверніть увагу учнів/учениць, що вони брали участь у грі, моделюванні процесу обговорення досить складних питань, і що

в реальному житті процес такого врегулювання є значно складнішим і драматичнішим.

Під час обговорення повідомте учням/ученицям інформацію про ключові елементи правосуддя перехідного періоду:

- реалізація права знати правду про перебіг подій збройного конфлікту;
- інституційні реформи як гарантія неповторення збройного конфлікту;
- заходи із відшкодування шкоди потерпілим від збройного конфлікту;
- притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів (зокрема, геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів).

Можна записати ці елементи на дошці / великому аркуші або вивести на екран. Важливо також навести різні приклади з історії та досвіду впровадження цієї моделі в державах світу.

Крок 4 (2-3 хв)

Запропонуйте фронтальне прикінцеве обговорення (методом «мікрофон» чи «незакінченого речення») за такими запитаннями:

- *Сьогодні я зрозумів/зрозуміла, що...*
- *Для мене сьогодні найбільш важливим було...*
- *Для мене сьогодні найбільш цікавим було...*

ПРАВИЛА ДО ГРИ «КРИТЕРІЙНИЙ ПОКЕР»¹

«Критерійний покер» як форма впорядкованої дискусії завдяки використанню карт і поля насамперед оцінює вплив різних факторів і критеріїв на певне складне явище або процес.

Поле для гри та картки розміщуються так, щоб кожному з учасників/учасниць було зручно працювати з ними (читати та переміщувати картки). Важливо запропонувати учасникам/учасницям фіксувати у зошитах аргументи, пояснення до прийнятих ними рішень. Картки розміщуються стопкою, текстом вниз, щоб не бачити, що на них надруковано.

Залежно від кількості учнів сформууйте мінігрупи, доцільний розмір мінігрупи – 5–6 осіб. Оптимальна кількість груп – не більше 5, щоб не ускладнити процес обговорення та динаміку вправи.

Кожна група отримує комплект карт і поле – аркуш, на якому намальовано два прямокутники. На зовнішньому полі треба покласти карти, на яких, на думку гравців, записані найменш суттєві аргументи. На середньому полі – важливі аргументи, але їх не може бути понад вісім. В центрі, де можна покласти лише п'ять карт, є місце для найбільш значних, першочергових аргументів. У цьому полі номер місця має істотне значення.

Перший учасник гри відкриває першу карту зі стопки, вголос читає аргумент і кладе на поле, на місце, яке обере самостійно. Після цього інші члени групи по черзі відкривають карти й кладуть їх на ті поля, які вони самі оберуть. Якщо хтось з учасників гри бажає покласти карту на місце, яке вже зайнято, він/вона має провести переговори з власником цієї карти щодо того, який з аргументів більш значний і чому. Для того, щоб змінити розклад карт, потрібно вести переговори та використовувати переконливі аргументи.

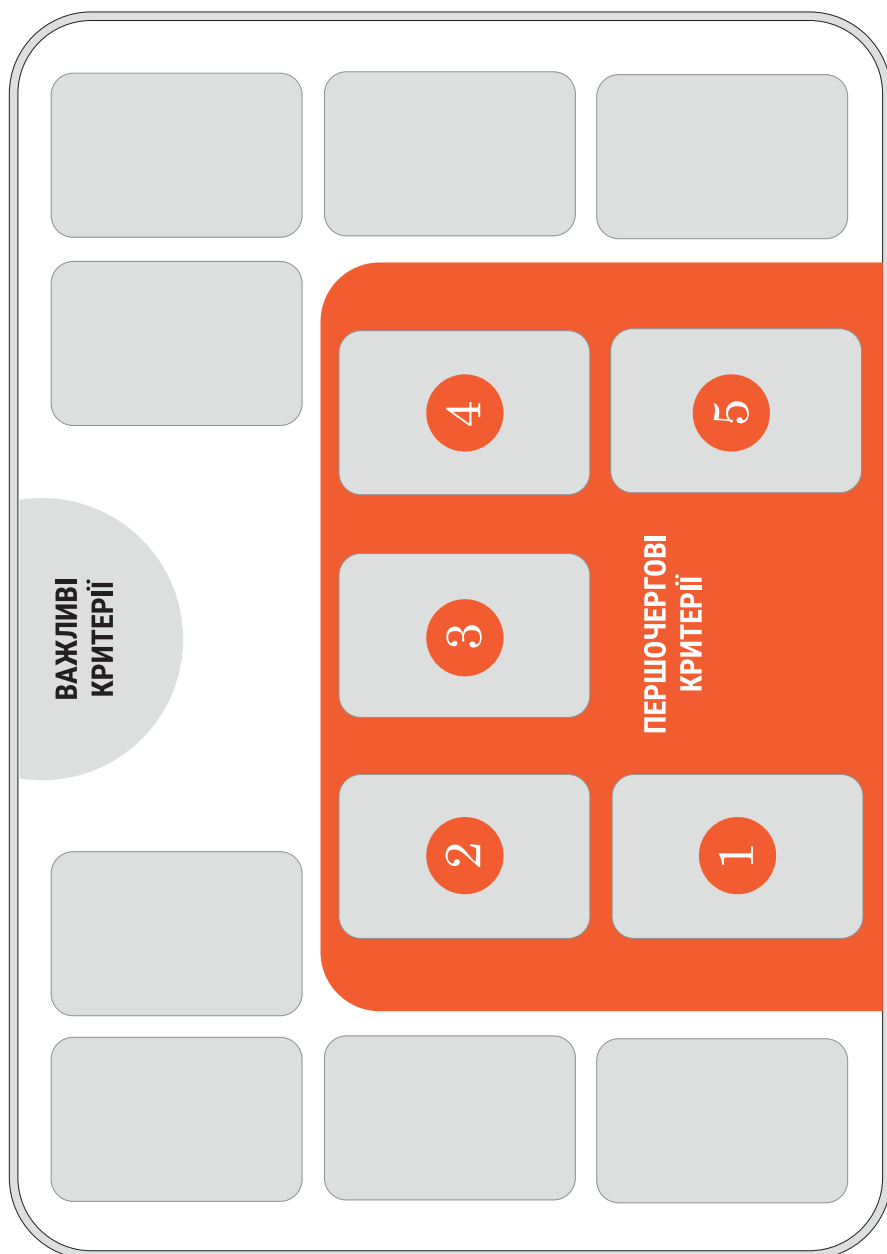
Якщо двоє учасників не можуть дійти згоди, і жоден з них не хоче поступитися, решта групи має прийняти остаточне рішення.

Перший тур гри завершується, коли всі учасники погоджуються з розташуванням карт на полі. Кожна з груп, яка викладає карти на полі, може розміщувати аргументи по-своєму. Далі треба записати на дошці першочергові аргументи кожної групи й порівняти їх між собою, підкреслити подібні аргументи та звернути увагу, на якому вони місці.

¹ Адаптовано за Polska w Unii Europejskiej. Pakiet edukacyjny // Materiały Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli (Warszawa).

Поле для гри «Критерійний покер»
(рекомендований розмір А3)

Картки для гри «Критерійний покер»

Правовий захист
жертв збройного
конфлікту

Моральна
сатисфакція

Посилення
потенціалу
правоохоронних
органів

Встановлення
історичної правди

Ефективне
переслідування
винних у скоєнні
воєнних злочинів
і грубих порушень
прав людини

Максимально
повне і правдиве
інформування
про хід і наслідки
збройного
конфлікту

Організаційно-
правове
забезпечення
змін у діяльності
органів влади

Відновлення
порушених прав

Створення єдиної
бази даних про
постраждалих
та матеріальні
втрати

Міжнародне
визнання та
підтримка дій
України

Розроблення
єдиної
гуманітарної
політики щодо
подолання
наслідків
збройного
конфлікту

Застосування
механізмів
Міжнародного
кримінального
суду

Створення
гібридних судів
(українські та
іноземні судді)

ТЕМА 10

ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ТА ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ

A warning sign is positioned in the lower-left foreground of a field. The sign is rectangular with a white background and black text. The text on the sign reads: "ОБЕРЕЖНО! ПРОВОДЯТЬСЯ РОБОТИ з РОЗМІНУВАННЯ." The background is a vast field of dry grass under a cloudy sky, with a strong red color cast over the entire image.

ОБЕРЕЖНО!
ПРОВОДЯТЬСЯ РОБОТИ з
РОЗМІНУВАННЯ

Основне питання:

Як слід поводитись, щоб унеможливити себе під час збройного конфлікту та інших надзвичайних ситуацій?

Ключові поняття та ідеї	Безпечна поведінка у період збройного конфлікту. Дії під час повітряної тривоги. Протимінна безпека.
Очікувані освітні результати	<i>Учень/учениця зможе:</i> Називати правила поведінки у період збройного конфлікту, пояснювати їх доцільність. Характеризувати порядок дій під час небезпечних ситуацій, пов'язаних зі збройним конфліктом, дії під час повітряної тривоги, зміст протимінної безпеки. Аргументувати важливість безпечної поведінки в районі ведення бойових дій з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права. Оцінювати власну готовність застосовувати основні правила безпечної поведінки та знання і вміння, отримані під час вивчення курсу. Моделювати поведінку у разі потрапляння в надзвичайну ситуацію з використанням знань міжнародного гуманітарного права для дотримання особистої безпеки. Висловлювати власне ставлення до необхідності безпечної поведінки у період збройного конфлікту.
Необхідне обладнання	6 аркушів А1, маркери, допоміжні матеріали.
Орієнтовний час	 1 урок (45 хв)

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАНЯТТЯ

Збереження життя та здоров'я цивільних осіб у період збройного конфлікту, під час надзвичайних ситуацій безпосередньо залежить від знання та дотримання правил безпеки. Такі правила стосуються різних сфер життєдіяльності, деякі з них є надважливими й у мирний час. Необхідно донести до учнів/учениць важливість і потребу засвоєння цих правил, відпрацювання необхідних навичок, а також вміння знаходити й використовувати потрібну інформацію.

Важливо показати як враховувати принцип розрізнення для забезпечення особистої безпеки та безпеки свого оточення; використовувати знання щодо гуманітарних організацій та гуманітарного доступу для отримання гуманітарної допомоги (про це йшлося на попередніх уроках, зокрема, в темах 4 і 6).

Необхідно звернути увагу на те, що існують небезпеки, притаманні виключно збройному конфлікту. Відтак важливо знати та дотримуватися спеціальних правил. Мінна небезпека є найбільш поширеним наслідком збройного конфлікту. Тому слід ознайомити учнів/учениць із правилами безпечної поведінки в умовах мінної небезпеки та наслідками їх нехтування.

У ході уроку важливо мотивувати учнів/учениць дотримуватися безпекових правил, ділитися перевіреною інформацією про такі правила з іншими (представниками родини, друзями тощо). Основним завданням є донести учнівству значущість життя та здоров'я як найважливіших цінностей, усвідомлення того, що особиста безпека безпосередньо пов'язана зі знанням правил, їх дотриманням і застосуванням.

Ця тема заняття дотична до міжнародного гуманітарного права і є логічним втіленням його норм. Вона носить практико орієнтувальний характер і передбачає застосування учнями/ученицями методів ситуативного моделювання, кейс-методу (розгляд і аналіз ситуацій), укладання інструкцій-порадників тощо.

Матеріали заняття можна використати для проведення позакласного заняття для учнів 5–9 класів.

На допомогу вчителю

Рекомендовані матеріали:

1. Знати та вміти. Безпека населення в умовах військових дій. Рекомендації для населення. Навчально-методичний центр цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Кіровоградської області. URL: <http://surl.li/tzcfy>
2. Домедична допомога. URL: https://courses.ed-era.com/asset-v1:EdEra-SmartOsvita+Med+1+type@asset+block@book_premedhelp_KIS.pdf
3. Методичний посібник з проведення тренінгу для державних службовців у соціальній сфері з надання послуг внутрішньо переміщеним особам «Діти – жертви конфлікту на сході України: їх ризики, вразливість дітей, які є внутрішньо переміщеними особами». URL: http://www.la-strada.org.ua/ucsp_file.php?c=8dQjfasoFplqvzv151afjBkKFpPzQU
4. У разі надзвичайної ситуації або війни. Брошура, підготовлена Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки. URL: <https://drive.google.com/file/d/1TnuGV8krCpd0SfclmWgVpYXlIhP-wGXH/view>
5. Roberts D. L. Staying alive. Safety and security guidelines for humanitarian volunteers in conflict areas. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/icrc_002_0717.pdf

Відео матеріали:

1. «Абетка безпеки» від ДСНС. Дії населення в умовах надзвичайних ситуацій воєнного характеру. URL: <https://dsns.gov.ua/uk/abetka-bezpeki/diyi-naselennya-v-umovax-nadzvicainix-situacii-vojenного-harakteru>
2. Відеоуроки щодо національної безпеки, психологічної безпеки, особистої безпеки, інформаційної безпеки та мінної небезпеки. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLpyRRhcsH0Asm1iXTi-asVNWMIppYtArI>
3. Відеоматеріал з питань протимінної безпеки для загального населення та дітей, розроблений Державною службою з надзвичайних ситуацій та ОБСЄ. URL: <http://child.mns.gov.ua/content/r2-2.html>
4. Дітям – про загрози вибухонебезпечних знахідок (25-хвилинний фільм). URL.: <https://youtu.be/TW1kzyperUg>
5. Домедична допомога: Безплатний курс. URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra-SmartOsvita+Med+1/about>
6. З чого починається безпека. URL: <https://youtu.be/tHWaT-8KYe8>
7. Кампанія з мінімізації ризиків від вибухонебезпечних предметів для людей. URL: <https://youtu.be/I-0tSeCTdIs>

8. Майстер-класи для школярів 9–10 класів з навчання надання першої домедичної допомоги. URL: <https://youtu.be/xn6moCdKFBg>
9. Мультфільм ЮНІСЕФ Україна про мінну безпеку: лісовий скарб. URL: <https://youtu.be/V5JZWI8TrEY>
10. Мультфільм ЮНІСЕФ Україна про мінну безпеку: безпечні канікули. URL: <https://youtu.be/A4PrtPUf22o>
11. Мультфільм ЮНІСЕФ Україна про мінну безпеку: повітряний змій. URL: <https://youtu.be/0WRgt7cbP24>
12. Мінна небезпека на Донбасі: батько та син. URL: <https://youtu.be/7pBr9OGD5MU>
13. Міни становлять смертельну загрозу, будьте уважні! <http://ua.icrc.org/2016/02/17/578/>
14. Перша допомога: вчись сам та навчай інших. URL: <https://youtu.be/4GQD80y5yJA>
15. Що робити, якщо ти бачиш вибухонебезпечний предмет? URL: <https://youtu.be/811s32mqnAo>
16. Якщо ви знайшли боєприпаси – правила поведінки для дітей (мультфільм). URL: <https://youtu.be/l83lhF2dWK0>
17. «Я можу врятувати життя»: змагання київських школярів. URL: <https://youtu.be/QG-bCv4bCJQ>

ХІД ЗАНЯТТЯ

Крок 1 (5–7 хв)

Запропонуйте учням/ученицям пригадати, що/хто в період збройного конфлікту є законною військовою ціллю. Нагадайте, що це комбатант (або особа, яка бере безпосередню участь у збройному конфлікті) або військовий об'єкт. Зазначте, що для уникнення нападу цивільна особа має відрізнити себе від комбатанта, а також максимально дистанціюватись від військових об'єктів.

Запитайте учнів/учениць:

- *Що для цього слід робити, як діяти?*

Вислухайте/зберіть ідеї учнів/учениць та узагальніть їх, наголосивши на таких позиціях (можна продемонструвати заздалегідь підготовлений слайд):

- не слід використовувати військову форму та амуніцію або схожий за кольором одяг, особливо камуфляж, щоб максимально відрізнити себе від військових за допомогою одягу;
- небезпечно використовувати в зоні ведення бойових дій біноклі та інші прилади для спостереження – такі або аналогічні дії можуть призвести до помилки з боку військових щодо приналежності особи до комбатантів і спровокувати напад;
- не слід перебувати в зоні ведення бойових дій, поряд із військовими об'єктами (об'єктами, де розміщені комбатанти й військова техніка як стаціонарно, так і на марші) для уникнення ризику випадкової шкоди у разі нападу на військову ціль.

Крок 2 (20–25 хв)

Запросіть учнів/учениць до практичної роботи. Об'єднайте їх у 6 груп (за невеликої кількості дітей у класі – в 6 пар/трійок). Зазначте, що кожна група отримує завдання (ситуацію) та матеріали до нього (Додаток 1).

Кожна група має підготувати інструкцію-порадник із правил безпечної поведінки у конкретній небезпечній ситуації для своїх однолітків у формі коміксу/малюнка/знаків/схеми. Зазначте, що робота в групах/парах триватиме 15 хв.

Завдання для груп:

Алгоритм дій:

Група № 1: *Якщо ви знаходитесь у районі бойових дій або в іншій надзвичайній ситуації.*

Група № 2: *Якщо оголосили евакуацію.*

Група № 3: *Якщо почали стріляти у приміщенні.*

Група № 4: *Якщо почали стріляти на вулиці.*

Група № 5: *Якщо ви потрапили у полон*

Група № 6: *Якщо ви потрапили на небезпечну знахідку.*

По завершенню роботи запросіть представників/представниць від груп презентувати розробки. Учасники/учасниці інших груп після презентації можуть додавати свої поради, використовуючи власний досвід чи інші джерела.

Крок 3 (7–10 хв)

Для підбиття підсумків уроку організуйте обговорення в загальному колі з таких запитань:

- *Як ви почувалися під час виконання завдань?*
- *Якими були ваші емоції, почуття, думки?*
- *Що корисного ви сьогодні дізналися?*
- *Де ці знання можуть статися вам в пригоді?*
- *На які ще питання ви б хотіли отримати відповіді? Де можна знайти необхідну інформацію?*

Запропонуйте учням/ученицям розмістити створені в групі ілюстровані поради на сайті освітнього закладу (з дозволу адміністратора сайту).

Ситуація 1.

Якщо ви знаходитесь у районі бойових дій або в іншій надзвичайній ситуації.

- заздалегідь створити запас питної води й продуктів;
- зібрати «екстрену валізу», куди обов'язково вкласти найцінніші речі, документи в зручну для перенесення упаковку і бути готовим до евакуації;
- не наближатися до військової техніки;
- при наближенні бойових дій до місця вашого проживання потрібно евакуюватися;
- з настанням темряви вмикати світло при зашторених вікнах;
- в жодному разі не купувати й не зберігати зброю та боєприпаси;
- не сповіщати про свої майбутні дії (плани) малознайомих людей, а також знайомих з ненадійною репутацією;
- знати місце розташування захисних споруд цивільної оборони (укриття) поблизу місця проживання, навчання, у місцях частого відвідування (магазини, дорога до школи, медичні заклади тощо);
- у разі потрапляння у район обстрілу – сховатись у найближчу захисну споруду цивільної оборони, сховище (укриття). У разі відсутності пристосованих сховищ, для укриття використовувати нерівності рельєфу (канави, окопи, заглиблення від вибухів тощо). У разі раптового обстрілу та відсутності поблизу споруд цивільного захисту, сховища й укриття – лягти на землю головою в бік, протилежний вибухам. Голову слід прикрити руками (за наявності для прикриття голови використовувати валізу або інші речі). Не виходити з укриття до кінця обстрілу;
- не поширювати та не підтримувати неперевірені чутки;
- не підіймати та не гратися з незнайомими предметами (іграшками, телефонами, планшетами, боєприпасами тощо);
- не носити військову форму або камуфльований одяг;
- не спостерігати за ходом бойових дій;
- дотримуватися правил поведінки під час комендантської години.

Ситуація 2.

Якщо оголосили евакуацію

- швидко вийти з помешкання (не користуватися ліфтом);
- замкнути за собою двері;
- вимкнути усі електричні прилади та за можливості від'єднати їх від мережі;
- йти туди, куди спрямовують представники влади (рятувальники, військові, поліція);
- вибрати безпечне місце;
- триматися подалі від вікон, вітрин;
- уважно стежити за всіма оголошеннями, які лунають з гучно мовця або від представників влади;
- під час будь-яких пересувань необхідно виконувати вказівки представників влади;
- при евакуації необхідно мати запас теплих речей, медикаменти (особливо, якщо в родині є люди, що страждають на хронічні захворювання) та документи, що підтверджують особу.

Правила поведінки у натовпі:

- зберігати спокій і не опиратися натовпу;
- при нагоді спробувати вибратися з натовпу до найближчого безпечного місця;
- що б не трапилось – необхідно втриматися на ногах;
- не тримати руки в кишенях, а коли щось випало із рук, краще не намагатися підняти цю річ;
- якщо потрібна допомога – не соромитися, просити оточення допомогти;
- якщо ви впали та не можете підвестися – згорнутися «клубочком», закрити голову.

Ситуація 3.

Якщо розпочався обстріл, а ви перебуваєте в приміщенні

- потрібно негайно лягти на підлогу обличчям униз і прикрити голову руками;
- оцінити ситуацію та знайти безпечніше місце, де немає вікон і дверей, що виходять на вулицю;
- обов'язково зателефонувати батькам або родичам, якщо є телефонний зв'язок; повідомити інших знайомих дорослих, які можуть допомогти;
- залишатися лежати на підлозі, доки не закінчиться стрілянина;

- не залишати безпечне місце, доки не приїдуть батьки або рятувальники;
- одразу після припинення стрілянини чи вибуху не визирати у вікна, чи двері;
- якщо немає укриття або ви не можете дійти до нього, не ризикуючи, слід забратися під сходи, а краще – поповзом дістатися в центр будівлі або в таке місце, де між вами та напрямком, звідки чути стрілянину, є хоча б дві стіни;
- не залишати укриття після обстрілу протягом 30 хвилин, оскільки він може початися знову.

Ситуація 4.

Якщо розпочалась стрілянина, а ви перебуваєте на вулиці

- треба негайно лягти на землю, закрити голову руками;
- намагайтеся знайти більш безпечне місце неподалік (канаву, поглиблення в землі, дерево, бетонну стіну, льох, підвал будинку, підземний перехід, підземний паркінг тощо);

Примітка: чим нижче ви знаходитесь, тим більше шансів уникнути поранення від осколків. Якщо ви змушені сховатися за автомобілем – слід обрати сторону двигуна, але це не гарантує 100% захисту;

- вибираючи укриття, візьміть до уваги, що захист потрібен не тільки з боку пострілу, але й з інших боків (рикошет);
- не визирайте та не підіймайте голову під час стрілянини;
- залишайте укриття тільки після того, як стрілянина остаточно скінчилася;
- закрийте вуха і тримайте рот відкритим, щоб зменшити вплив вибухової хвилі;
- дихайте короткими вдихами та видихами;

Примітка: вибухова хвиля рухається з надзвуковою швидкістю і сильно впливає на заповнені повітрям органи, такі як легені, нирки, кишківник. При надзвичайних ситуаціях людина, як правило, робить глибокий вдих і затримує дихання. В результаті вибуху це часто призводить до смертельного результату, оскільки легені стають як куля, яка розривається під тиском вибухової хвилі;

- не залишайте укриття після обстрілу протягом 30 хвилин, оскільки він може початися знову;
- під час перестрілки до укриття слід пробиратися поповзом (це зменшить небезпеку викликати вогонь на себе). Осо-

бливо небезпечно бігти, оскільки ті, хто стріляють, можуть сприйняти особу, яка біжить, за противника;

- почувши стрілянину, у жодному разі знімайте ведення бойових дій їх на фото- чи відеоапаратуру; не бігайте і не стійте під обстрілом.

Пам'ятайте: якщо вас не видно (наприклад, у кущах), це ще не означає, що ви укриті від вогню!

Ситуація 5.

Якщо ви потрапили у полон

- важливо не лякатися – краще усвідомити, що це вже сталося, і дочекатися звільнення;
- дотримуйтесь основних принципів поведінки – мовчати, розслабитися, зберігати сили, не привертати уваги (не кричати, не підвищувати голос, не наполягати);
- якщо вам потрібна будь-яка медична допомога, скажіть про це тим, хто вас утримує;
- займіть місце якомога далі від вікон і дверей, від загарбників;
- безвідмовно та уважно слухайте і виконуйте вказівки загарбників;
- не ховайте очей, але й уникайте довгих прямих поглядів у вічі;
- не суперечте загарбникам;
- виглядайте байдужими, не демонструйте ненависть чи зневагу;
- не робіть нічого зненацька й раптово;
- займіться розумовою діяльністю для підтримання стабільного психологічного стану та душевного спокою (спробуйте спроектувати дім своєї мрії, згадати тексти улюблених пісень, сконцентруйте свої думки на майбутньому: чим ви будете займатись, коли опинитесь на волі);
- озирніться навколо – можливо, поряд є хтось, кому потрібна допомога;
- якщо стало дуже страшно – згадайте близьких людей, уявіть, як ви зустрінетесь, коли вас звільнять;
- не відмовляйтеся від їжі та води, навіть якщо вони видаються несмачними – вам треба зберігати й накопичувати сили;
- приймайте усі блага, які вам пропонують загарбники (книжки, журнали, блокноти, радіо);
- якщо правоохоронці/військові почнуть штурм для визволення вас із полону, намагайтеся опинитися якомога далі

від загарбників (саме в них стрілятимуть). Ляжте на підлогу, закрийте голову. Не чіпайте зброї – вас можуть сплутати з ворогом.

Ситуація 6.

Якщо ви натрапили на небезпечну знахідку

- довіряйте знакам мінної небезпеки;
- уникайте небезпечних місць;
- ніколи не чіпайте незнайомі предмети;
- користуйтеся тільки перевіреними шляхами/стежками;
- тримайтеся якомога далі від зарослих територій, військових баз та територій, де відбувалися бойові дії;
- якщо побачили незнайомий або схожий на вибухонебезпечний предмет – одразу покличте дорослих і запропонуйте їм зателефонувати за номером 101, 102, 112.

Щодо небезпечних знахідок – категорично заборонено:

- торкатися знайденого предмета, пересувати його або робити з ним будь-які інші дії, спроби розібрати або знешкодити його;
- здійснювати будь-які дії біля знайденого предмета, особливо ті, які можуть викликати навіть незначне коливання ґрунту;
- палити, користуватися запальничками, а також іншими джерелами відкритого вогню і предметами, які можуть його утворювати;
- користуватися радіоелектронними пристроями (мобільними телефонами, пультами дистанційного керування, сигналізацією автомобілів тощо);
- заливати предмет рідинами, засипати ґрунтом, намагатися чимось накрити або здійснювати інші дії на нього: звукові, світлові, теплові, механічні та ін.;
- допускати скупчення людей безпосередньо поряд зі знайденим предметом.

При виявленні (знаходженні) підозрілого предмета обов'язково зателефонуйте в правоохоронні органи та спеціальні служби за телефонами 112, 101 чи 102 та попередьте навколишніх про небезпеку.

Правила поведінки, якщо ви опинилися на небезпечній території або побачили вибухонебезпечний предмет:

- зупиніться;

- не чіпайте;
- озирніться навколо, чи немає поряд ще інших предметів;
- не панікуйте;
- виходьте у тому ж напрямку, звідки прийшли;
- одразу повідомте дорослих про знахідку.

Правила поведінки, якщо ви побачили міну, чи підозрюєте, що опинилися на мінному полі:

- **СТОП!** Негайно зупиніться – не ворухіть ногами;
- стійте на місці;

Примітка: категорично забороняється виходити по своїм слідам.

- кличте на допомогу, а якщо є з собою телефон – телефонуйте дорослим;
- чекайте на допомогу.

«ВИВЧАЮЧИ МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО» КУРС ЗА ВИБОРОМ УЧНІВ

*Навчальна програма для 10–12 класів
закладів загальної середньої освіти*

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Загальна характеристика курсу

Міжнародне гуманітарне право – одна з найбільш складних, емоційно чутливих, дилемних у розумінні та застосуванні галузей міжнародного права, що регулює війни, які завжди супроводжуються насиллям, жорстокістю й агресією. Зацікавленість та запит на міжнародне гуманітарне право виникає лише тоді, коли відбуваються жахіття війни.

Міжнародне гуманітарне право є частиною міжнародного права, що має на меті обмежити застосування насилля під час війни, захист жертв війни та обмежити використання засобів та методів війни. Держави-учасниці Женевських конвенцій про захист жертв війни взяли на себе зобов'язання дотримуватись їх за будь-яких обставин та поширювати знання про зміст норм з міжнародного гуманітарного права.

Знання міжнародного гуманітарного права внаслідок його розвитку та участі держав у Женевських конвенціях про захист жертв війни, динаміки збройних конфліктів у світі стають невід'ємним складником освіти учнівства XXI століття. Збройний конфлікт, викликаний агресією російської федерації проти України, актуалізує потребу в цих знаннях для українського суспільства та учнівства зокрема.

Поширення знань із міжнародного гуманітарного права та формування на їх основі громадянської компетентності учнівства як ключової, відіграє важливу роль для суспільного й особистісного розуміння необхідності застосування норм міжнародного гуманітарного права в умовах збройної агресії російської федерації проти України.

Мета курсу – розвиток громадянської компетентності учнівства через опанування комплексу знань, умінь і ставлень щодо захисту жертв війни та обмеження методів та засобів ведення війни, невідворотності покарання за воєнні злочини, злочини проти людяності та злочин геноциду, необхідності документування воєнних злочинів та впровадження засад правосуддя перехідного періоду на деокупованих територіях України.

Мета курсу досягається через реалізацію таких **завдань**:

- *набуття* учнями/ученицями знань щодо природи та змісту міжнародного гуманітарного права;
- *усвідомлення* ними нерозривного зв'язку міжнародного гуманітарного права з принципами гуманності та людяності, цінностями сучасної цивілізації;
- *ознайомлення* учнів/учениць із діяльністю міжнародних гуманітарних організацій, які надають допомогу під час збройного конфлікту;
- *інформування* учнів/учениць щодо механізмів відповідальності російської федерації за агресію та серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, індивідуальної кримінальної відповідальності за воєнні та інші міжнародні злочини;
- *формування* в учнів/учениць особистісного ставлення до таких цінностей як життя людини, мир, безпека, гуманність, гуманітарний вчинок, взаємодопомога.

Вивчення курсу (окремих модулів) спрямоване на: розвиток громадянської та соціальної компетентностей здобувачів освіти, пов'язаних з ідеями гуманності, моралі, справедливості, відповідальності, забезпечення невідворотності покарання за міжнародні злочини та компенсації спричиненої російською федерацією шкоди внаслідок агресії; вдосконалення комунікативних навичок, дослідницьких умінь, навичок конструктивної взаємодії учнів/учениць; уміння робити вибір і ухвалювати виважені рішення; сприйняття ситуацій невизначеності та багатозадачності, формування поведінкових моделей в таких ситуаціях; розвиток пізнавального інтересу, допитливості та емпатії учнів/учениць.

Зміст курсу побудований на історичній та правовій інформації щодо основ міжнародного гуманітарного права та його ключових принципів – гуманності, розрізнення, пропорційності (сумірності), вжиття запобіжних заходів під час ведення бойових дій, заборони заподіяння надмірних ушкоджень і зайвих страждань, захисту цивільного населення під час окупації, принципів та механізмів міжнародної відповідальності за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права.

При ознайомленні учнів/учениць із основами міжнародного гуманітарного права, виконанні ними пізнавальних завдань і вправ, спрямованих на розуміння ситуацій застосування міжнародного гуманітарного права, важливим є комплексний погляд на збройний конфлікт і пов'язані з цим поняття гуманності, захисту, безпеки, справедливості та відповідальності.

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ПРОГРАМИ

Програма курсу побудована в логіці розгортання змісту від загальних понять, пов'язаних з історією виникнення та розвитку міжнародного гуманітарного права, його основних принципів та категорій, до специфіки захисту жертв війни, особливостей застосування міжнародного гуманітарного права та питань відповідальності за його порушення.

Усі теми курсу сконцентровані навколо ключових понять міжнародного гуманітарного права як-от гуманність, збройний конфлікт, принципи міжнародного права, захист жертв війни, принципи розрізнення, пропорційності та вжиття запобіжних заходів, гуманітарний доступ, захист відмітних емблем, режим окупації, безпекова поведінка з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права, відповідальність, правосуддя перехідного періоду. Кожна тема містить необхідний теоретичний матеріал, що слугує основою для виконання учнями/ученицями пізнавальних завдань і практичних вправ.

Три теми курсу – дотичні до міжнародного гуманітарного права і є логічним втіленням його норм, а саме: 1) перелік та функції гуманітарних організацій, що надають допомогу в період збройного конфлікту; 2) основи безпеки і правила поведінки у період збройного конфлікту; 3) правосуддя перехідного періоду. Означені теми носять практикорієнтувальний характер та передбачають при їх вивченні застосування учнями/ученицями дослідницьких методів, проєктної технології, методів ситуативного моделювання, кейс-методу (розгляд і аналіз ситуацій), укладання інструкцій-порадників тощо.

Навчальна програма складається з: пояснювальної записки; структурованих за темами очікуваних результатів навчання, представлених знаннями, вміннями та ставленнями, що охоплюють знаннєвий, діяльнісний і ціннісний компоненти компетентностей учнів/учениць; змісту навчального матеріалу як основи для досягнення цих результатів, що включає вступ, десять тем та узагальнення до курсу; видів навчальної діяльності учнів/учениць, спрямовані на різні мисленнєві операції учнів/учениць (відтворення знань, розуміння й застосування інформації, її аналіз і синтез, створення творчого продукту) та різні форми роботи (фронтальну, індивідуальну, парну/групову), що уможливорює ефективну організацію навчання учнів/учениць курсу та досягнення запланованих програмових результатів.

Види навчальної діяльності носять орієнтовний характер – учитель, враховуючи вікові особливості здобувачів освіти, склад класу, формат навчання (онлайн/офлайн) тощо, може обирати з них найбільш доцільні й ефективні для досягнення програмових завдань курсу. Відповідно до теми, завдань й обраних технологій уроку рекомендовано включати в навчальний процес такі види діяльності: укладання переліку ключових слів для опису/характе-

ристики явищ, подій, процесів; виокремлення понять (ключових слів) теми; аналіз та коментування тексту, укладання плану до тексту; укладання логічного ланцюжка/схеми з основних понять теми; створення інфографіки, асоціативного куща/кластера, постеру/колажу; складання переліку експонатів (фото матеріалів, зображень) для музейної зали; підбір візуальних джерел для розповіді про певний аспект міжнародного гуманітарного права; пошук, аналіз, застосування інформації з різних джерел, укладання коментарів, формулювання запитань до них; співвіднесення візуальних джерел і навчальних текстів; перегляд відео, аналіз медіа матеріалів, формулювання основних проблем та запитань до них; підготовка тематичних інформаційних матеріалів; створення тематичного медіа продукту; підбір прикладів, конкретизація положень міжнародного гуманітарного права; складання таблиць порівняння/узагальнення; обговорення контроверсійних питань; формулювання/аргументування власної позиції; моделювання інтерв'ю; аналіз ситуацій (кейсів); виконання індивідуальних/групових проєктів.

Рекомендована кількість годин на вивчення курсу – 17. Пропонована кількість годин на вивчення кожної теми є орієнтовною. Вчитель, залежно від наявності навчального часу, специфіки освітнього закладу, особливостей регіону тощо, може самостійно визначати час на вивчення тем, зберігаючи при цьому їх послідовність.

Зміст програми

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Учень/учениця: <i>Розповідає</i> про зміст, мету, завдання та особливості курсу <i>Називає</i> джерела навчальної інформації <i>Оцінює</i> актуальність курсу в умовах збройного конфлікту Російської Федерації проти України <i>Висловлює власні очікування</i> щодо вивчення курсу</p>	<p>ВСТУП (1 год.) Зміст, мета і завдання курсу. Особливості курсу, зв'язок з іншими навчальними предметами і курсами. Навчальна література, електронні та інтернет-ресурси</p>	<p>Віокремлення понять (ключових слів) курсу Формулювання й аргументування позиції щодо важливості знань основ міжнародного гуманітарного права Висловлення власних очікувань від вивчення курсу</p>
<p>Учень/учениця: <i>Називає</i> основні етапи становлення міжнародного гуманітарного права <i>Пояснює</i> історичні передумови виникнення міжнародного гуманітарного права; роль Анрі Дюнан і Міжнародного комітету Червоного Хреста у виникненні міжнародного гуманітарного права; вплив війни на становлення і розвиток міжнародного гуманітарного права <i>Аналізує</i> роль окремих осіб, організацій і держав у розвитку міжнародного гуманітарного права <i>Висловлює власне ставлення</i> до діяльності Анрі Дюнан, міжнародних зусиль у обмеженні насильства в період збройних конфліктів</p>	<p>Тема 1. ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (2 год.) Передумови, причини та обставини виникнення міжнародного гуманітарного права. Анрі Дюнан. Міжнародний комітет Червоного Хреста. Розвиток міжнародного гуманітарного права в ХХ ст</p>	<p>Перегляд відео й фіксування подій, що вплинули на становлення міжнародного гуманітарного права Складання таблиці «Етапи становлення міжнародного гуманітарного права» Складання переліку експонатів (фото матеріалів, зображень) для віртуальної музейної зали з історії міжнародного гуманітарного права Обговорення питань: Як і чому виникло міжнародне гуманітарне право? Що допомогло Анрі Дюнану змінити ставлення суспільства і держав до «правил війни»?</p>

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Учень/учениця: <i>Застосовує поняття та терміни: «збройний конфлікт», «принцип гуманності», «агресія»</i> <i>Характеризує сутність та мету застосування норм міжнародного гуманітарного права, роль держав у створенні та застосуванні міжнародного гуманітарного права; співвідношення гуманності та військової необхідності, оборону агресії в міжнародному праві</i> <i>Пояснює важливість захисту жертв війни під час збройних конфліктів; місце міжнародного гуманітарного права у системі міжнародного права</i> <i>Розрізняє спільне і відмінне в застосування положень міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини; сфери застосування міжнародного права прав людини і міжнародного гуманітарного права</i> <i>Оцінює відсутність взаємності у міжнародному гуманітарному праві; важливість і необхідність міжнародного гуманітарного права як юридичного механізму обмеження насильства під час збройного конфлікту</i> <i>Висловлює власні судження щодо дієвості міжнародного гуманітарного права, значення міжнародного гуманітарного права для кваліфікації воєнних злочинів</i></p>	<p>Тема 2. СУТНІСТЬ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (2 год.)</p> <p>Важливість захисту жертв війни у період збройного конфлікту. Принципи гуманності. Співвідношення міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини</p>	<p>Виокремлення основних понять теми та підбір прикладів для їх ілюстрації Перегляд відео, аналіз медіа матеріалів за темою, формулювання основних проблем/запитань до них Пошук та аналіз різних джерел інформації з теми, укладання коментарів до них Створення інфографіки до поняття «збройний конфлікт»/«агресія» Створення асоціативного куща до поняття «гуманність» Складання порівняльної таблиці «міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини» Обговорення: Чому жертви війни потребують захисту на міжнародному рівні? У чому полягає суть міжнародного гуманітарного права як юридичного механізму обмеження насильства у період збройного конфлікту? Якими є причини відсутності взаємності в міжнародному гуманітарному праві? Висловлення власного судження щодо значення міжнародного гуманітарного права для кваліфікації воєнних злочинів Індивідуальний/груповий проєкт «Дієвість міжнародного гуманітарного права в період збройного конфлікту Російської Федерації проти України»</p>

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Учень/учениця:</p> <p><i>Називає</i> основні категорії міжнародного гуманітарного права, принципи міжнародного гуманітарного права, види збройних конфліктів; основні факти щодо імплементації в Україні міжнародного гуманітарного права</p> <p><i>Пояснює</i> сферу дії та умови застосування міжнародного гуманітарного права; умови, сутність та особливості застосування міжнародного гуманітарного права; сутність «права Гааги» та «права Женеви», кваліфікацію міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України</p> <p><i>Застосовує поняття та терміни:</i> «принципи міжнародного гуманітарного права»; «мінімальний гуманітарний стандарт»; «комбатанти», «військовополонені», «некомбатанти», «найманці», «цивільні особи», «жертви війни»</p> <p><i>Наводить приклади</i> джерел, інститутів і норм міжнародного гуманітарного права щодо застосування/порушення міжнародного гуманітарного права в період міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією РФ проти України</p> <p><i>Аналізує</i> окремі статті Женевських конвенцій щодо захисту жертв війни</p> <p><i>Висловлює власні судження</i> щодо ролі міжнародного гуманітарного права в гуманізації перебігу збройних конфліктів у новітній час, порушення Російською Федерацією міжнародного гуманітарного права</p>	<p>Сутність та основні категорії міжнародного гуманітарного права.</p> <p>Види збройних конфліктів. Учасники та жертви збройних конфліктів.</p> <p>«Право Гааги» та «право Женеви».</p> <p>Джерела міжнародного гуманітарного права.</p> <p>Імплементация в Україні міжнародного гуманітарного права</p>	<p>Створення логічної схеми понять теми</p> <p>Аналіз медіа матеріалів за темою та підбір прикладів для ілюстрації основних понять міжнародного гуманітарного права</p> <p>Підбір прикладів джерел, інститутів і норм міжнародного гуманітарного права щодо його застосування/порушення під час агресії Російської Федерації проти України</p> <p>Складання порівняльної таблиці «Право Гааги та право Женеви»</p> <p>Створення інфографіки/постеру «Принципи міжнародного гуманітарного права»</p> <p>Створення схеми «Види збройних конфліктів», підбір прикладів з історії/сучасності</p> <p>Аналіз та коментування окремих статей Женевських конвенцій про захист жертв війни</p> <p>Аналіз Картки (фрагменту) військовослужбовця Збройних сил України, формулювання закритих і відкритих запитань</p> <p>Підбір прикладів порушення Російською Федерацією принципів міжнародного гуманітарного права</p> <p>Створення медіа продукту «Порушення Російською Федерацією принципів міжнародного гуманітарного права під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України»</p> <p>Висловлення й обґрунтування позиції щодо ролі міжнародного гуманітарного права в гуманізації перебігу збройних конфліктів</p>
Тема 3. ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА (1 год.)		

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Тема 4. ПРИНЦИПИ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ЩОДО ВЕДЕННЯ БОЙОВИХ ДІЙ (2 год.)</p> <p>Учень/учениця: <i>Називає</i> принципи міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій; умови застосування принципу розрізнення щодо комбатантів та цивільних осіб, цивільних об'єктів та військових цілей; критерії заборони методів та засобів ведення війни <i>Пояснює</i> умови втрати захисту цивільними особами у випадку безпосередньої участі у бойових діях; критерії визначення військової цілі; заборонені засоби та методи ведення війни; зміст та особливості застосування принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій для захисту цивільних осіб і цивільних об'єктів <i>Наводить приклади</i> порушення Російською Федерацією принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій та застосування заборонених засобів та методів ведення війни <i>Аналізує</i> норми міжнародного гуманітарного права з точки зору застосування його принципів <i>Висловлює власне ставлення</i> до принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій та їх ролі у захисті цивільних осіб і цивільних об'єктів</p>	<p>Принципи розрізнення, пропорційності, прийнят- тя запобіжних заходів. Умови застосування принципів міжнародно- го гуманітарного права щодо ведення бойових дій. Обмеження засобів та методів ведення війни. Порушення Російською Федерацією принципів міжнародного гуманітар- ного права щодо ведення бойових дій та застосу- вання заборонених засо- бів та методів ведення війни</p>	<p>Створення постури «Принципи міжнародного гуманітарно- го права щодо ведення бойових дій» Складання схеми «Заборонені засоби та методи ведення війни» Модельовання інтерв'ю з учасником бойових дій/свідком події збройного конфлікту в Україні Робота із зображеннями/аналіз документів щодо порушен- ня принципів міжнародного гуманітарного права стосовно ведення бойових дій Пошук та аналіз різних джерел інформації щодо порушення Російською Федерацією принципів міжнародного гумані- тарного права щодо ведення бойових дій та застосування заборонених засобів та методів ведення війни Висловлення й аргументування власного ставлення стосов- но ролі принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій у захисті цивільних осіб і цивільних об'єктів</p>

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
Тема 5. ЗАХИСТ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ У ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (2 год.)		
Учень/учениця:	Механізми захисту цивільних осіб в період окупації.	Складання переліку: а) категорій цивільних осіб, на які поширений спеціальний захист під час ведення бойових дій; б) основних обов'язків держави-окупанта
Називає категорії цивільних осіб, на які розповсюджується спеціальний захист, основні обов'язки держави-окупанта	Зобов'язання держави-окупанта. Режим окупації.	Перегляд та обговорення тематичного відео за запитаннями до нього
Застосовує поняття та терміни: «цивільне населення», «цивільна особа», «державо-окупант», «режим окупації»	Заборона депортації цивільного населення	Створення постеру/плакату/символу щодо заборон стосовно цивільного населення в період ведення бойових дій
Пояснює механізми захисту цивільних осіб в період збройного конфлікту		Створення інфографіки до поняття «окупанція»
Моделює/аналізує ситуації, пов'язані з дотриманням принципів міжнародного гуманітарного права цивільним населенням		Аналіз кейсів щодо безпосередньої участі цивільних осіб у бойових діях
Наводить приклади порушення Російською Федерацією зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом на тимчасово окупованих територіях України		Обговорення: Які є особливості втрати цивільною особою імунітету від нападу під час збройного конфлікту?
Висловлює власні судження щодо важливості дотримання принципів міжнародного гуманітарного права щодо ведення бойових дій та застосування заборонених засобів та методів ведення війни		Чи повинна держава-окупант дотримуватися певних правил? Яких саме? Створення медіа продукту «Порушення Російською Федерацією зобов'язань за міжнародним гуманітарним правом на тимчасово окупованих територіях України»
		Висловлення власного судження щодо важливості дотримання положення міжнародного гуманітарного права щодо застосування заборонених засобів ведення війни

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Тема 6. ГУМАНІТАРНІ ОРГАНІЗАЦІЇ, ЩО НАДАЮТЬ ДОПОМОГУ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (1 год.)</p> <p>Учень/учениця: <i>Називає</i> гуманітарні організації, які діють в період збройного конфлікту <i>Застосовує поняття та терміни:</i> «гуманітарні організації», «гуманітарний доступ», «гуманітарна допомога», «компоненти Міжнародного Руху Червоного Хреста та Червоного Півмісяця», Товариство Червоного Хреста України <i>Характеризує</i> мету, завдання, сферу дії та функції міжнародних гуманітарних організацій; шляхи отримання гуманітарної допомоги у разі потреби <i>Знаходить, аналізує, використовує</i> інформацію про діяльність міжнародних гуманітарних організацій у світі та в Україні, Товариство Червоного Хреста України <i>Наводить приклади</i> діяльності міжнародних гуманітарних організацій у світі та в Україні <i>Висловлює власне ставлення</i> до діяльності міжнародних гуманітарних організацій, волонтерської участі в їх роботі</p>	<p>Міжнародні гуманітарні організації та система їх діяльності. Гуманітарна допомога. Гуманітарний доступ. Міжнародний Рух Червоного Хреста та Червоного Півмісяця</p>	<p>Перегляд та обговорення тематичного відео за запитаннями до нього</p> <p>Створення кластера до поняття «гуманітарна допомога», порівняння з його визначенням за положеннями міжнародного гуманітарного права</p> <p>Підбір візуальних джерел для розповіді про міжнародні гуманітарні організації, що надають допомогу під час збройного конфлікту</p> <p>Створення схеми/таблиці «Гуманітарні організації, що діють під час збройного конфлікту»</p> <p>Складання переліку веб-сторінок гуманітарних організацій, що надають допомогу під час збройного конфлікту</p> <p>Пошук, аналіз джерел інформації й складання на їх основі порадника «Хто і як може отримати гуманітарну допомогу»</p> <p>Обговорення:</p> <p>Як напрямки діяльності міжнародних гуманітарних організацій співвідносяться з потребами людей у зоні збройного конфлікту?</p> <p>Діяльність яких гуманітарних організацій, на вашу думку, найбільш потребувана на території України в умовах міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України</p> <p>Індивідуальні/групові проекти:</p> <p>«Діяльність гуманітарних організацій в Україні під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України»</p> <p>«Міжнародні гуманітарні організації та волонтерство в Україні»</p>

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Тема 7. ВІДМІТНІ ЕМБЛЕМИ ТА РОЗПІЗНАВАЛЬНІ ЗНАКИ</p> <p>Учень/учениця:</p> <p><i>Називає міжнародні норми і положення законодавства України щодо застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених міжнародним гуманітарним правом</i></p> <p><i>Характеризує символіку, значення та функції відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених міжнародним гуманітарним правом</i></p> <p><i>Наводить приклади використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків для ідентифікації осіб та об'єктів, які перебувають під спеціальним захистом</i></p> <p><i>Аргументує необхідність правильного застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків під час збройного конфлікту</i></p> <p><i>Висловлює власне ставлення до неприпустимості порушення правил застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених міжнародним гуманітарним правом, зокрема під час збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України</i></p>	<p>Червоний Хрест, Червоний Півмісяць, Червоний Кристал.</p> <p>Режим захисту осіб і об'єктів, позначених відмітними емблемами та розпізнавальними знаками відповідно міжнародного гуманітарного права</p>	<p>Складання «хмарини слів» /візуального ряду осіб, будівель, об'єктів, які підпадають під спеціальний захист під час збройного конфлікту</p> <p>Створення віртуальної виставки «Відмітні емблеми і розпізнавальні знаки, встановлені міжнародним гуманітарним правом»</p> <p>Опис/аналіз зображень відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених міжнародним гуманітарним правом</p> <p>Підбір прикладів використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків для ідентифікації осіб та об'єктів, які перебувають під спеціальним захистом</p> <p>Створення мапи громади або регіону з позначенням будівель/об'єктів, що підпадають під спеціальний захист під час збройного конфлікту</p> <p>Обговорення:</p> <p>Що слід зробити, щоб відмітні емблеми та розпізнавальні знаки правильно використовувалися в нашій громаді чи нашому регіоні?</p> <p>Як використовувати емблему Червоного Хреста без порушень? Що необхідно зробити для цього в нашій громаді?</p> <p>Моделювання інтерв'ю з представником Червоного Хреста України щодо діяльності організації з використання відмітних емблем і розпізнавальних знаків під час збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України</p> <p>Висловлення власного ставлення щодо неприпустимості порушень правил застосування відмітних емблем і розпізнавальних знаків, встановлених міжнародним гуманітарним правом під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України</p>

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Учень/учениця: <i>Називає</i> види міжнародних злочинів <i>Застосовує поняття та терміни:</i> «агресія», «злочин агресії», «воєнні злочини», «злочини проти людяності», «злочин геноциду» <i>Наводить приклади</i> злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочину геноциду <i>Розрізняє</i> відповідальність держави за порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародну кримінальну відповідальність індивідів за воєнні злочини; відповідальність держави та індивіда за порушення міжнародного гуманітарного права <i>Характеризує</i> особливості відповідальності держави та індивіду за порушення міжнародного гуманітарного права; роль міжнародних кримінальних судів і трибуналів у притягненні до відповідальності за міжнародні злочини <i>Висловлює власне ставлення</i> до принципу невідворотності покарання за воєнні злочини та інші глибокі порушення прав людини під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України</p>	<p>Відповідальність держави за порушення міжнародного гуманітарного права. Відповідальність індивідів за вчинення міжнародних злочинів. Відповідальність Російської Федерації за агресію та серйозні порушення міжнародного гуманітарного права. Юрисдикція Міжнародного кримінального суду</p>	<p>Виокремлення основних понять теми Укладання переліку ключових слів для опису/характеристики вдів порушень норм міжнародного гуманітарного права Створення таблиці порівняння основних видів злочинів, пов'язаних із порушенням норм міжнародного гуманітарного права Підбір прикладів злочину агресії, воєнних злочинів, злочинів проти людяності, злочину геноциду (з історії та сучасності) Аналіз та коментування тексту щодо: а) злочинів, пов'язаних із порушенням норм міжнародного гуманітарного права; б) особливостей відповідальності індивідів та держав за воєнні злочини Підготовка інформаційних матеріалів про порушення міжнародного гуманітарного права Російською Федерацією на території України під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації Обговорення: Хто має нести відповідальність за воєнні злочини? Якою є роль міжнародних кримінальних судів і трибуналів у притягненні до відповідальності за міжнародні злочини? Дискусія: Чи можна запобігти вчиненню воєнних злочинів? Індивідуальні/групові проекти: «Історія військових трибуналів»; «Міжнародний кримінальний суд і Україна» Висловлення власного ставлення до принципу невідворотності покарання за воєнні злочини під час міжнародного збройного конфлікту, спричиненого агресією Російської Федерації проти України</p>

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Тема 9. ПРАВОСУДДЯ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ (1 год.)</p> <p>Учень/учениця: <i>Називає</i> мету правосуддя перехідного періоду <i>Наводить приклади</i> наслідків збройних конфліктів <i>Пояснює</i> принцип невідворотності покарання <i>Характеризує</i> види та зміст елементів правосуддя перехідного періоду, сферу його застосування; <i>суть</i> і складності процесу переходу від ситуації збройного конфлікту до постконфліктного врегулювання <i>Аргументує</i> важливість застосування правосуддя перехідного періоду після деокупації <i>Висловлює власне ставлення</i> до ролі правосуддя перехідного періоду як інструменту постконфліктного врегулювання на основі норм міжнародного гуманітарного права</p>	<p>Наслідки збройних конфліктів і агресії. Концепція правосуддя перехідного періоду та її елементи. Принцип невідворотності покарання</p>	<p>Укладання переліку ключових слів для характеристики поняття «правосуддя перехідного періоду» Підбір прикладів наслідків збройних конфліктів (з історії та сучасності) Складання міні-словничка до теми: «сатисфакція», «відшкодування шкоди», «гуманітарна політика» Пошук та аналіз джерел інформації щодо видів та змісту елементів правосуддя перехідного періоду Обговорення: Чого, на вашу думку, потребують люди по завершенню окупації/збройного конфлікту? У чому полягають складності процесу переходу від ситуації збройного конфлікту до постконфліктного врегулювання? Дискусія: Чи вважаєте ви відновлення справедливості та покарання винуватих у порушенні прав людини під час збройного конфлікту однією з найосновніших потреб? Чому? Висловлення власного ставлення до ролі правосуддя перехідного періоду як інструменту постконфліктного врегулювання на основі норм міжнародного гуманітарного права</p>

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Тема 10. ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ТА ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ В ПЕРІОД ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (1 год.)</p> <p>Учень/учениця: <i>Називає</i> правила поведінки у період збройного конфлікту, <i>пояснює</i> їх доцільність <i>Характеризує</i> порядок дій під час небезпечних ситуацій, пов'язаних зі збройним конфліктом, дії під час повітряної тривоги, зміст протимінної безпеки <i>Аргументує</i> важливість безпечної поведінки в районі ведення бойових дій з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права <i>Оцінює</i> власну готовність застосовувати основні правила безпечної поведінки та знання і вміння, отримані під час вивчення курсу <i>Моделює</i> поведінку у разі потрапляння в надзвичайну ситуацію з використанням знань міжнародного гуманітарного права для дотримання особистої безпеки <i>Висловлює власне ставлення</i> до необхідності безпечної поведінки у період збройного конфлікту</p>	<p>Безпечна поведінка у період збройного конфлікту. Дії під час повітряної тривоги. Протимінна безпека</p>	<p>Аналіз джерел інформації та підбір прикладів ситуацій, що загрожували життю/здоров'ю дітей під час збройних конфліктів (з історії та сучасності) Створення коміксів/складання інструкцій-порадників з безпечної поведінки в різних ситуаціях (дії під час повітряної тривоги, протимінна безпека, дії під час обстрілу тощо). Чек-лист «Дії в небезпечних ситуаціях» Моделювання безпечної поведінки в разі потрапляння в надзвичайну ситуацію (з використанням знань міжнародного гуманітарного права) Висловлення власного ставлення щодо важливості дотримання власної безпеки, необхідності безпечної поведінки у період збройного конфлікту</p>

Очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів/учениць	Зміст навчального матеріалу	Види навчальної діяльності
<p>Учень/учениця: <i>Порівнює</i> досягнуті власні результати у вивченні курсу з очікуваними <i>Висловлює власне ставлення</i> до змісту й цінності вивчення курсу міжнародного гуманітарного права, ролі міжнародного гуманітарного права в обмеженні насильства в період збройних конфліктів</p>	<p>УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО КУРСУ (1 год.) Уроки міжнародного гуманітарного права як запобіжник для нинішніх і наступних поколінь</p>	<p>Порівняння власних очікувань від вивчення курсу з результатами опанування ним Дискусія «Невивчені уроки міжнародного гуманітарного права – трагедія людства» Висловлення власного судження щодо ролі міжнародного гуманітарного права в обмеженні насильства під час збройних конфліктів Висловлення власної позиції (написання есе) щодо цінності знань основ міжнародного гуманітарного права Написання твору-роздуму «У чому цінність міжнародного гуманітарного права для мого життя»</p>

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Пропонований курс може вивчатись в 10–12 класі як курс за вибором учнів, факультативний курс або як окремі тематичні модулі в предметах «Захист України», «Правознавство» (10–11 клас, профільний рівень) та інтегрованому курсі «Громадянська освіта» (10 клас, рівень стандарту). Матеріали курсу можуть бути використані в роботі гуртка громадянсько-правничого спрямування або як спеціальна програма позаурочної діяльності закладу загальної середньої освіти.

Ефективними в навчанні курсу є технології активного навчання учнів/учениць, зокрема: обговорення дилем/проблем та спільне їх розв'язання; пошук, аналіз, використання різних джерел інформації; обговорення контроверсійних питань, проведення дискусій і дебатів із суспільно значущих тем; аналіз ситуацій (кейсів); проведення досліджень, рольових/імітаційних ігор; розробка та реалізація індивідуальних/групових проєктів; перегляд і обговорення відеосюжетів; проведення зустрічей із представниками громадськості та органів державної влади та місцевого самоврядування тощо.

Вивчення окремих тем курсу може бути організоване у формі практичного заняття (наприклад, тема 10 «Основи безпеки та правила поведінки в період збройного конфлікту»). Практичне заняття має передбачати як індивідуальну, так і групову роботу учнів/учениць, застосування технологій активного навчання, дослідницьких технологій тощо.

У навчанні курсу важливими є надання вчителем зворотного зв'язку та організація рефлексії учнів/учениць (обговорення, написання творів-роздумів тощо), а також само та взаємооцінювання учнів/учениць.

При оцінюванні навчальних досягнень учнів/учениць учитель може послуговуватися критеріями оцінювання навчальних досягнень із предметів «Захист України» (10–11 клас) та «Правознавство» (10–11 клас, профільний рівень), інтегрованого курсу «Громадянська освіта», чинними практиками оцінювання учнів старшої/профільної школи. При цьому слід зважати на роль формувального оцінювання та варіативний/факультативний характер курсу. Головну увагу вчителю у навчанні учнів/учениць курсу слід приділяти не стільки здобуттю ними теоретичних знань, скільки їх практичному застосуванню, формуванню ціннісно-сміслових орієнтацій учнів/учениць, вмінню висловлювати власне ставлення, аргументувати власну позицію з питань/проблем курсу.

Авторський колектив

Козорог О. – методистка, експертка з освіти у сфері прав людини та викладання міжнародного гуманітарного права, керівниця освітнього департаменту Української Гельсінської спілки з прав людини;

Короткий Т. – радник президента Товариства Червоного Хреста України з міжнародного гуманітарного права, віце-президент Української асоціації міжнародного права, провідний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», кандидат юридичних наук, доцент;

Костюк І. – методистка кабінету НУ ШіМ Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти;

Ремех Т. – завідувачка відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України, кандидатка педагогічних наук, старша дослідниця;

Хендель Н. – дослідниця Женевської академії міжнародного гуманітарного права і прав людини, наукова співробітниця Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права Національної академії правових наук України», кандидатка юридичних наук, доцентка.

Навчальне видання

*Олександра КОЗОРОГ, Тимур КОРОТКИЙ,
Ірина КОСТЮК, Тетяна РЕМЕХ,
Наталія ХЕНДЕЛЬ*

ВИВЧАЮЧИ МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

*За загальною редакцією Т. Р. Короткого,
радника президента Товариства Червоного Хреста України
з міжнародного гуманітарного права*

У посібнику використано матеріали:
О. Войтенка, М. Єлігулашвілі, В. Потапової, О. Стокоз

Дизайн – Макс Афанасьєв

Підписано до друку 05.06.2024.
Формат 70х100/16. Ум-друк. арк. 20,48.
Зам. № 2406-04.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net